

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
KÖZGAZDASÁGTANI DOKTORI ISKOLA

Juhász Judit

**A méltó emberi élet esélye – Univerzális és egyéni lehetőségek
biztosítása a szegénység megszüntetéséért**

Doktori értekezés

Témavezetők:

Dr. Málovics György egyetemi docens; Dr. Bajmócy Zoltán egyetemi docens
SZTE Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont

Szeged, 2020

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm témavezetőimnek, Málovics Györgynek és Bajmócy Zoltánnak, hogy támogattak a dolgozat elkészültében, és tanácsaikkal, részletes véleményükkel jobbá formálták azt. Ezen kívül köszönöm, hogy kollégáimnak tudhatom őket, tanulhattam tőlük, és hogy maximális bizalmat szenteltek nekem az évek során. Ezzel nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a dolgozat elkészüljön.

Köszönöm az első forduló két bírálójának, Köves Alexandrának és Virág Tündének a végtelenül hasznos és helytálló bírázataikat. Sokat gazdagodtam az átdolgozás folyamata során, ezért is köszönettel tartozom.

Köszönöm a kutatás résztvevőinek, hogy idejükből szántak rám, és megosztották velem tapasztalataikat.

Köszönöm a Kutatóközpont minden tagjának: Gébert Juditnak, Mihók Barbarának, Bajmócy Zoltánnak, Málovics Györgynek, Méreiné Berki Boglárkának, hogy egyedi, nagyon tanulságos és bátor környezetet alakítottunk ki tevékenységeink végzéséhez. Köszönöm Vilmányi Mártonnak, Kovács Péternek és minden GTK-s kollégának, hogy a Gazdaságtudományi Kar közösségének tagja lehetek.

Köszönöm továbbá közeli és távoli kollégáimnak és barátaimnak, hogy inspiráltak, formáltak, hatással voltak rám. Különösen Tóth Gergőnek, Pataki Györgynek, Ledán Szilárdnak, Kiss Gabriellának, Matolay Rékának, Hetesi Erzsébetnek, Kuba Péternek, Gosztonyi Mártonnak, Czmarkó Lászlónak, Szentistványi Istvánnak, Margóczy Katalinnak, Újvári Editnek, Vida Anikónak, Fejes József Balázsnak, Szűcs Norbertnek és Benet Ivánnak.

Köszönöm a testvéreimnek, szüleimnek, nagyszüleimnek és barátaimnak, hogy támogattak és türelmesen várakoztak. A dolgozatot nagymamámnak, Szili Annának ajánlom, aki nagyon szeretett volna ott lenni a védésen, és kért, hogy igyekezzek.

Magamnak és Petinek

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	5
1.1. Kutatási kérdések	6
1.2. A kutatás szemlélete.....	8
1.3. A dolgozat ívének összefoglalása	15
1.4. Az önreflexió alkalmazott módjai a kutatásban	17
2. A szegénységről napjainkban.....	19
2.1. Szegénység-értelmezések és csoportosítások	20
2.2. A szegénység hivatalos mérőszámai	27
2.2.1. Aktuális nemzetközi mérőszámok.....	28
2.2.2. Aktuális európai és hazai mérőszámok	33
2.3. Nemzetközi szegénységi helyzetkép.....	36
2.4. Szegénységi helyzetkép az Európai Unióban és hazánkban	39
2.5. Általános globális törekvések és célok a szegénység megszüntetéséért...	46
2.6. Törekvések a szegénység megszüntetéséért az Európai Unióban és hazánkban.....	48
2.6.1. A hazai szegénységenyhítés legfőbb eszközeinek rövid értékelése ..	52
2.6.2. A munka alapú társadalmi szemlélet és a kirekesztés folyamata	55
<i>Az első fejezet lezárása</i>	57
3. A szegénységről való gondolkodás az emberi fejlődés elméletében	59
3.1. A fejlődés kérdése	59
3.2. A képességszemlélet bemutatása	67
3.2.1. A képességszemlélet alapfogalmai.....	68
3.2.2. A képességszemlélet információs bázisa.....	69
3.2.3. Az információs bázis feltöltése	72
3.3. Sen és Nussbaum megközelítésének viszonyulása	74
4. Kvalitatív kutatás a szegénység-enyhítő tevékenységekről egy hazai nagyvárosban..	76
4.1. Módszertan.....	77
4.1.1. A résztvevők köre és az interjúzás folyamata	77

4.1.2.	Az interjúzás módja	81
4.1.3.	Az interjúfonál felépítése	82
4.1.4.	Interjúzással kapcsolatos kiegészítések, tanulságok.....	83
4.1.5.	A rögzítés és az elemzés menete	86
4.1.6.	Az introspekció és intrakódolás megnyilvánulása az elemzés során	91
4.1.7.	Etikai elvek.....	94
4.1.8.	A kutatás minőségi kritériumai	98
4.2.	Leíró empirikus eredmények.....	102
4.2.1.	A segítő tevékenységek módjai	103
4.2.2.	Kapcsolódás az érintettekhez	107
4.2.3.	Az interjúk résztvevőinek szemlélete a szereplők értékeinek, céljainak találkozásáról.....	112
	<i>Az interjúk leíró bemutatásának rövid összefoglalása</i>	<i>116</i>
5.	Empirikus eredmények elemzése és újabb elméleti vonatkozásai.....	118
5.1.	Elemzés a képessé tételről.....	119
5.1.1.	A szegénység pszichológiai aspektusai	124
5.1.2.	Oktatással a szegénység visszaszorításáért	130
5.2.	Interakció az érintettek és a segítők között	137
5.2.1.	Autonómia az érintettek körében.....	138
5.2.2.	Hatalmi viszonyok a lehetőségek bővülése során	145
5.3.	Elemzés a szabad választásról.....	155
5.3.1.	A paternalizmusról	158
5.3.2.	Alternatíva a lehetőségek bővüléséért	162
	<i>Az interjúk elemző bemutatásának rövid összefoglalása.....</i>	<i>169</i>
6.	Következtetések: A méltó emberi élet esélye	179
	Záró gondolatok.....	191
	Hivatkozások	193
	Mellékletek	213

Ábra- és táblajegyzék

1. ábra

Kvalitatív kutatási kör10

2. ábra

A szegénység témakörében végzett pilot kutatás kvalitatív kutatási köre.....11

3. ábra

A szegénység témakörében végzett kutatás fő kvalitatív kutatási köre.....13

1. táblázat

A dolgozat fejezetei a kvalitatív kutatási kör fázisaihoz kapcsolódóan14

2. táblázat

A multidimenzionális szegénységi index felépítése32

3. táblázat

A neoklasszikus megközelítés és a képességszemlélet összevetése64

4. táblázat

Az interjúrésztvevők kategorizálása79

5. táblázat

Az eredmények bemutatása103

6. táblázat

Az eredmények részletes bemutatása118

7. táblázat

Az empirikus elemzés definíciói és kapcsolódásai.....169

Mellékletek jegyzéke

1. melléklet

A kvalitatív interjúfonál.....213

2. melléklet

Az interjúrésztvevők felkérése.....214

3. melléklet

Etikai és adatkezelési nyilatkozat215

1. Bevezetés

Doktori disszertációm a szegénység-enyhítés és az emberi fejlődés lehetőségeit, útjait vizsgálja globális szemléletben, lokális vizsgálattal. Az elmúlt évtizedekben, különösen a Milleniumi Fejlesztési Célok megfogalmazását követően globális léptékben jelentős előrelépés mutatkozott az emberi fejlődés számos területén, többek között az extrém szegénység vagy az alultápláltság tekintetében. 1990-től 2015-ig, a jelentős népességnövekedés ellenére, több mint 1 milliárd embernek sikerült kikerülnie az extrém szegénységből, 2,1 milliárd ember egészségügyi hozzáférése javult, és több mint 2,6 milliárd ember jutott jobb minőségű ivóvízhez (World Bank 2018). A fejlődő régiókban az alultápláltak aránya 1990 óta majdnem megfeleződött. Számos emberi sors vált jobbá globálisan, ám nem mindenkié és nem ugyanolyan mértékben (UNDP 2017, UN 2015).

Globálisan jelenleg 705 millióan élnek mélyszegénységben (World Data Lab 2020), és minden tizedik másodpercben életét veszíti egy ember éhezés vagy alultápláltság következtében (WFP 2020). Az Európai Unióban 2018-ban 109,2 millió ember, a népesség 21,7 százaléka volt kitéve a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatának, ami enyhe javulást jelent a korábbi évekhez képest. Magyarországon 2012-ben a súlyos anyagi deprivációban élők aránya 27,8 százalék volt, amit jelentős javulás követett. 2018-ban ez a mérőszám 10,1 százalék volt (Eurostat 2019a), a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitétek aránya pedig a 2013-ban mért legmagasabb 34,8 százalékos értékről 19,6 százalékra csökkent (Eurostat 2018h).

Az akár optimizmusra is okot adó hivatalos statisztikai adatok mellett azt is szükséges kiemelni, hogy az elmúlt évtizedekben Magyarországon a szociális biztonsághoz való jog alkotmányos szűkítése, a szegényellenes diskurzusok erősödése tapasztalható (Darvas 2015, Váradi 2015, Ferge 2008). A szabálysértési törvény 2018. október 15-én hatályba lépett módosítása következtében a hajléktalanságot szigorúan büntetik¹. 2016. október 15. és 2017. március 1. között közterületen és magánterületen összesen 180 ember vesztette életét kihülés

¹ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény módosításáról. 2018-06-26, Miniszterelnökség, Budapest.
<http://www.parlament.hu/irom41/00708/00708.pdf>

miatt (Utcajogász 2018). Globálisan és itthon is előrelépéseknek lehetünk tanúi a hivatalos szegénységi adatok alapján, ám a folyamatok összetettek, az egyenlőtlenségek tetemesek (UNDP 2019a), a szegénység jelensége kézzelfogható, és a 21. század egyik legnagyobb globális és lokális kihívását jelenti.

1.1. Kutatási kérdések

A globális léptékű emberi fejlődésről szóló ENSZ–Jelentés (Human Development Report) kiemeli az univerzalizmus elvének jelentőségét, amely a doktori kutatásom alapszemléletével is összhangban áll. E szerint kivétel nélkül minden egyes ember számára elérhetővé kell váljon, hogy az életében rejlő teljes lehetőséget megélhesse, kihasználhassa – most és a jövőben egyaránt (UNDP 2017). A szegénységhez kapcsolódó globális törekvések napjainkban felvállaltan és eltökélten annak teljes megszüntetését tűzik ki célul.

Az elsőként 1990-ben megjelenő, globális helyzetet bemutató emberi fejlődésről szóló ENSZ–Jelentés inspirációja és alapja Amartya Sen közgazdaságtani megközelítésére, a képességszemléletre (Capability Approach) épül (UNDP2019a, UNDP 2017, UNDP 2010, Robeyns 2006). Ebben Sen a szegénységet az elérhető képességek/lehetőségek hiányaként, az emberi fejlődés folyamatát pedig a képességek/lehetőségek bővüléseként határozza meg aszerint, hogy az egyének olyan életet élhessenek, amelyet okkal értékesnek tartanak (Sen 2003/1999). Az egyik legfontosabb – és jórészt megválaszolatlan – kérdés, amely a képességszemlélettel és az emberi fejlődés folyamatával kapcsolatban felmerül, hogy ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén milyen lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat (Sen 2003/1999, Alkire 2002, Nussbaum 1993). A szemlélet megalkotója, Amartya Sen megközelítése mellett Martha Nussbaum hozzájárulása is meghatározó a szemlélet fejlődésében. Sen az érintettekre bízta a lehetőségek választását, míg Nussbaum egy általánosan érvényes listát fogalmaz meg a lehetőségek bővítésének referenciájaként.

A képességszemlélet és az emberi fejlődés elmélete² kiemelten fókuszál annak a kérdésnek az elméleti megválaszolására, hogy hogyan lenne érdemes a szegények helyzetét javítani, ám kisebb hangsúlyt kap, hogy az elméleti meglátások miképpen találkoznak a gyakorlati tapasztalatokkal, a terepi tapasztalatok hogyan gazdagítják a szegénységről kialakított elméleti koncepciókat. Annak érdekében, hogy az univerzalizmus elvét követve, minden egyes ember megélhesse az életében rejlő teljes potenciált, az emberi fejlődésről szóló ENSZ–Jelentés (UNDP 2019a, UNDP 2017) javasolja az egyes elméleti konstrukciók mikroszintű, gyakorlati alkalmazását, felülvizsgálatát. A jelentés kiemeli, hogy egy dolog az elv, egy másik pedig a gyakorlat. A gyakorlati eredmények megvalósítása megkívánja néhány elemzési és értékelési folyamat újragondolását, a társadalmi normák vizsgálatát a gyakorlatban is.

A képességszemlélet egyik központi jelentőségű kérdése – ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén milyen lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat – a szegénység és nélkülözés témakörében gyakorlati szinten többféleképpen is felmerülhet. Helyi szinten (mint az empirikus kutatásom során vizsgált városban és környékén is), a szegénység-enyhítő folyamatok során az érintettek életében sokszor megjelenik egy másik, segítő fél is, egy egyén vagy csoport formájában. E szereplők különböző mértékben, de befolyásolhatják azt a folyamatot és irányt, amelyen keresztül az érintettek élete változik, lehetőségeik alakulnak, bővülnek. Empirikus kutatásom fókusza a képességszemlélet és az emberi fejlődés elmélet központi jelentőségű kérdésének megfelelően az, hogy a szegénység-enyhítő folyamatok során ki és hogyan dönthet arról, hogy az érintett egyének, csoportok mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen lehet az az élet az egyén számára, amelyet élhet, és – a seni terminológiát használva – értékelhet.

Dolgozatomban a következő egymással szorosan összefüggő kutatási alkérdésekre keresem a választ:

² A képességszemlélet és az emberi fejlődés elmélet viszonyát az 53. oldalon tisztázom.

- a. Egy hazai nagyvárosban a gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző segítők milyen gyakorlatot és szemléletet követnek az érintettekkel való interakciók során? Tevékenységük során ki és hogyan dönt arról, hogy az érintett szegénységben élő egyén milyen lehetőségei bővíülhetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat?
- b. Ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíülhetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméleti bázisának, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján?

A következőkben kutatásom szemléletét és a kutatási kérdéseim kialakulásának előzményeit mutatom be.

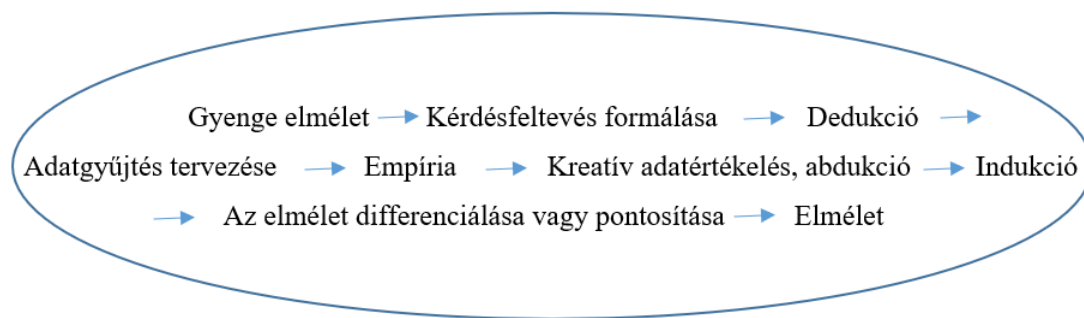
1.2. A kutatás szemlélete

A szegénység témaköre sokféleképpen megközelíthető. Fókuszálhatunk a szegénység kialakulásának, fennmaradásának okaira, a szegénységben élők mindennapjainak feltárására, a szegénység strukturális szerepére, vélhető funkciójára a társadalmi, politikai és gazdasági berendezkedésünkben. Az említett témaköröknek szerteágazó szakirodalma van. A nemzetközi tudományos közösség pedig egyre inkább elismeri a közgazdászok munkásságát is a szegénység témakörében. 1998-ban Közgazdasági Nobel-emlékdíjat kapott Amartya Kumar Sen a jóléti közgazdaságtan területén végzett kutatásaiért, 2015-ben Angus Deaton a fogyasztás, szegénység és jólét témaköreiben végzett elemzéseiről, 2019-ben pedig Abhijit Banerjee, Esther Duflo és Michael Kremer érdemelték ki a Közgazdasági Nobel-emlékdíjat a globális szegénység enyhítéséért végzett kísérleti, terepi kutatási megközelítésükért, amelynek során a segélyek és támogatások hatását vizsgálták a világ szélsőségesen szegény régióiban (például: Banerjee–Duflo 2011, Duflo et al. 2007, Deaton 2006, 2003, Kremer 2005).

Bár a szegénység témakörének fokozott nemzetközi elfogadottságát tapasztaljuk elsősorban a fejlesztési közgazdaságtan (development economics), az emberi fejlődés elmélet (human development theory) és a jóléti közgazdaságtan (welfare economics) részeként, magyar nyelven a közgazdasági szakirodalomban korlátozott számú forrás áll rendelkezésre a szegénység enyhítését, megszüntetését szolgáló gazdasági, társadalmi megoldási lehetőségekről. Doktori disszertációmmal szeretném gazdagítani a szegénység témakörét közgazdaságtani keretben és szemléletben feldolgozó források körét, és hozzájárulni a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméletének meglátásaihoz, azok fogalmainak tartalommal való feltöltéséhez a szegénység-enyhítés módjait illetően.

A kutatásom során a szegénység témaköréről, a szegénység megszüntetésének lehetőségéről globális szemléletben gondolkodom, ám a globális és a makroszintű cselekvés és stratégiaalkotás is megköveteli a lokális, mikroszintű folyamatok megismerését. Ezt az álláspontot a nemzetközi törekvések és kutatási irányok is megerősítik. Jelen kutatásra egy hosszú távú kutatási folyamat megalapozásaként és korai fázisaként tekintek, amely globális szemléletben, de lokális vizsgálattal kíván hozzájárulni a szegénység megszüntetéséért végzett kutatómunkához. A lokális szintű cselekvések, törekvések megismerésére kvalitatív, feltáró jellegű kutatási módszert alkalmaztam, amely a szereplők megközelítési és gondolkozási módjainak, értékeinek, véleményének minőségi, mélységi vizsgálatára alkalmas, azok egyedi kontextusát figyelembe véve (Sántha 2011). A kvalitatív kutatások jellegzetessége a körköröség, az elmélet és az empiria váltakozása (*1. ábra*). Az elméleti kutatás során létrejönnek kérdésfeltevéseink és az empirikus kutatásunk keretrendszere. Az empirikus adatgyűjtés és azok kiértékelése pedig lehetővé teszi a kiinduló elmélet pontosítását, gazdagítását.

1. ábra Kvalitatív kutatási kör

Forrás: saját szerkesztés Sántha (2011) alapján

A szegénység témakörében végzett eddigi kutatásom során két kvalitatív kutatási kört végeztem el, amelyek egymásra épülnek. 2014-ben kezdtem el először tudományos jelleggel tájékozódni a szegénység témaköréről, ezt tekintem pilot kutatásom kezdetének (2. ábra). Pilot kutatásomban a szegénység definícióira, a szegénység jelenségének értelmezéseire, a szegénység, mint élethelyzet jellemzőire, a kitörés nehézségeire, valamint a megközelítések gazdasági szemléletekkel történő összefüggéseire fókuszáltam. Ezek alapján öltöttek formát kiinduló kutatási kérdéseim, valamint az ezekhez kapcsolódó kvalitatív empirikus kutatásom kerete. Kiinduló kutatási kérdéseim ekkor a következők voltak:

- Melyek a szegénység enyhítésének legfőbb szempontjai, amelyek a szegénységi körfolyamat³ megszüntetésének irányába hatnak?
- A szegénység-enyhítési folyamatok egyes szereplői (szegénység-enyhítő csoportok) milyen szempontok alapján, értékek mentén és milyen módszertannal/módon dolgoznak?

A pilot kutatás (Juhász et al. 2015) és a helyi roma mélyszegény közösséggel folytatott részvételi akciókutatásban való részvételem (Málovics et al. 2018a, Málovics et al. 2018b, Málovics et al. 2017, Málovics et al. 2016) lehetővé tették, hogy ismerkedjek a szegénység megannyi kategorizálásával, meghatározásával, megközelítési módjával, a kapcsolódó jelenségekkel, a szegénység kialakulásának és fennmaradásának vélhető okaival és következményeivel. A megközelítések sokasága és a szegénység jelenségének komplexitása ebben a kutatási körben alátámasztotta a képességszemlélet relevanciáját a szegénység témakörének vizsgálata során.

³ A szegénység okai és/vagy következményei kölcsönhatásban vannak egymással, újabb és újabb nehezítő körülményeket, egyfajta körfolyamatot, szegénységi csapdát generálva, amely körforgásból szinte lehetetlenné válik az önerőből való kilépés.

2. *ábra* A szegénység témakörében végzett pilot kutatás kvalitatív kutatási köre (a doktori kutatás előzménye)

2014-2016 Tájékozódás a szegénység témakörében, elméleti alapozás

Első kutatási kérdések megfogalmazása:

- Melyek a szegénység enyhítésének legfőbb szempontjai, amelyek a szegénységi körfolyamat megszüntetésének irányába hatnak?
- A szegénységegyenlítő folyamatok egyes szereplői (szegénység-enyhítő csoportok) milyen szempontok alapján, értékek mentén és milyen módszertannal/módon dolgoznak?

Elméleti bővítés elsősorban az első kutatási kérdés megválaszolására

Kapcsolódó empirikus kutatás elsősorban a második kutatási kérdés megválaszolására:

- 20 egyéni mélyinterjú a szegénység témakörével foglalkozó helyi politikusokkal, szakértőkkel, civilek szervezetek képviselőivel egy hazai nagyvárosban

Az empirikus adatok elemzése

Következtetések, eredmények:

- Szegénységkezelési szempontok meghatározása a képességszemlélet tükrében (a szegénység körkörös jellegének, a szegénységhez társuló mentális kihívásoknak, az érintettek részvételének, egyediségének kiemelt figyelembevétele)
- A képességszemlélet relevanciájának megerősítése a szegénységkezelés területén az elméleti és empirikus kutatás alapján egyaránt
- Az elméletben vallott és a gyakorlatban követett szegénységkezelési elvek közötti eltérés felmerülése az empirikus kutatás alapján

Forrás: saját szerkesztés

Elméleti kutatásom, a hozzákapcsolódó empirikus kutatás és a részvételi akciókutatás tapasztalatai már a pilot kutatási körben is megerősítették számomra, hogy a szegénység enyhítéséről való gondolkozás és cselekvés során az elméletben fontosnak vélt elvek és szempontok, valamint a gyakorlatban ténylegesen lezajló segítői tevékenységek között sokszor szükség volna az intenzívebb és közvetlenebb visszacsatolásra, kapcsolatra. Ez a meglátás összhangban áll a szegénység megszüntetését és az emberi jóllétet tevékenységük középpontjába állító globális szervezetek víziójával is (UNDP 2017), amely a kutatásom fő kvalitatív körének – egyben doktori kutatásomnak – az alapmotivációját is jelenti.

2016-ban kezdődött a szegénység témakörében végzett doktori kutatásom fő kvalitatív kutatási köre (3. ábra), amely egy hosszabb időszakot átölelő elméleti bővítéssel és kutatási kérdéseim véglegesítésével kezdődött. Ekkor a korábbi elméleti vizsgálat alapján a kutatási kérdéseim alapjává vált a képességszemlélet terminológiája és egyik fontos kérdésfelvetése: A szegénység-enyhítő folyamatok során ki és hogyan dönthet arról, hogy az érintett egyének, csoportok mely lehetőségei bővíthetnek/milyen lehet az (a jó) élet az egyén számára, amelyet élhet és értékelhet? Ehhez kapcsolódóan kutatásom két alkérdése:

- Egy hazai nagyvárosban a gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző segítők milyen gyakorlatot és szemléletet követnek az érintettekkel való interakciók során? Tevékenységük során ki és hogyan dönt arról, hogy az érintett szegénységben élő egyén milyen lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat?
- Ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméleti bázisának, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján?

3. *ábra* A szegénység témakörében végzett kutatás fő kvalitatív kutatási köre (a doktori kutatás)

2016-2020 Elméleti pontosítás

A kutatási kérdések pontosítása:

- Egy hazai nagyvárosban a gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző segítők milyen gyakorlatot és szemléletet követnek az érintettekkel való interakciók során? Tevékenységük során ki és hogyan dönt a lehetőségek bővülésének tartalmáról és módjáról, a jó élet felépítéséről?
- Ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméleti bázisának, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján?

Elméleti mélyítés

Az elméleti kérdésekhez kapcsolódó empirikus kutatás:

- 40 félig strukturált mélyinterjú helyi segítő csoportok vezetőivel, alkalmazottaival, önkénteseivel, beleértve civil szervezeteket, informális civil szerveződések, önkormányzati, állami egységeket, egyházközségeket, segítő tevékenységet is folytató vállalkozásokat

Elemzés az elméleti kategóriák és az interjúkból kiemelkedő kategóriák segítségével

Elméleti gazdagítás

Az elméleti és empirikus kutatás közös eredményeinek, következtetéseinek megfogalmazása:

- Az eredmények alapján a seni és nussbaumi megközelítésmód elméleti és gyakorlati összehangolása indokolt lehet a szegénységenyhítés folyamatában. Az emberi léthez szükséges univerzális lehetőségek biztosítása elősegítheti az érintettek képessé válását arra, hogy hosszú távon méltó emberi életet élhessenek

Forrás: saját szerkesztés

A kutatási kérdések megalapozták az elméleti vizsgálat témakörét, doktori kutatásom empirikus fókuszát, a kvalitatív interjúfonál felépítését, és később az adatok elemzésének módját. Az empirikus kutatás megtervezését követően a kutatás lefolytatására, a kvalitatív adatok értékelésére került sor, amelyek eredményei a kvalitatív kutatási kör lezárásaként hozzájárultak az elméleti bővítéshez.

1. táblázat A dolgozat fejezetei a kvalitatív kutatási kör fázisaihoz kapcsolódóan

Kvalitatív kutatási kör fázisai Sántha (2011) alapján	A dolgozat kapcsolódó fejezetei
Gyenge elmélet	1. Bevezetés 2. A szegénységről napjainkban 3. A szegénységről való gondolkodás az emberi fejlődés elméletében
Kérdésfeltevés formálása	
Dedukció	
Adatgyűjtés tervezése	4. Kvalitatív kutatás a szegénység-enyhítő tevékenységekről egy hazai nagyvárosban
Empíria	
Kreatív adatértékelés, abdukció	
Indukció	
Az elmélet differenciálása vagy pontosítása	5. Empirikus eredmények elemzése és újabb elméleti vonatkozásai
Az elmélet	6. Következtetések: A méltó emberi élet esélye

Forrás: saját szerkesztés

Az elmélet és empiria körkörös, iteratív jellegéből fakadóan a második kutatási kérdésre az elemzés és az elméleti bővítés közösen válaszolnak. A dolgozatban elsősorban a fő kutatási kört mutatom be -, amely a pilot kutatási kör eredményeiből is táplálkozik. A kvalitatív kutatási kör egyes fázisainak megfelelően a disszertáció fejezetei az *1. táblázatban* követhetők.

1.3. A dolgozat ívének összefoglalása

Dolgozatom tartalmi részét az „*A szegénységről napjainkban*” fejezettel indítom. Ebben bemutatom, hogy napjainkban hogyan értelmezzük a szegénységet globális, európai és hazai viszonylatban. Sorra veszem, hogy melyek azok az aktuálisan használatos definíciók és mérőszámok, amelyek a szegénység értelmezésére és az arról való gondolkodásunkra hatással vannak. E mérőszámokra támaszkodva ismertetem az aktuális hazai, európai és globális szegénységi helyzetet, valamint a szegénység megszüntetését célzó törekvések legfőbb pontjait szintén globális, európai és hazai viszonylatban. E fejezet funkciója, hogy biztosítja kutatásom kontextusát, körüljárja a jelenlegi szegénységi helyzetet és a szegénység megszüntetésének realitását. A fejezetet emellett önmagában is értékesnek gondolom, mert magyar nyelvű összefoglalását adja a hivatalos mérőszámoknak és adatoknak, amelyek lehetővé teszik a további tájékozódást. E fejezetben körvonalazódnak a szegénység megszüntetésére vonatkozó általános célok, törekvések is. A gazdasági növekedésbe vetett remény és a szegénység multidimenzionális megközelítésének kettőssége rajzolódik ki, amely témakörök a további fejezetek megalapozását jelentik.

„*A szegénységről való gondolkodás az emberi fejlődés elméletében*” című fejezetben tisztázom a képességszemlélet és az emberi fejlődés elmélet kapcsolatát. Körüljáróm, hogy a fejlődés kérdése hogyan jelenik meg e megközelítésekben és a főáramú közgazdasági szemléletben. Röviden értékelem, hogy a hazai, makroszintű szegénységi szakpolitika hogyan viszonyul a képességszemlélet, az emberi fejlődés elmélet és a főáramú közgazdasági szemlélet meglátásaihoz. Bemutatom a képességszemlélet alapfogalmait, információs bázisát, a szemlélet két legfontosabb alakítójának, Amartya Sen és Martha Nussbaum alapállását. E fejezet egyik funkciója, hogy lehetővé tegye a kutatási kérdés teljes megértését, valamint kifejtse, hogy a képességszemlélet legfőbb képviselőinek szemlélete alapján ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat. Másik funkciója, hogy hozzájárul az empirikus kutatás fókuszának kialakulásához és a kvalitatív interjúfonál tartalmának feltöltéséhez.

A „*Kvalitatív kutatás a szegénység-enyhítő tevékenységekről egy hazai nagyvárosban*” című fejezetben bemutatom kvalitatív kutatásom módszertanát, amely egy hazai nagyváros gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző szereplőinek tapasztalataira fókuszál. Ennek vizsgálatára 40 mélyinterjút folytattam le. A fejezetben összegzem a résztvevők körét, az interjúzás folyamatát, módját, az interjúfonál felépítését, a rögzítés és elemzés menetét, valamint az eredmények leíró bemutatását. A segítő tevékenységek módjait, az érintettekkel való kapcsolatfelvétel menetét és a tevékenységek szemléletét. E fejezet – és a teljes kvalitatív kutatás – egyik funkciója, hogy hozzájárulva a nemzetközi törekvések szellemiségéhez, a szegénység megszüntetését és ahhoz kapcsolódó elméleteket kézzelfoghatóvá tegyen gyakorlati, lokális szinten. További jelentősége, hogy módszertanilag részletesen bemutat egy kvalitatív mélyinterjúzási folyamatot, amely talán más kvalitatív kutatóknak is érdekes lehet. Ezeken felül a kutatás tartalmi részét gazdagítja és megválaszolja az első kutatási alkérdést: Egy hazai nagyvárosban a gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző segítőik milyen gyakorlatot és szemléletet követnek az érintettekkel való interakciók során? Tevékenységük során ki és hogyan dönt a lehetőségek bővülésének tartalmáról és módjáról, a jó élet felépítéséről?

Az „*Empirikus eredmények elemzése és újabb elméleti vonatkozásai*” fejezetben az empirikus eredmények azon részét mutatom be, amelyek értelmezéséhez az eddig ismert elméleti alapok kiegészítésére, gazdagítására volt szükség. Az elemzésben sorra veszem a képessé tétel célját a szegénység pszichológiai szemszögein és az oktatás szerepén keresztül, az interakciók során felmerülő folyamatokat az autonómia és a hatalmi viszonyok jelentőségén keresztül, valamint a szabad választás lehetőségét és korlátait a paternalizmus, az ösztönzés és a felemelés témakörein keresztül. A fejezet egyik funkciója, hogy elmélyíti és finomítja a helyi segítői folyamatokról megismert tudást az interjúk újabb rétegeinek felfejtésével. További jelentősége, hogy az újabb szegénységhez kapcsolódó elméleti témakörök bevonásával visszacsatol a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméletére, a bevezetett koncepciók segítségével részletezi, kézzel foghatóbbá teszi azok szegénységkezeléssel kapcsolatos elméleti mondanivalóját, egyben lehetővé teszi a kutatás második kutatási alkérdésének megválaszolását. Ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan, milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és

értékesnek tarthat a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméleti bázisának, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján?

A „*Következtetések: A méltó emberi élet esélye*” című fejezetben megválaszolom kutatásom második alkérdését, összefoglalom kutatásom téziseit és következtetéseit. Jelen „*Bevezetés*” fejezet és a dolgozat „*Záró gondolatok*” fejezete pedig keretbe foglalja a doktori kutatásom.

1.4. Az önreflexió alkalmazott módjai a kutatásban

Az elmúlt 7 évben számos kutatóval és civil szervezettel működtem együtt a szegénységhez, hátrányos helyzethez kapcsolódó kutatásokban és kezdeményezésekben, amelyek hatottak rám, azonban doktori kutatásom egyéni kutatómunka eredménye. Bármely kutatási folyamat elengedhetetlen része a kutatási folyamatra történő rendszeres visszacsatolás, hiszen a tudomány, amely nem reflektál önmagára, elfedi a kutatási folyamat kritikus pontjait (Chevalier–Buckles 2019). Az egyszemélyes kutatási folyamat miatt azonban kutatásomban kiemelten nagy jelentősége van az önreflexiónak.

A kutatónak természetsszerűleg részvételi szerepe van a kutatásban, a kutatás teljes kontextusának (motiváció, cél, helyszínválasztás, interjúszituációk stb.) része és kisebb vagy nagyobb mértékben, de befolyásolja a vizsgált jelenséget is (Arnold 2011, Hiles–Cermák 2008, Griffin–Bengry–Howell 2008). Így az arra történő reflexió, hogy kutatóként mindezt hogyan tesszük, és a befolyásunkat, jelenlétünket hogyan kezeljük, szükség esetén finomhangoljuk a kutatásban, hozzásegít a kutatási kérdésünk pontosabb megválaszolásához, valamint a kutatásunk esetleges negatív konzekvenciáinak elkerüléséhez.

A reflexiós folyamatok során egyértelműen megjelenik, hogy a kutatás minőségét nem lehet pontról pontra specifikálni (Seale 1999). A kutatón sok múlik, hiszen jelentős mértékben függ tőle, hogy mások mellett az őszinteség, önkritika és transzparencia mennyiben épülnek be a kutatás egyes fázisaiba. A reflexió tehát nem egy egyszeri alkalmat jelöl a kutatás során, hanem folyamatosan jelen van (Day 2012). A kutató reflexivitásra való képessége így fontos

szerepet játszik a teljes folyamatban. Saját kutatásomban az önreflexió tételesen a következő formákban jelenik meg:

- A kutatás során elsődleges jelentőségű az alkalmazott módszertanhoz illeszkedő tudományos igényességet biztosító minőségi kritériumoknak – jelen esetben elsősorban az érvényesség, szavahihetőség és természetes általánosítás kritériumainak – való megfelelés.
- Előfeltevéseim, előítéleteim, történetem és pozícióm tisztázása önmagam számára elősegítette az objektívebb elemzést.
- Az elméleti és empirikus ciklusok váltakozása és összevetése hozzájárul az eredmények megalapozottságához és az egyes területek pontosításához.
- A kvalitatív adatelemzésbe beépített többféle elemzési mód és irány (intrakódolás) segíti a részadatok és eredmények ellenőrzését.
- A részadatok és eredmények összevetése a tágabb és szűkebb értelemben vett kontextussal, azaz például a megkérdezettek tevékenységének, alapszemléletének vagy különböző kérdésre adott válaszainak összehasonlítása segíti a részadatok és eredmények értelmezését.
- A kutatási folyamat során a részeredmények megosztása a kutatás résztvevőivel, kollégákkal, avagy a részeredmények közzététele és publikálása hozzájárul a korrekciót, fejlesztést igénylő területek és a továbblépéshez szükséges irányok azonosításához.
- A kutatási folyamat hossza biztosította az eredmények megalapozását. Az egyes kutatási szakaszok közötti ellenőrzéshez és korrigáláshoz szükséges idő a rendelkezésemre állt.

Disszertációm második fejezetében megkezdem a szegénység témakörének elméleti tárgyalását.

2. A szegénységről napjainkban

A dolgozat központi témaköre a szegénység és annak enyhítése. A témakör megalapozásaként e fejezetben bemutatom a szegénység főbb meghatározásait és azokat az aktuális mérőszámokat és definíciókat, amelyek globális szintén, az Európai Unióban és hazánkban segítenek eligazodni a szegénység azonosításában és megismerésében. Az említett mérőszámok alapján összegzem a nemzetközileg, az Európai Unióban és hazánkban azonosított szegénységi helyzetképet, és a szegénység enyhítését célzó törekvéseket. A definíciók, mérőszámok és kvantitatív adatok ismerete segíti a szegénység megfoghatóvá tételét, a szegénység megszüntetését célzó programok hatásainak vizsgálatát, azok fejlesztését. A mérőszámok ahhoz is hozzájárulnak, hogy a probléma kiterjedtségét megbecsüljük, a szegénység megszüntetésének realitását megítélhessük.

A fejezet nagymértékben támaszkodik a hivatalos kiadványokra, statisztikai adatokra. Kutatásom szempontjából fontosnak tartom a tényszerű, feltáró adatgyűjtést és ennek megmutatását. Az információk ismerete biztosítja a témakör kontextusát, segíti a témakörben olvasottak mérlegelését, és alapját jelenti a szegénység-enyhítés területén végzett kutatásaimnak. A fejezet általános tájékoztatási célt is szolgál, hiszen eligazítást jelenthet azok számára, akik további adatok után szeretnének kutatni. Az információkat olyan formában gyűjtöttem össze, hogy azok aktualizálását a későbbiekben is megtehessem, valamint az olvasó is folytathassa a témakörben való feltáró kutatást.

A hivatalos mérőszámok és definíciók által kirajzolódik néhány út, ahogyan a szegénységről gondolkodhatunk. A fejezetben körvonalazódnak azok a törekvések is, amelyek a szegénység csökkentését, megszüntetését célozzák. E törekvések átvezetnek a következő fejezetbe, ahol a fejlődés és a szegénység megszüntetésének megközelítéseiről írok, a gazdasági növekedés, a képességszeglét és az emberi fejlődés elméletének lehetőségeit kiemelve. A fejezetben elsőként bemutatom a szegénység fogalmához kapcsolódó főbb meghatározásokat, a fogalmak és mérőszámok kategorizálási lehetőségeit, majd globálisan, az Európai Unióban és Magyarországon követett szegénységi definíciókat és mérőszámokat. Ezek alapján összegzem a nemzetközileg, az Európai Unióban és hazánkban jelenleg ismert hivatalos szegénységi helyzetképet, szegénység-enyhítési célokat, és a törekvések főbb módját.

2.1. Szegénység-értelmezések és csoportosítások

A következőkben a szegénység fogalmának meghatározására vonatkozó gyakran alkalmazott megközelítési, csoportosítási lehetőségeket mutatom be. A szegénység az élet megannyi területét érintheti. Legtöbbször összefüggésben áll a jövedelem és a materiális erőforrások hiányával vagy nem kielégítő voltával, de nem kizárólagosan ezek függvénye. Napjainkban a legtöbb szegénység-fogalom és meghatározás egyetért abban, hogy a szegénység jelensége és fogalma összetett, nem írható le egyetlen ismervvel, és nincs univerzális meghatározása. Nem csak a jövedelem, vagyon vagy más anyagi javak szűkösségét foglalja magában, hanem több más dolog mellett a megfelelő lakhatáshoz, táplálkozáshoz, egészségügyi ellátáshoz, biztonságos környezethez, energiához, erőforrásokhoz, diszkriminációmentes intézményekhez, információkhoz, társas kapcsolatokhoz, lehetőségekhez való hozzáférés hiánya is (Csótó 2017, Tóth et al. 2017, Albert–Hajdu 2016, Sen 2003/1999, Kozma 2003). Társulhat diszkriminációval, kirekesztettséggel, valamint a döntéshozatalban való részvétel nehézségeivel. Gyakran a legszegényebbek a legkiszolgáltatottabbak a társadalmi konfliktusok és a klímaváltozás tekintetében is (World Bank 2019a).

E gondolatot erősítve, a szegénység fogalma mellett – máskor annak szinonimájaként – a külföldi és hazai szakirodalomban egyaránt gyakran használatos a depriváció fogalma. A depriváció általában valami jótól, szükségestől való megfosztottságot fejez ki. A depriváció okai lehetnek biológiai, fiziológiai, társadalmi eredetűek, életmóddal kapcsolatos és egyéntől független okok is (Darók 2004). A depriváció fogalmának nagy előnye, hogy több szempontból közelíti meg a hátrányos állapotot, széles spektrum figyelembevételét követeli meg a szegénységről való gondolkodás során.

A társadalom észlelése, a hátrányos állapot megítélése is alakítja a szegénység fogalmait. Ennek az észlelésnek az eredményeképpen jött létre az érdemes és az érdemtelen szegények közötti különbségtétel (Gans 1992). Az érdemes szegények csoportjába tartozhatnak például a nyugdíjas, tartós beteg, balesetet elszenvedett szegények. A fogalom alapján nekik joguk van a társadalmi támogatásra, érdemesek arra, hiszen nehéz helyzetükről nem tehetnek. Az érdemtelen szegények helyzete a fogalom jelentéstartalma alapján azonban saját, jellemzően hanyag életmódjukból ered (Gans 1992). Az érdemtelen szegények gyakorta lustáknak,

bűnözőknek, deviánsoknak tituláltak (Aschauer–Málovics 2012). Európában két jelentős koncepció emelkedett ki az érdemtelen szegénységgel kapcsolatosan, az exklúzió és az underclass. Az exklúzió⁴ vagy másként kiilleszkedés egy leszakadási folyamatra utal (Aschauer–Málovics 2012). A legtöbb meghatározásban az okok között szerepel a szegénység, az egyenlőtlenség, a diszkrimináció különböző formái, a hajléktalanság vagy a kapcsolati háló gyengülése (Ferge 2000).

A legtöbb szerző egyetértése alapján underclassról beszélhetünk, ha a következő ismérvek többnyire jellemzőek az adott közösségre: lakóhelyi szegregációból fakadó elszigetelődés, munkahelyek hiánya, segélyből élő társadalmi lét, a kitörés, integráció esélyének alacsony szintje (Ladányi–Szelényi 2004). Az underclass létezésére a szakirodalom alapján három magyarázatot különíthetünk el (Aschauer–Málovics 2012, Ladányi–Szelényi 2004, Kozma 2003):

- Az első magyarázat a szegénység e formáját a gazdaság struktúraváltozásaiból és az állam jóléti politikájának változásaiból eredezteti, mely jól láthatóan nem terhel minden felelősséget az érintettekre.
- A második magyarázat szerint a szegénység kultúrája meghatározó a társadalmi-gazdasági helyzetük kialakulásában és újratermelődésében.
- A harmadik magyarázat is össztársadalmi tényezőkből, rendszerszintű strukturális okokból eredezteti a szegénységet. Ebben az esetben azonban a kiilleszkedett létformához és feltételekhez való hatékony alkalmazkodás eredményeként jön létre az olykor deviánsnak vélt kultúra, amely egyben reprodukív jelleget is ölt.

Az underclass tekintetében nem egységesek az álláspontok. Egyes megközelítések szerint az underclass tagjai homogén csoportot alkotnak, melynek attitűdjei, kulturális jellegzetességei generációkon átívelődnek. Más empirikus kutatások szerint az underclass csoportja heterogén, különböző közösségek különböző sajátosságokkal rendelkeznek. Nincs sajátos kultúrájuk, identitásuk, az underclass nem is tekinthető döntően kulturális jelenségnek

⁴ Az exklúzió (exclusion) fogalma nem csak kiilleszkedést jelenthet és nem csupán az érdemtelen szegénység fogalmához kapcsolódhat. Például a feminista közgazdaságtanban többnyire kirekesztést jelent, amely elsősorban a hatalmi viszonyok eredményeképpen jön létre. Azaz az exklúzió nemcsak az érdemtelen szegénység fogalmához kapcsolódhat, hanem a hatalmi egyenlőtlenségből következő kirekesztettséghez is.

(Ladányi–Szelényi 2004, Szoboszlai 2004). Maga az underclass fogalma is egyre kevésbé használatos napjainkban annak ítélkező, kategorizáló jellege miatt.

A szegénység nemcsak az egyén, család vagy közösség szintjén jelenik meg és értelmezhető. Ahogyan az underclass fogalmánál is megjelent, a szegénység jelensége a legtöbb esetben térbeli jelleget is ölt, amely különbséget eredményezhet kontinensek, országok, régiók, települések és településen belüli körzetek között is. A szegregáció fogalma a társadalmi differenciáció, elkülönülés folyamatára utal legtöbbször városi léptékben, vagy a városok és falvak vonatkozásában. A szegregáció olyan térbeli mintákra vonatkozik, amelyek térbeli elkülönülési folyamatok eredményeként jönnek létre (Johnston et al. 2000). Leggyakrabban egy-egy társadalmi csoport tényleges térbeli elkülönülését, életvitelszerű csoportosulását értjük szegregáció alatt.

A szegregáció egyik gyakori velejárója a szegregálódott közösség szegénységi helyzete, ám típusát tekintve a szegregáció nem párosul mindig szegénységgel, sokféle lehet: státusz alapú, életmód alapú, területi alapú, etnikai alapú, nemi alapú, életkor szerinti stb. (Szoboszlai 2004). A tapasztalatok alapján pedig olyan térbeli szegregáció is létezik, amely nem jelent feltétlenül társadalmi szegregációt is egyben (G. Fekete 2005). A szegénységgel együtt járó szegregációt jellemzően magas munkanélküliség jellemzi. Egy megközelítés szerint a tehetősebbek és a szegények közötti térbeli szeparáció a munkakeresők eltérő értékét jelenti, amely a szegényebb körzetekben magas munkanélküliséget eredményez (Quillian 2013).

A társadalmi elkülönülés folyamatának szintén meghatározó fogalma a koncentrált szegénység. Amennyiben az adott körzet lakosságának legalább, vagy több mint 40%-a a központi szegénységi küszöb alatt él, a szegénységi koncentráció szintje extrémnek tekinthető (Greene 1991). A szegregáció két formája, az etnikai szegregáció és az adott etnikumon belül a szegénységi vagy másként jövedelmi szegregáció jelenti a szegénységi koncentráció két fő okozóját. Az etnikai szegregáció és az etnikai csoporton belüli szegénységi szint kombinációjából fakadóan ezek a jelenségek intenzívebbé válnak, majd együtt koncentrált szegénységet hoznak létre. Az etnikai szegregációt követően az etnikai

csoporton belüli jövedelmi szegregáció elválasztja a szegény csoportokat a kevésbé szegény csoportoktól. A szeparáció eredményeként az egyik csoportban koncentrálódik a szegénység, míg a másik védetté válik a szegénységgel való kapcsolattól. A jövedelmi szegregáció további szegénységi szinteken következhet be az etnikai csoporton belül, mely a szegénység további koncentrálódásához vezethet (Massey 2012, Massey–Denton 1993).

Az etnikai szegregáció és az etnikai csoporton belüli jövedelmi szegregáció hatással lehet a szegénységi koncentrációra, azonban a koncentráció további tényezőktől is függ. E szerint a kisebbségi közösségekben fellelhető koncentrált szegénységet háromféle szegregációból eredeztethetjük. Az etnikai szegregációból, az etnikai csoporton belüli szegénységi státusz okozta szegregációból és más etnikumú csoportokon belül a magas és közepes jövedelműektől való szegregációból (Quillian 2013, Massey–Fischer 1999).

A depriváció, underclass, exklúzió vagy kiilleszkedés, kirekesztettség, szegregáció, koncentrált szegénység, nagyon hasonló, egymással összefüggő fogalmak (Ferge 2000), amelyek elsősorban a társadalomban való elhelyezkedés alapján határozzák meg a hátrányos helyzet mibenlétét. A szegénység sokféleségének és jellegzetességeinek kiemelését segítik a szegénység és a szegénység mérőszámainak különböző csoportosítási lehetőségei is, amelyet számtalan tanulmány tárgyal (mások mellett: Todaro–Smith 2015, Nándori 2014, Bruder 2014, Bánfalvi 2014, Khumalo 2013, Meyer–Sullivan 2012, Gábos 2009). A következőkben kiemelt kategóriák napjainkban relevanciával bírnak, általánosan ismertek és használatosak a szegénységi irodalomban, valamint segítséget jelentenek a szegénység fogalmi és mérőszámai közötti eligazodásban.

A tárgyalt csoportosítási lehetőségek:

- Átmeneti, időszakos vagy generációkon átívelő, krónikusan fennálló szegénység;
- objektív vagy szubjektív szegénység;
- jövedelmi vagy fogyasztási szegénység;
- abszolút vagy relatív szegénység;
- egydimenzionális vagy multidimenzionális szegénység.

Átmeneti, időszakos szegénységről beszélhetünk, amikor az érintett egyének természeti katasztrófa, vagy más, többnyire előre nem látott esemény miatt átmenetileg tapasztalják meg az extrém szűkösség, hátrányos helyzet állapotát (Khumalo 2013). Az átmeneti, időszakos szegénységet átélő egyéneket az anyagi és materiális hiány, valamint az érzelmi érintettség jellemoz a legintenzívebben. Természeti katasztrófákat követően általában a csapás léptékéhez igazodóan koncentrált, azonnali és szervezett nemzeti vagy nemzetközi segítséget kap az érintett közösség a térség mihamarabbi rehabilitációjának érdekében. Ebből fakadóan a krízis és a segítség mértékétől függően, de többnyire csak átmeneti nehéz helyzetről beszélhetünk ezekben az esetekben. A klímaváltozás fokozódása, a járványok megerősödése és a szélsőséges természeti jelenségek gyakoribbá válása kapcsán azonban az eddig elsősorban átmenetinek vélt szegénység is egyre meghatározóbb globális jelenségként kezelendő, amely a háborús konfliktusok mellett a globális migráció egyik legjelentősebb kiváltó okaként jelentkezhaz a jövőben.

A generációkon átívelő, krónikusan fennálló nélkülözés kiváltó – és megszüntetendő – okát nem lehet egy bizonyos tényezőre visszavezetni. A szegénység sok dimenziót ölt, önmagát erősíti, sokszor nemzedékeken keresztül egy-egy család, közösség, nemzet sajátja. Az egyén, közösség szegénységének megszüntetése kiemelten összetett feladat, a mindenki számára elérhető méltó emberi élet biztosítása a 21. század egyik legnagyobb kihívása.

Objektív megközelítésben a szegénység megragadható egy vagy több, a szegénységet jellemző tényszerű ismérvvvel (például jövedelem, fogyasztás, bevitt tápanyagmennyiség) és az azokhoz tartozó határértékekkel. A tényszerűségnek ez esetben is vannak korlátai, hiszen az objektív mérőszámok felépítésében, és az egyes ismérvek határértékeinek meghatározásában is tükröződik az emberi tényező és a szubjektivitás. Ezzel együtt e mérőszámok objektivitásra törekednek és viszonyítási pontokat igyekeznek kijelölni, amelyek segítségével kezelhetővé, megfogalmazhatóvá válik egy-egy jelenség. A szegénység kiterjedtségéről és intenzitásának mértékéről leggyakrabban az objektív mérőszámokra alapozott felmérések által jutunk információkhoz, valamint a legtöbb szakpolitikai, szociális intézkedés is e mérőszámokra támaszkodik.

Szubjektív megközelítésben megkérdezésen alapuló vizsgálatokból, a résztvevők véleményére támaszkodva határozható meg, hogy a szóban forgó egyén vagy közösség szegénynek tekinthető-e, avagy szegénynek tekinti-e magát (Bánfalvi 2014).

Az objektív mérőszámok meghatározó hányada a jövedelemre fókuszál, mert az könnyen definiálható, illetve a jövedelem tartós vagy átmeneti hiánya, nem kielégítő mértéke valószínűsíthetően a szűkösség és a nélkülözés közvetlen okai között keresendők (Nándori 2014). A jövedelem alapú mérőszámok megbízhatósága azonban széles körben megkérdőjelezett, hiszen azok keveset árulnak el a jövedelmen kívül a megtakarításokról és az egyéb javakról, körülményekről. Az eredmények pontos korrigálásához szükséges adatokat pedig nehéz megismerni (Meyer–Sullivan 2012).

A jövedelem fókuszú mutatók felépítéséből fakadó korlátok inspirálták a fogyasztás alapú felmérések és mérőszámok alkalmazásait, amelyek kézzelfoghatóbb információval szolgálhatnak az egyén, család, közösség nélkülözésének mértékéről. A fogyasztás ismeretén keresztül a jövedelemről, egyéb javakról nincs pontos információnk, de a fogyasztási adatok alapján következtethetünk a valós életszínvonalra és a megfelelő életszínvonalhoz szükséges javak meglétére (Meyer–Sullivan 2012). Igaz, napjainkban a fogyasztásunkat is számos tényező befolyásolhatja: Például milyen kultúrában élünk, hogyan gondolkodunk a kapitalizmusról és a globalizációról, hogyan befolyásolja a fogyasztás az énképünket és az identitásunkat, fontos-e számunkra a környezet védelme és a következő generációk életminősége. Életvezetésünk fókuszában az egyéni, társadalmi jólét, avagy jóllét helyezkedik-e el, megtermeljük-e saját élelmünk valamely részét, előállítjuk-e a saját magunk számára szükséges javakat? Azaz a tranzakciók során azonosítható fogyasztás minimális szintje mögött számos tényező állhat.

A szegénység abszolút megközelítése szerint a legfontosabb szükségletek egy része és mértéke a társadalom többi részének helyzetétől, tértől és időtől független. Azok az érintett egyének és családok, akiknek nincs lehetőségük e szükségletek kielégítésére, megalapozottan nevezhetők szegénynek (Nándori 2014). Az abszolút szegénység mérhető az ebbe a körbe beletartozó személyek számával, illetve a teljes népesség arányában is (Todaro–

Smith 2015). A szegénység abszolút megközelítésének előnye, hogy az azonosítás és az összehasonlítás egyszerűbb, mint a relatív megközelítések és mérőszámok esetében (Khumalo 2013).

A relatív megközelítés a társadalom valamely átlagos vagy medián jóléti szintjéhez viszonyít. A szegénységi küszöb azt a határt fejezi ki százalékos arányban, amely alatt a lakosság bizonyos hányada az életét éli (Nándori 2014, Bruder 2014, Gábos 2009). A teljes társadalom helyzetének figyelembevétele hatalmas pozitívum, ugyanakkor a relatív meghatározásnak számos korlátja is van. Nehézséget okozhat a szociális rendelkezések értékelésénél, hiszen a szegénység abban az esetben is emelkedhet, ha mindenkinek növekedett a jövedelme a középső csoportok jövedelmének valamivel gyorsabb emelkedése mellett; ugyanakkor a válság és a jövedelmek esése során a szegénység csökkenésének észlelése is előfordulhat (Meyer–Sullivan 2012). Önmagukban véve tehát a relatív szegénységi adatok szintén félrevezetőek lehetnek.

Az egydimenziális megközelítések és mérőszámok egyetlen, a szegénységet jellemző legfontosabbnak vélt ismervre támaszkodnak. Fontos szereppel rendelkeznek a szegénység jelenségének mérése, összehasonlítása és nyomon követése során. A szegénységet megragadó mérőszámok egydimenziós jellege azonban nem az egyszerűsége utal. Az egydimenziós mérőszámok felépítésekor is át kell gondolni számos kérdést. Például, hogy hogyan definiáljuk az elérhető erőforrásokat, mi legyen a mérés alapegysége, relatív vagy abszolút küszöbértékek megállapítására van szükség, hol történjen meg a szegénységi határ megállapítása stb. (Meyer–Sullivan 2012). A szegénység azonosításának egydimenziós megközelítése nagy jelentőségű, hiszen leggyakrabban az egydimenziós mutatók által szerzünk információkat a mélyszegénységben élők számáról. Ugyanakkor túlzó egyszerűsítésekkel él a szegénység megfoghatóvá tétele és könnyebb összehasonlítása érdekében, és legtöbbször leredukálja a szegénységet a jövedelem vagy a fogyasztás kérdésére (Todaro–Smith 2015).

Az egyszerűsítések árnyalásaként megjelentek a szegénységet multidimenzionális nézőpontból megközelítő szemléletek, amelyek a különböző javakhoz való viszonyulást és a

szegénység megannyi tényezőjét is próbálják számításba venni (Alkire–Santos 2014). A multidimenzionális megközelítések egyfajta viszonyrendszert igyekeznek feltárni, amelyek az anyagi tényezők (például jövedelem, vagyon, fogyasztás szintje) és az egyéb fontos lehetőségekhez (kultúra, oktatás, pszichológiai ellátás) való hozzáférés közötti összefüggések megragadására is törekszenek. A multidimenzionális megközelítések és mérőszámok előnye, hogy gazdagabbá és mélyebbé teszik a szegénység jelenségének megértését, valamint hozzájárulnak a megfelelő szegénységkezelési programok komplex felépítéséhez. Hátrányuk, hogyha túl tágra szélesítjük a szegénység koncepcióját, az azt a kockázatot hordozza magában, hogy fogalmi megközelítéseink és empirikus felméréseink során is akadályokba ütközünk (Dalton 2005).

A szegénységnek számos megjelenési formája van, mindenki kialakít egy képet arról, hogy számára mit jelent a szegénység (Darvas 2015). Ennek megfelelően sokféleképpen megragadható. A fenti értelmezések, fogalmak, és a megközelítések gyakori kategorizálási lehetőségeinek összegzése segíthet a szegénység jelenségének megismerésében, a gyakorlatban alkalmazott nemzetközi és hazai mutatószámok értelmezésében, és a szakpolitikai szándék megértésében.

2.2. A szegénység hivatalos mérőszámai

Ebben az alfejezetben összegzem, hogy melyek azok a fontosabb mérőszámok és definíciók, amelyek a jelenben segítenek a szegénység komplex jelenségének felmérésében, követésében és összehasonlításában. A bemutatott – és más – mutatószámok kifejtése számos tanulmány tárgyát képezi (Lukács 2017, Todaro–Smith 2015, Bánfalvi 2014, Alkire-Santos 2014, Bruder 2013, Bridges–Gesumaria 2013, Meyer-Sullivan 2012, Kapitány–Spéder 2004). A doktori dolgozatomban tárgyalt mutatószámok elősegítik a későbbiekben felvázolandó nemzetközi és hazai szegénységi helyzetkép megismerését. Elsőként a globális szintéren alkalmazott mutatókat, majd az Európai Unióban és hazánkban használatos mérőszámokat veszem sorra. A bemutatott mutatók kifejtésekor nagymértékben támaszkodom a Világbank, az ENSZ, az Eurostat és a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos kiadványaira.

2.2.1. Aktuális nemzetközi mérőszámok

Az egy-egy országban jellemző szegénységi szintet az adott országban használatos nemzeti szegénységi határ (national poverty line) mutató segítségével jellemezhetjük. Országoként eltérő lehet a nemzeti szegénységi határ mérőszámának felépítése, de legtöbbször objektív, a jövedelemre vagy a fogyasztásra fókuszáló, abszolút vagy relatív szegénységet mérő egydimenziális mérőszámokról van szó. A nemzeti szegénységi határ az adott ország számára tipikusan az a pénzbeli küszöbérték, amely megléte alatt az ország gazdasági és társadalmi körülményeit is figyelembe véve egy személy minimális alapszükségletei nem biztosíthatók. E szegénységi küszöb legtöbbször ország-specifikus, sőt az egyes országokon belül különböző szegénységi határ lehet érvényben vidéki és városi, vagy más jellegében eltérő földrajzi területeken a különböző területek eltérő árszínvonalához és fogyasztói kosarához igazodva (World Bank 2019a).

A legtöbb nemzeti szegénységi határ egy fogyasztói kosáron alapszik, amely tartalmazza a megfelelő egészséghez és aktivitáshoz szükséges élelmet és más, nem élelmiszerre irányuló költségeket. A gazdasági körülmények, fogyasztási jellegzetességek folyamatosan változhatnak, így az adott ország fogyasztói kosarát és szegénységi határát is jellemzően rendszeresen újrakalkulálják az országok, amennyiben az szükséges. Országoként eltérő a szegénység érzékelése. A gazdagabb országokban magasabb a szegénységi küszöb, mint a szegényebb országokban. A szegénységi határok eltéréséből fakadóan a nemzeti szegénységi ráták országok közötti összehasonlításra nem alkalmasak, nemzeti szinten viszont fontos iránymutatásként szolgálnak a programok és rendelkezések alakításában (World Bank 2019a).

Az országok közötti összehasonlításokhoz, valamint az adatok aggregálásához olyan szegénységi határ megállapítása szükséges, amely ugyanarra a valós életszínvonalra reflektál minden országban. Erre a legalkalmasabb egy objektív és abszolút szegénységet mérő egydimenziális vagy multidimenziális szegénységi mérőszám. A globális szegénységről ismert információk legfőbb forrása a Világbank, amely meghatározza az extrém szegénység fogalmát és a nemzetközi szegénységi határ univerzális szintjét (Roser–Ortiz–Ospina 2019). A Világbank az emberiség fejlődéséről szóló ENSZ–Jelentés (Human Development Report)

1990-es első megjelenése óta próbálkozik a globális szegénység mérésével. A különböző országban élő emberek jólétének összehasonlítása akkor lehetséges, ha a pénznemük vásárló erejének különbözőségét figyelembe vesszük és kiigazítjuk. 1990-ben az extrém szegénységi küszöb értékének a napi 1\$-os szintet választották 1985-ös nemzetközi áron mért vásárlóerő-paritáson, amely akkor az alacsony jövedelmű országok jellemző nemzeti szegénységi határa volt. A fejlesztési indikátorok korai változatai a Penn World Table (Feenstra et al. 2015) vásárlóerő-paritásait használták, később 1993-mas fogyasztási vásárlóerő-paritást alkalmaztak, amelyet a Világbank hozott létre. Az International Comparison Program (World Bank 2019b) keretében 2005 és 2011 után szintén felülvizsgálták a szegénységi határokat (World Bank 2019a).

A nemzetközi szegénységi határ jelenlegi meghatározása szerint egy személy akkor tekinthető extrém szegénységben élőnek (extreme/deep poverty), ha kevesebb, mint 1,90 nemzetközi dollárból él naponta. A jelenlegi nemzetközi extrém szegénységi határt 2011-es vásárlóerő paritáson határozták meg, amely ugyanannak a 15 szegény ország nemzeti szegénységi határának a középértékét reprezentálja, amelyek alapján korábban a napi 1,25\$-os határt megállapították 2005-ös vásárlóerő paritáson. A nemzetközi szegénységi küszöb a legszegényebb országok nemzeti szegénységi határára reflektál, így azoknak a számát igyekszik megragadni objektív, jövedelmi vagy fogyasztási értéken alapuló, abszolút és egydimenzionális szemléletben, akik a Földünkön a legeslegnehezebb élethelyzetben és a legnagyobb szükségben élnek (Roser–Ortiz-Ospina 2019, World Bank 2019a).

Ez a szegénységi mérés egy személy fogyasztásának pénzbeli értékén alapszik. A jövedelem fókuszú mérés azokban az országokban használatos, ahol a fogyasztási adatok nem elérhetők vagy nem megbízhatók. 2017 óta a Világbank az extrém szegénységen túl nyomon követi azoknak az embereknek is a számát, akik legfeljebb 3,2\$-ból és legfeljebb 5,5\$-ból élnek naponta, amelyek a közepes jövedelmű országokban és felső-közép jövedelmű országokban tekinthetők a szegénységi határnak. A szegénységi létszamarány annak a népességnek az aránya a teljes népességhez viszonyítva, akik kevesebb, mint 1,9 \$-ból (3,2\$-ból, 5,5\$-ból) élnek naponta 2011-es nemzetközi árak mentén. Az árfolyam felülvizsgálatok miatt a

szegénységi ráták az egyes országokban nem hasonlíthatók össze a korábbi kiadásokban bemutatott országos szegénységi rátákkal (Roser–Ortiz-Ospina 2019, World Bank 2019a).

A nemzetközi vagy nemzeti szegénységi határ alatti jövedelemből vagy annak megfelelő pénzmennyiségű fogyasztásból élők életszínvonala között is lehetnek meghatározó különbségek. A szegénység mélységének hangsúlyozására kalkulálták a szegénységi rés mutatót (poverty gap), amely azt mutatja meg, hogy mennyi annak a teljes jövedelemnek az összege (a szegénységi határ százalékában), amely a szegénységi küszöb alatti összes embert a szegénységi küszöb szintjéig emelné. Amelyik országban a szegénységi rés magasabb értéket mutat, ott nagyobb erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy egy ugyanolyan szintű szegénységet fel lehessen számolni (Todaro–Smith 2015, Bánfalvi 2014). A szegénységi rés az extrém szegénység fogalma esetében azt mutatja meg, hogy a szegénységi küszöb százalékában kifejezve mennyi az 1,9\$/nap (2011-es PPP-nél) szegénységi határhoz való átlagos hiány a jövedelemben vagy a fogyasztásban (World Bank 2019a).

A multidimenzionális szegénységi index (MPI: Multidimensional Poverty Index) globális információkat biztosító objektív, abszolút és multidimenzionális szemléletű szegénységi mérőszám. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Fejlesztési Programja (United Nations Development Programme) és az Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI) 2010-ben hozta létre az MPI-t, amely évente frissített széleskörű, mélységi képet nyújt a globális szegénységről. Az index célja, hogy az akut szegénységet számszerűen meghatározza, amelyet úgy értelmez, mint az egyén képtelenségét arra, hogy a nemzetközi egyezmények alapján megállapított minimális szükségletekhez hozzájusson (UNDP 2019b, Alkire–Santos 2014).

Az MPI 5,7 milliárd emberről, a globális népesség 76%-ról szolgáltat adatokat, 101 (31 alacsony jövedelmű, 68 közepes jövedelmű és 2 magas jövedelmű) országban hasonlítja össze az akut multidimenziós szegénységet. Az egyén deprivációját az egészség, oktatás és életszínvonal kategóriájában 10 indikátoron keresztül vizsgálja, és segít annak a felismerésében, hogy ki számít szegénynek és hogyan számít szegénynek (2. táblázat). Azok az emberek, akik deprivációt tapasztalnak meg a súlyozott indikátorok legalább

egyharmadában, multidimenzionálisan szegény kategóriába kerülnek. Az MPI a nemzetközi szegénységi küszöböt azzal egészíti ki, hogy megmutatja a szegénység természetét és kiterjedtségét aszerint, hogy az egyénnek milyen típusú depriváció befolyásolja leginkább a helyzetét. Országokon belül kor és földrajzi elhelyezkedés, valamint az egyes indikátorok alapján bont. Az MPI a jövedelmen és fogyasztáson túl tekint, célja, hogy megértse, az emberek hogyan tapasztalják meg a szegénységet többféle és szimultán módokon (UNDP 2019b).

2. táblázat A multidimenzionális szegénységi index felépítése

A szegénység dimenziói	Indikátor	Deprivált, ha olyan háztartásban él, ahol...	Súly
Egészség	Élelmezés, táplálás	egy 70 év alatti felnőtt vagy egy gyermek alultáplált.	1/6
	Gyermekhalálozás	bármely 18 év alatti gyermek elhalálozott a felmérést megelőző 5 évben.	1/6
Oktatás	Iskolázottság évei	egy 10 éves vagy idősebb ember sem teljesített 6 iskolai évet a háztartásban.	1/6
	Iskolába járás	bármely iskoláskorú gyermek nem jár iskolába addig az ideig, amíg a 8.-at teljesítenie kellene.	1/6
Életszínvonal	A főzéshez használt energiaforrás	a háztartásban trágyát, fát, faszenet vagy szenet használnak a főzés során.	1/18
	Higiénia	a háztartás higiéniája nem modernizált (a fenntartható fejlesztési célok előírásai szerint), vagy fejlesztett, de más háztartásokkal megosztott.	1/18
	Ivóvíz	a háztartásban nincsen modernizált ivóvíz (a fenntartható fejlesztési célok előírásainak megfelelően) vagy nincsen biztonságos ivóvíz, amely kevesebb, mint 30 percnyi sétán belül otthonról – oda vissza – elérhető.	1/18
	Elektromosság	a háztartásban nincs elektromos áram.	1/18
	Lakás	a lakás felépítésének anyagai közül legalább a tetőt, falakat, padlót tekintve nem megfelelő: a padló közvetlenül természetes anyagokból van és/vagy a tető és/vagy a falak természetes vagy kezdetleges anyagokból épülnek fel.	1/18
	Vagyontárgyak	a háztartásban a következők közül nem található meg egynél több: rádió, TV, telefon, számítógép, lovaskocsi, bicikli, motorbicikli, hűtő, autó, teherautó.	1/18

Forrás: UNDP (2019b) saját fordítás

2.2.2. Aktuális európai és hazai mérőszámok

A Lisszaboni Stratégia folytatásaként 2010 júniusában az Európai Tanács elfogadta az Európa 2020 Stratégiát (Europe 2020), amely az Európai Unió gazdasági megújítását tűzte ki céljául öt sarokpontot kiemelve: foglalkoztatottság, kutatás-fejlesztés és innováció, klímaváltozás és energiafelhasználás, oktatás-fejlesztés, valamint a társadalmi inklúzió elősegítése a szegénység csökkentése által (Eurostat 2018a). A társadalmi inklúzió elősegítésének és a szegénység csökkentésének legfontosabb mutatója a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatának kitettek aránya (at risk of poverty or social exclusion rate). Az objektív szegénységet mérő, abszolút és relatív szegénységi mérést is tartalmazó multidimenzionális szemléletű mutatószámot három indikátor építi fel: a szegénység kockázatának kitettek aránya, a súlyos anyagi deprivációban élők aránya és a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya. Amennyiben a három indikátorból akár egy is érvényes az adott személyre, úgy esetében a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázata fennáll (Eurostat 2018b).

Az objektív, relatív szemléletű, jövedelemalapú mérőszám, a szegénység kockázatának kitettek aránya (at risk of poverty rate) azon emberek aránya, akik olyan háztartásban élnek, ahol a rendelkezésre álló ekvivalens jövedelem (equivalised disposable income) szociális transzferek után kevesebb, mint a nemzeti medián ekvivalens jövedelem 60%-a. A szegénység kockázatának tartósan kitettek aránya annak a népességnek az arányát mutatja, akik olyan háztartásban élnek, ahol a határ alatti rendelkezésre álló ekvivalens jövedelemmel rendelkeztek a vizsgálati évben és az azt megelőző három évből legalább kettőben (Eurostat 2018c).

A rendelkezésre álló ekvivalens jövedelem az adózás és más levonások utáni költség és megtakarításra elérhető jövedelem, amely a háztartásban élők kora szerint az OECD ekvivalens skálája alapján egyenértékű felnőttekre van lebontva a következőképpen (Eurostat 2018d):

- Bármely forrásból és tagtól származó pénzbeli jövedelem összeadódik a háztartásban, legyen az munka, befektetés, szociális hasznok, bármely más háztartási jövedelem, majd ebből a kifizetett adó és társadalmi hozzájárulások levonásra kerülnek.

- A háztartás méretének és felépítésének figyelembevételéért a teljes nettó háztartási bevételt elosztjuk az ekvivalens felnőttek számával, amelyet az OECD skála határoz meg.

Az objektív, abszolút és multidimenzionális szemléletű mutatószám, a súlyos anyagi deprivációban élők aránya (severe material deprivation rate) azoknak az embereknek az arányára utal, akik a legtöbb ember számára szükségesnek vélt dolgok jelentős részét kényszerűségből nem engedhetik meg maguknak, és nem képesek megfelelő színvonalú életet vezetni. A súlyos anyagi depriváció a gazdasági állapotra utal, amelyben élő személyekre az alábbi kilenc deprivációs tételből legalább négy jellemző (Eurostat 2018e):

- Hiteltörlesztéssel, bérleti díjjal, vagy lakással, közművekkel kapcsolatos fizetési hátralék megléte;
- a lakás megfelelő fűtésének és melegen tartás képességének hiánya;
- váratlan kiadások fedezetének hiánya;
- kétnaponta hús, hal, vagy azzal egyenértékű tápanyag fogyasztásának hiánya;
- évi egyhetes, nem otthon töltött üdülés hiánya;
- anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival;
- anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel;
- anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval;
- anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.

A tartósan fennálló súlyos anyagi deprivációs ráta (persistent material deprivation rate) azoknak az embereknek az arányára utal, akikre legalább négy tétel igaz a fentiekből a vizsgálati évben és az azt megelőző 3 évből legalább kettőben (Eurostat 2018e).

Az objektív, abszolút és egydimenzionális szemléletű mutatószám, a nagyon alacsony munkaintenzitás mutatója (persons living in households with very low work intensity) azon személyek arányára utal, akik nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élnek, azaz, ahol a munkaképes korú személyek a teljes munkapotenciáljuk kevesebb mint 20%-át töltötték munkával az elmúlt 12 hónapban. Ez esetben a munkaintenzitás értéke 0,2-nél nem

nagyobb. Egy háztartás munkaintenzitása (work intensity) azoknak a hónapoknak az arányára utal, amelyet a háztartás munkaképes korú tagjai munkával töltöttek a jövedelmi referencia évben, és amelyet ugyanezek a tagok elméletben munkával tölthettek volna ugyanazon periódus alatt (Eurostat 2018f).

A fenti három mutató jelenti az Európai Unió szegénységi politikájának alapját, de természetesen ezeken kívül is számtalan mérőszámot alkalmaznak. A jövedelem eloszlás egyenlőtlenségét kifejező legelterjedtebb mérőszám például a jövedelem kvantilis részesedési arány (income quintile share ratio) avagy S80/S20 arány, amely a legmagasabb jövedelemmel rendelkező 20% teljes jövedelmének és a legalacsonyabb jövedelmű 20% teljes jövedelmének arányát mutatja meg (Eurostat 2018g). További mérőszámok a Eurostat (2018h) oldalán találhatók.

Magyarországon a jövedelmi viszonyokra, életkörülményekre vonatkozó felméréseket a Központi Statisztikai Hivatal állítja elő. A szegénység vagy társadalmi kirekesztettség fogalma az Európai Unió tagállamaiban széleskörűen elterjedt fogalom a 2000. évi nizzai szerződés óta. A nemzeti tagállamok a szegénységre vagy társadalmi kirekesztettség vonatkozó mutatókat egységesen a háztartások jövedelmeire és életkörülményeire vonatkozó EU-SILC felvételből állítják elő, a közösségi statisztikáról szóló Európai Parlament és a Tanács 1177/2003/EK Rendelete alapján. A KSH az általa előállított adatokat a rendeletnek megfelelően az Eurostat felé továbbítja, akik validálják az adatokat (KSH 2019).

Hazánkban a szegénységi viszonyok jellemzésekor elsősorban a relatív szegénységi küszöb, relatív jövedelmi szegénységi arány, anyagi és súlyos anyagi depriváció, nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya és a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatának kitettek aránya mutatószámok használatosak, amelyek kiszámítási módjai megegyeznek az Eurostat meghatározásaival (KSH 2019).

2.3. Nemzetközi szegénységi helyzetkép

Az elmúlt két évtizedben jelentős változások történtek a szegénység csökkentésében és az emberiség életkörülményeinek javításában. A globális szegénységi ráták többnyire felére csökkentek 2000 óta. Annak ellenére, hogy a népesség 1990-től 2015-ig 5,3 milliárdról 7,3 milliárdra növekedett, ezalatt az idő alatt több mint 1 milliárd embernek sikerült kikerülnie az extrém szegénységből. 2,1 milliárd ember egészségügyi hozzáférése javult, és több mint 2,6 millió ember jutott jobb minőségű ivóvízhez, a fejlődő régiókban az alultápláltak aránya majdnem feleződött (UNDP 2017).

A Világbank adatai alapján 2015-ben globálisan az extrém szegénység aránya 10%-ra csökkent, amely az eddigi legalacsonyabb elért érték (és a legutóbbi rendelkezésre álló hivatalos adat). 2013-ban ez az érték 11% volt, amely folyamatos, ámde lassuló fejlődésre utal. E periódus alatt az extrém szegénységben élők száma 68 millió fővel csökkent elérve a 736 milliót. Jelentős haladás történt nagyon sok országban Kelet- és Délkelet-Ázsiában, olyan országokban feleződött meg a szegénységi ráta, mint Etiópia, India, Indonézia, Gána és Kína. Kelet-Ázsiában, a Csendes-óceáni térségben és Európában az extrém szegénység mértéke 3% alá csökkent, elérve a 2030-as kitűzött célt, de a fejlődés nem volt egyenletes (World Bank 2019c).

A legmagasabb szegénységi arány gyakran a kicsi, törékeny és konfliktusoktól sanyargatott országokra jellemző. Globálisan a legtöbb szegény falusi régióban él, hiányos oktatásban részesül, mezőgazdaságban foglalkoztatott és 18 év alatti. A jelenben 10 emberből 1 még mindig kevesebb, mint napi 1,9\$-ból él, legtöbben a fejlődő régiókban. A legtöbb szegénységi küszöb alatt élő ember Dél-Ázsiában és a Szubszaharai Afrikában él. A Szubszaharai Afrikában a népesség 42%-a a szegénységi küszöb alatt él, ők teszik ki a Föld extrém szegényeinek körülbelül felét. A szegénység ebben a térségben 9 millió emberrel növekedett 1990 óta, elérve a 413 milliós számot. Ez több, mint az összes többi régióban összesen (UN 2019a).

Az ENSZ és a Világbank néhány évente biztosít adatokat a szegénység globális alakulásáról. A Világ Szegénységi Órája (World Poverty Clock) valós idejű számításokat közöl a

szegénységről, 2030-ig a Föld majdnem összes országára a szegénységenyhítés jelenlegi ütemével számolva. Ezek tájékoztató jellegű adatok, nem tekinthetők hivatalosnak. Az óra szerint jelenleg 705 millió ember él extrém szegénységben. Ezzel az adattal 214 millió emberrel vagyunk lemaradva a fejlesztési célokhoz képest, és a lemaradásunk folyamatosan növekszik (többek között a koronavírus járványnak köszönhetően). Jelenleg percenként átlagosan 0,2 ember esik bele az extrém szegénységi kategóriába, míg a cél az lenne, hogy átlagosan másodpercenként 2,1 ember lépjen onnan ki (World Data Lab 2020).

A Világ Adatlabor (World Data Lab) kutatói szintén a szegénységgel kapcsolatos aktuális adatokat kutatják, amelyet elsősorban a Világbank és az IMF adatai alapján számítanak. Ez alapján Indiában kevesebb, mint 50 millió ember (a lakosság kevesebb, mint 3%-a) élt kevesebb, mint napi 1,9\$-ból 2019-ben. 2011-ben ugyanez a szám elérte a 268 milliót, amely az utolsó hivatalos adat Indiára vonatkozóan. A számítások szerint 2019-ben a Föld szegény embereinek 70%-a Afrikában élt, amely öt évvel ezelőtt még 50% volt. 2019-ben a globális népesség 8%-a, körülbelül 593 millió ember élt mélyszegénységben (Szíriát nem számolva), míg 2030-ra ez a szám az előrejelzések alapján 436 millióra fog visszaesni (Kharas et al. 2018).

A Világbank Szegénység és Egyenlőség (World Bank Poverty and Equity) adatportálján térség, kategória – például törékeny ország kategória és alacsony jövedelmű ország kategória szerint – és ország megadása alapján kutathatunk a globális szegénységi adatok után (World Bank 2019d).

Az emberi fejlődésről szóló ENSZ-Jelentés szerint 2019-ben 600 millióan éltek extrém szegénységben. A jelentés hangsúlyozza, hogy bár az extrém depriváció terén valóban jelentős előrehaladást sikerült elérni, még mindig nagyon magas azoknak a száma, akik a legmélyebb helyzetben élik mindennapjaikat, az egyenlőtlenségek pedig fokozódnak a társadalmi rétegek között. Ez nem csak az alapvető lehetőségekre – ételhez, lakhatáshoz való hozzáférésre – igaz, hanem a kiterjesztett lehetőségek esetén is, amikor például a technológiához, minőségi oktatáshoz való hozzáférésről beszélünk. Utóbbiak segíthetnék elő az emberek hosszú távú boldogulását, a szegénységből való kilábalásukat (UNDP 2019a).

A jövedelmi egyenlőtlenség 1980 óta a legtöbb régióban emelkedett. Indiában napjainkban a felső 10% a jövedelmek 55%-val, az Amerikai Egyesült Államokban a felső 10% a jövedelmek 47%-val rendelkezik. A Szubszaharai Afrikában, Brazíliában és a Közel-Keleten kiemelkedően magas maradt, amely területeken a felső 10% a jövedelmek 55-60%-val rendelkezik. Az Európai Unió az egyik legegyenlőbb régió. A népesség leggazdagabb 10%-a a jövedelmek 34%-val rendelkezik. A Közel-Kelet a legegyenlőtlenebb. A felső 10% rendelkezik az adózás előtti jövedelmek 61%-val (UNDP 2019a).

A 2019 júliusában megjelent „*Az egyenlőtlenségek megvilágítása*” („*Illuminating Inequalities*”) című ENSZ publikáció a multidimenzionális szegénység globális adatait foglalja össze. A Multidimenzionális Szegénységi Index (Multidimensional Poverty Index, MPI) adatok alapján a vizsgált 101 országból 1,3 milliárd ember (a vizsgált népesség 23,1%-a) multidimenzionálisan szegény. A multidimenzionális szegénységben élők kétharmada – talán meglepő módon – közepes jövedelmű országokban él (UNDP 2019b).

Uganda és a Szubszaharai Afrika nemzeti multidimenzionális szegénységi rátája ugyan hasonló, 55,1% és 57,5%, ám az egyes területeken belül nagyon különböző lehet ez az arány. Ugandán belül előfordulnak olyan területek, amelyek lakóinak 6%-a vagy éppen 96,3%-a multidimenzionálisan szegény, míg a Szubszaharai Afrikában szintén hasonló jelenség figyelhető meg. Egyes területeken 6,3%-os, máshol 91,9%-os is lehet a multidimenzionális szegénység (UNDP 2019b).

Globálisan a multidimenzionális szegénységben élők fele 18 év alatti, harmada 10 év alatti gyermek. Dél-Ázsiában a lányok 10,7%-a nem jár iskolába és él multidimenzionálisan szegény háztartásban, Afganisztánban ez az érték 44%. Dél-Ázsiában az 5 éven aluli gyermekek 22,7%-a tapasztalja meg a háztartáson belüli egyenlőtlenséget a táplálkozásban (amikor legalább egy gyermek alultáplált, legalább egy pedig nem az, ugyanabban a háztartásban). Pakisztánban az 5 éven aluli gyermekek harmada érzékel ilyen egyenlőtlenséget (UNDP 2019b).

2.4. Szegénységi helyzetkép az Európai Unióban és hazánkban

Az Európai Unióban 2018-ban 109,2 millió ember, az EU népességének 21,7%-a volt kitéve a szegénység és a társadalmi kirekesztettség kockázatának. 2009 és 2012 között ez az arány folyamatosan növekedett 24,8%-ig, amely 123,8 milliói embert jelentett, majd csökkenésnek indult. Ez alatt az időszak alatt 8,2 millió embert sikerült kiemelni a szegénységből. 2018-ban Bulgáriában, Romániában, Görögországban, Lettországon, Litvániában, Olaszországban és Spanyolországban a népesség több mint negyede élt a szegénység vagy társadalmi kirekesztés kockázatában. 2008-hoz képest ezekből az országokból például Bulgáriában, Romániában vagy Lettországon is jelentős javulást mutatkozott, valamint ezen országokon kívül például hazánkban és Lengyelországban is előre lépésnek lehettünk tanúi. Kilenc tagországban viszont növekedett a szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázatában élők aránya. A legnagyobb mértékű növekedés Luxemburgot, Görögországot, Észtországot és Spanyolországot érintette. Az Európai Unióban a női lakosságot nagyobb arányban érinti a szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázata (22,8%), mint a férfi lakosságot (20,8%). A legérintettebb korosztály a 18-24 éves kor közötti fiatalok korcsoportja (28,5%) (Eurostat 2019a,b).

Az Európai Unióban a relatív jövedelmi szegénység vagy másképpen a szegénység kockázata 2018-ban 85,964 millió embert, az EU népességének 17,1%-át érintette, amely kismértékű emelkedést jelentett az előző évhez képest. 2017-ben a népesség 16,9%-át fenyegette a szegénység kockázata, amely ugyan minimális csökkenést jelent 2016-hoz és az azt megelőző 2 évhez képest, de még mindig magasabb a 2009-ben mért 16,4%-os értéknél. A tagállamok közül 2018-ban 5 emberből több mint 1 ember volt kitéve a jövedelmi szegénység kockázatának Romániában, Lettországon, Litvániában, Bulgáriában, Észtországon, Spanyolországban és Olaszországban. 2008-hoz képest 16 tagállamban növekedett, 9 tagállamban csökkent a jövedelmi szegénység kockázatában élők aránya, amely az Európai Unió lakosságának női tagjait nagyobb arányát érinti (17,8%), mint a férfiakat (16,3%). A legérintettebb korosztály szintén a 18-24 év közötti korosztály (22,8%) (Eurostat 2019a,b).

Az Európai Unióban 2018-ban a népesség 5,9%-a élt súlyos anyagi deprivációban, amely az eddigi legalacsonyabb érték a korábbi éveket figyelembe véve. 2010-ben a lakosság 8,4%-át érintette a súlyos anyagi depriváció, amelynek aránya 2012-re 9,9%-ra nőtt, majd fokozatosan csökkent az évek során. A mérőszám alapján 2019-ben Bulgária, Románia, Görögország érintett legmélyebben a súlyos anyagi depriváció problémájában. 2008 óta 7 tagállamban nőtt az arány, 17 tagállamban csökkent (Eurostat 2019a). A női lakosokat szintén (6,1%) nagyobb arányban érinti, mint a férfi lakosságot (5,7%). A 16-24 év közötti korosztály a leginkább érintett (Eurostat 2019a,b).

2019-ban az EU lakosságának 8,8%-a élt alacsony munkaintenzitású háztartásban, amely szintén az eddigi legalacsonyabb érték a korábbi évekhez képest. Írországban, Görögországban, Belgiumban, Olaszországban, Horvátországban, Dániában, Finnországban és Spanyolországban élnek a legmagasabb arányban alacsony munkaintenzitású háztartásban, míg Csehországban, Észtországban, Szlovéniában, Szlovákiában, Máltán, Lengyelországban és Magyarországon a legalacsonyabb arányban. 2008-hoz képest az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya 14 tagállamban növekedett és 10 tagállamban csökkent. A női lakosok körében 9,2%-os az érintettek aránya, míg a férfi lakosság körében 8,3%. A 25-29 év közötti korosztály a legérintettebb az idős korosztály után (Eurostat 2019a,b).

Magyarországon 2019-ben a lakosság 18,9%-a, 1.808.000 fő, 2018-ban, a lakosság 19,6%-a, 1.887.000 fő volt kitéve a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatának. Amennyiben az utóbbi 10 évet megfigyeljük, elmondható, hogy 2010-től 2013-ig 2.948.000 főről 3.398.000 főre növekedett a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatának kitétek száma, majd 2014-től csökkent. 2019-ben a férfi lakosság 18%-a, 826.000 fő, a női lakosság 19,6%-a, 983.000 nő érintett hazánkban, így elmondható, hogy a nők magasabb arányban érintettek, valamint az érintett nők száma is magasabb, mint az érintett férfiak száma (Eurostat 2019a).

2019-ben a 16 éven aluliak 21,6%-a élt a szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázatában (2013-ban ugyanez az érték 43,6% volt). Ugyanakkor a 16 és 24 év közötti

korosztály már 23,6%-a érintett. A 25 és 54 éves kor közöttiek 17,7%, az 55 éves kor feletti 17,4%-a érintett, tehát összességében elmondható, hogy a fiatal felnőtt korosztály a legveszélyeztetettebb csoport. A felnőtt foglalkoztatott lakosság 12,4% érintett, amely az eddigi legalacsonyabb érték a megelőző éveket figyelembe véve. Ez az érték szintén 2013-ban érte el az eddigi mélypontját, 23,6%-ot. A felnőtt foglalkoztatott lakosságban a férfiak és nők között nincs jelentős különbség. A férfiak 12,3%-a, a nők 12,4%-a érintett. A nem foglalkoztatott felnőtt lakosság 24,6%-a él a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatában, amely a megelőző év 24,1%-os értékéhez képest növekedést jelent. A legrosszabb arányt a többi értékkel egyetemben szintén 2013-ban mérték, ekkor a nem foglalkoztatott felnőtt lakosság 40,5%-át érintette a szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázata. Ezt követően évről évre fejlődést tapasztalhattunk. 2019-ben a legnagyobb arányban, 69,4%-ban a munkanélküliek voltak érintettek. A férfi munkanélküliek 76%-a, a női munkanélküliek 62,9%-a élt a szegénység vagy társadalmi kirekesztés kockázatában (Eurostat 2019a).

A magyar lakosság jövedelmi ötöd szerinti bontásában nyilvánvalóan a legalsó jövedelmi ötöd a legveszélyeztetettebb. 2019-ben a legalsó ötödbe tartozók 74,4%-a él a szegénység vagy társadalmi kirekesztés kockázatában. Ugyanakkor 25,6% nem érintett ebben az ötödben sem. A második jövedelmi ötödben már nagyon nagy ugrás tapasztalható a legalsó ötödhöz képest. A második jövedelmi ötödbe tartozó lakosok 15,5%-a érintett csupán. A harmadik ötöd 7,5%-a, a negyedik ötöd 2,4%-a, az 5. ötöd 0,2%-a. Ebből az látható, hogy a jövedelem szintje jól jelzi a szegénységet, ugyanakkor nem tekinthető a szegénység kizárólagos ismervének (Eurostat 2019a).

A háztartás típusok esetén a szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázata 2019-ben a legmagasabb az egyedülállók esetében, az egyedülálló szülők esetében és a 3 vagy többgyermekes családok esetében. Az egyedülállók 27,5%-a, az egyedülálló szülők 31,5%-a, míg a 3 vagy többgyermekes családok tagjainak 28,6%-a érintett, amely több, mint az előző évi 25,5%. Azon háztartások körében a legkisebb a kockázat, ahol két felnőtt neveli két gyermekét. Ekkor a háztartások tagjainak csupán 11,4%-a érintett. Amikor két felnőtt nevel egy gyermeket, a szegénység és társadalmi kirekesztés kockázata már magasabb, az

ilyen háztartásban élők 16,5%-a érintett. Összességében a gyermek nélküli háztartások tagjainak 17,3%-a, a gyermekes háztartások 20%-a érintett. Azaz önmagában a gyermekvállalás nem jelent kiemelt kockázatot. A nehéz helyzetet fokozza, ha valaki egyedülálló, egyedül neveli a gyermeket/gyermeket, vagy legalább 3 gyermeket vállal (Eurostat 2019a).

A szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatát nagyban befolyásolja az iskolázottság szintje. Az alacsonyan iskolázott felnőtt lakosság –, amely alapfokú, annál alacsonyabb, vagy a középfokúnál alacsonyabb tanulmányokat jelent – 35,3%-a, közöttük a férfiak 37,5%-a, a nők 34,1%-a érintett a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatában. Ez az arány is 2013-ban volt a legmagasabb, ekkor az alacsonyan iskolázott felnőtt lakosság 52,8%-a volt érintett. A középfokú tanulmányokat, vagy azutáni tanulmányokkal rendelkező, de felsőfokú tanulmányokat nem végzett lakosság 15,6%-a, míg a felsőfokú tanulmányokat végzettek 7,6%-a volt érintett 2019-ben. Az alacsony iskolázottságú szülők 6 éven aluli gyermekeinek 58,6% érintett a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatában. A középfokú tanulmányokkal rendelkező szülők 6 éven aluli gyermekeinek 17,1%, felsőfokú tanulmányokkal rendelkezők esetén a 6 éven aluli gyermekek 2,4%-a. A 18 év alatti gyermekek esetében az értékek még magasabbak, 67,2%-ot, 17,4%-ot, és 6%-ot mutatnak. Összességében a gyermekek szegénysége tekintetében elmondható, hogy különösen meghatározó a szülők iskolázottsági szintje (Eurostat 2019a).

A szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázata legnagyobb arányban a falusi területen élőket érinti, a falusi lakosság 23,3%-át. Ez az érték szintén 2013-ban volt a legmagasabb, amikor is a falusi lakosság 40,5%-a volt érintett. Azonban nem kizárólag a falvak lakossága érintett nagy arányban. A városok és külvárosok (18,2%), valamint a nagyvárosok lakossága is nagy arányban érintett a szegénység és kirekesztettség kockázatában (14,9%). Így nem állíthatjuk, hogy kizárólag vagy jellemzően falusi vagy kisvárosi jelenség a szegénység és kirekesztettség. A NUTS 2-es régiók alapján 2019-ben és a megelőző években a Dél-Dunántúl régió (24,6%), Észak-Alföld régió (24,2%), Észak-Magyarország régió (23,9%) lakosságát érintette a legnagyobb arányban a szegénység és kirekesztettség kockázata. Somogy megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Hajdú-Bihar

megye és Nógrád megye Magyarország legszegényebb megyéi. A roma népesség körében magas, 2018-ban 63,2%-os volt a szegénység vagy kirekesztettség kockázatában élők aránya, amely jelentős csökkenést jelent a megelőző évekhez képest. A nem roma lakosság 17,3%-a érintett, akik azonban számszerűen többen vannak, mint a roma nemzetiségűek (Eurostat 2019a).

A szegénység vagy kirekesztettség kockázatának almutatója, a relatív jövedelmi szegénység vagy a szegénység kockázata mutató. Eszerint Magyarországon, 2019-ben relatív jövedelmi szegénységben a lakosság 12,3%-a, 1.181.000 ember élt. A nők (12,8%) nagyobb arányban érintettek, mint a férfiak (11,7%). Ez az érték az elmúlt évekhez képest szintén csökkenést jelent, és mostanra sikerült elérni a 2008-ban elért értéket, amikor a népesség 12,4%-a élt relatív jövedelmi szegénységben (Eurostat 2019b). A relatív jövedelmi szegénység a szegénység vagy kirekesztettség kockázatához hasonlóan az aktivitási státusz szerint a munkanélküli lakosságot érinti legnagyobb arányban. A háztartások típusa szerint azonban érdekes dologra lehetünk figyelmesek. Az egyedülállók 22,6%-át (nők: 22,2%, férfiak: 22,8%), az egyedülálló szülők 21,6%-át, a nagycsaládosok 11,4%-át érinti csupán a relatív jövedelmi szegénység. Azaz az egyedülállót nagyobb arányban érinti a relatív szegénység, mint például a gyermeket vállalókat. A relatív jövedelmi szegénység szintén a falusi lakosság körében jelenik meg legnagyobb arányban, 14,9%-ban, de a városi és városkörnyéki lakosságot is nagy arányban érinti. Az alacsonyan iskolázottak köre, és a roma lakosság a legveszélyeztetettebb. Területi tagozódás szerint pedig az Észak-Alföld (15,8%), Dél-Dunántúl (14,7%) és Észak-Magyarország régió (14,3%) (Eurostat 2019a).

2019-ben Magyarországon a lakosság 8,7%-a élt súlyos anyagi deprivációban. A férfiak (8,7%) és nők (8,8%) között e tekintetben nincs jelentős különbség. Ez az arány csökkenést jelent az előző évekhez képest és 2008-hoz képest is, amikor a népesség 17,9%-át érintette a súlyos anyagi depriváció terhe (Eurostat 2019b). Az aktivitási státusz, az iskolázottság szintje, a szülők iskolázottsági szintje, a jövedelmi eloszlás tekintetében alacsonyabb értékek, de hasonló tendenciák figyelhetők meg, mint az eddig tárgyalt mutatók esetében. A háztartástípusok esetében viszont elmondható, hogy a gyermekes háztartások tagjait nagyobb arányban (10,3%) érinti a súlyos anyagi depriváció, mint a gyermek nélküli háztartásokban

előket (7,3%). Az egyedülállók 11,4%-át, az egyedülálló szülők 16,1%-át, a három vagy többgyermeket vállaló háztartások tagjainak 19,2%-át érintette 2019-ben a súlyos anyagi depriváció. A két felnőttet és két gyermeket magában foglaló háztartások esetében a lakók csupán 3,6% volt érintett. A falusi lakosság magasabb aránya, 12%-a él súlyos anyagi deprivációban, míg a városokban és környékén (kis és nagyvárosban egyaránt) ez az arány 7% körüli. A roma lakosság a súlyos anyagi depriváció tekintetében is magas arányban (43,4%-ban) érintett. Területileg pedig a már említett három régió lakossága, Észak-Magyarország (15,3%), Dél-Dunántúl (14,6%) és Észak-Alföld (11,5%) régió lakosai élnek legnagyobb arányban súlyos anyagi deprivációban (Eurostat 2019a).

Magyarországon 2019-ben a lakosság 5%-a, 348.000 ember élt alacsony munkaintenzitású háztartásban, amely az Európai Unióban is alacsony értéknek számít. Férfiak és nők tekintetében nincs különbség. 2008-ban a népesség 12%-a élt alacsony munkaintenzitású háztartásban Magyarországon, 2012-ben 13,7%, majd az azt követő években 5%-ra csökkent az érték. Az aktivitási státusz, az iskolázottság szintje, a szülők iskolázottsági szintje, a jövedelmi eloszlás, területi és nemzetiségi eloszlás alapján hasonló jellegzetességek figyelhetők meg az alacsony munkaintenzitású háztartásban élő lakosság körében, mint a korábbi mutatók esetében (Eurostat 2019a).

Hazánkban 2019-ben 219.000 ember élt egyszerre relatív szegénységi jövedelemben, súlyos anyagi deprivációban és nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban is. Ez a lakosság legeslegnehezebb helyzetben élő 2,3%-át jelenti. A férfiak és nők érintettségében nincs jelentős különbség. A 55 és 64 közötti korosztály érintett a legnagyobb arányban, 3,1%-ban. Aktivitási státusz szerint a munkanélküliek nagy arányát, 13,4%-át érinti. Az első jövedelmi ötödbe tartozó lakosság 11,5%-át érinti, a többi jövedelmi ötödöt egyáltalán nem. A legnagyobb arányban az egyedülálló szülőket érinti, azok 6%-át. Az egyedülálló férfiak 5%-át, és az egyedülálló nők 4,5%-át. Az alacsonyan iskolázottak 6,9%-a érintett egyszerre mindhárom kategóriában (Eurostat 2019a).

Mindegyik szegénységet jellemző mutató esetében megfigyelhető tendencia, hogy a válságot követően 2013-ig növekedtek az értékek, ezt követően pedig csökkenni kezdtek. Az Európai

Unió és Magyarország esete reményteljesnek tekinthető, hiszen 2008 óta minden mérőszám esetében csökkenésnek lehettünk tanúi. Fontos megjegyezni azonban, hogy a csökkenő értékek ellenére még mindig nagyon sokan élnek szegénységben, deprivációban. Másrészt a statisztikai adatok javuló tendenciájában közrejátszik a népességfogyás demográfiai folyamata, másrészt az alkalmazott szociálpolitikai eszközök hatásainak számbavételi módszere is (például a közfoglalkoztatás statisztikai számbavétele a munkaintenzitási adatokat befolyásolja) (Andor 2017). A valódi állapotok érzékelése nagymértékben elűthet a statisztikai információk által mutatott alapvetően pozitív képtől.

Hazánkban a szegénységnek magas a területi koncentrációja. A legeslegmélyebb helyzetben lévők a többségi társadalomtól több szempontból is eltávolodtak. Egyrészt a rendszerváltást követően térben is, amikor a városi munkahelyet elvesztő jellemzően alacsony iskolázottságú, falusi származású, többségében (de nem kizárólagosan) roma nemzetiségű emberek a községekbe vándoroltak (Virág 2010). Másrészt társadalmi eltávolodás is tapasztalható, hiszen a leghátrányosabb helyzetű térségekben (beleértve a gettósodott falvakat és városi szegregátumokat is) az alacsony iskolázottság, munkanélküliség, jövedelemhiány, a lakhatás bizonytalansága, a szolgáltatások hiánya és alacsony színvonala gyakran egyszerre vannak jelen. A családok sok gyermeket vállalnak, nem igazán találkoznak a rendszeres és legális munka világával, kiszolgáltatottak az állam és a helyi politikai elit felé, hiányzik a megfelelő egészségügyi ellátás és oktatás (Husz 2018, Győri 2017, Virág 2010).

A deprivált életvitelt gyakran mélyíti egy-egy specifikus probléma, mint az uzsora térhódítása a mélyszegénységben élő közösségek életében⁵, a drogok terjedése a szegregátumokban⁶, vagy a modernkori rabszolgaság jelenléte⁷. A szegénység kockázatát növelő tényezők gyakran együttesen vannak jelen az érintettek életében, és összefüggnek egymással. A komplex helyzet nehezíti a szegénységből való kilépést.

⁵ https://index.hu/belfold/2019/08/06/nyirpilis_uborka_kiutprogram_uzsora/#

⁶ https://mandiner.hu/cikk/20181117_dany_dizajnerdrog_tarsadalom,https://24.hu/belfold/2019/03/10/dizajnerdrog-szegenyseg-ciganysag-konferencia/

⁷ <https://abcug.hu/szarvason-mindenki-nev-szerint-ismeri-a-csicskakat/>

2.5. Általános globális törekvések és célok a szegénység megszüntetéséért

2000-ben az ENSZ tagállamai által megfogalmazott Milleniumi Fejlesztési Célok megfogalmazása az első koherens, céltudatos állásfoglalásnak tekinthető a szegénység globális megszüntetését illetően. Az elért fejlődés pozitív irányvonalát követve az ENSZ tagállamai 2015 szeptemberében fogalmazták meg az új fenntartható fejlődési és fejlesztési keretrendszert, amely immáron 17 pontban foglalja össze a 2030-ra vonatkozó globális fejlesztési célokat. A 2030-as Fenntartható Fejlődési Keretrendszer (Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development) napirendi pontjai azt ígérik, hogy senkit sem hagynak hátra a szegénységben. A szegénység megszüntetésére fókuszáló első fejlesztési cél a következőket összegzi (UN 2019b):

1. 2030-ra az extrém szegénység megszüntetése beleértve minden egyes embert és minden érintett területet.
2. 2030-ra a nemzeti szegénységi definíciók alapján számított bármely csoportra vonatkozó (férfiak, nők, gyermekek) szegénységi arányainak legalább megfelezése a szegénység bármely dimenziójában.
3. 2030-ra a szegények és sérülékenyek széleskörű elérése, mérése, a megfelelő nemzeti szociális biztonsági rendszer alkalmazása egészen a legmélyebb helyzetben lévőkig.
4. Annak biztosítása, hogy 2030-ra minden férfinak és nőnek, különösen a szegényeknek és sérülékenyeknek egyenlő joga legyen hozzáférni a gazdasági erőforrásokhoz, az alapvető szolgáltatásokhoz, a föld vagy más típusú vagyon feletti tulajdonhoz és rendelkezéshez, az örökséghez, természetes erőforrásokhoz, a megfelelő új technológiához és pénzügyi szolgáltatásokhoz, beleértve a mikro-pénzügyeket is.
5. 2030-ra a szegények és sérülékeny szituációkban élők ellenálló képességének felépítése, az éghajlattal kapcsolatos extrém történések és más gazdasági, társadalmi és környezeti sokkok és katasztrófák általi kitettségük és sérülékenységük csökkentése.

A megfogalmazott célok egyaránt elvárják az országoktól, hogy saját szegénységi helyzetüket javítsák, valamint globális együttműködéseket hozzanak létre a fejlődő országok segítésére. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése kikiáltotta 2018-tól 2027-ig az Egyesült Nemzetek Harmadik Évtizedét a Szegénység Megszüntetéséért (Third United

Nations Decade for the Eradication of Poverty), hogy támogassa a hatékony és koordinált nemzetközi együttműködéseket a fejlesztési célok betartását illetően (UN 2019a). Az első fejlesztési cél pontjai két fő általános cél köré épülnek fel (UN 2019b):

- A fejlesztési együttműködések erősítése által az erőforrások jelentős mobilizációja abból a célból, hogy alkalmas és előre jelezhető eszközöket biztosítsunk a fejlődő országoknak, különösen a legkevésbé fejlett országoknak a szegénység minden dimenziójának megszüntetését célzó programok és rendeletek megvalósításával.
- Olyan szilárd intézkedési keretek megalkotása nemzeti, regionális és nemzetközi szinten a szegényeket célzó (pro-poor) és gender-érzékeny fejlesztési stratégiák alapján, amelyek elősegítik a szegénység felszámolási akciókba történő befektetések felgyorsítását.

A globális szervezetek a célok elérését a fenntartható, inkluzív és kiegyenlített gazdasági növekedés, a teljes foglalkoztatás, a megfelelő színvonalú mindenki számára elérhető munkahelyek, csökkenő egyenlőtlenségek, emelkedő termelékenység és a megfelelő környezet megvalósításában látják (World Bank 2019c). A fejlődő országok szegénységének csökkentését a fejlett és közepesen fejlett országok elsősorban a külföldről érkező segélyek, támogatások, befektetések útján segítik, amellyel elméletben hozzájárulnak az adott ország gazdasági növekedéséhez, a jövedelmek termeléséhez, ezáltal a szegénység csökkenéséhez (Mahembe – Odhiambo 2019). A külföldi fejlesztési támogatások tartalmazhatnak fizikai javakat, tudást, szakértelmet, pénzügyi adományt, hitelt. A külföldi támogatások két fő formája a hivatalos fejlesztési finanszírozás (official development finance ODF) és hivatalos fejlesztési asszisztencia (official development assistance – ODA – jellemzően a fejlődő országok esetében vagy official aid – OA – a tranzíciós országokban) (Mahembe – Odhiambo 2019). Az OECD adatai alapján 1967 óta a külföldi fejlesztési támogatások jelentős részét a szociális infrastruktúra és szolgáltatás fejlesztésére fordították, beleértve az oktatást, egészségügyi célokat, vízellátást, higiénit. Ezen felül jelentős támogatás célozza a gazdasági infrastruktúrát és szolgáltatásokat és a termelési szektort is. 2018-ban a szociális infrastruktúra és a szolgáltatások fejlesztésére 46250,97 millió dollárt fordítottak (a teljes fejlesztési támogatások 37,5%-át). A gazdasági infrastruktúra és szolgáltatások fejlesztésére 21900,19 millió dollárt (18%-ot), a termelési szektorra 8777,95 millió dollárt (7%-ot), míg humanitárius segélyre 14672,88 millió dollárt (12%-ot) (OECD 2020).

A Világbank, az Overseas Development Institute (ODI), az Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME), a Brookings Institution és a World Data Lab egymástól független előrejelzései hasonló következtetésekre jutnak a globális szegénységi törekvések eredményeiről (Roser–Ortiz-Ospina 2019). Az előrejelzések alapján Ázsiában 2019 elejére a legnagyobb kontinensen az átlagos szegénységi arány 3% alá csökken, 2025-re ez az arány várhatóan 1% alá esik. Három ázsiai országban, Afganisztánban, Észak-Koreában és Pápua Új Guineában folytatólagosan jelen lesz a szegénység 2030-ra is. Dél-Amerikában 2018-ban 4%-os a szegénységi arány, amely lassan csökken. 2030-ban itt Venezuelában, Suriname Köztársaságban és Bolíviában, Közép-Amerikában és a Karib-térségben pedig Guatemalában, Hondurasban, Belizeben és Haitin lesz jelen az extrém szegénység. 2023-ra a Föld szegény embereinek 80%-a afrikai lesz, ahol sajnos növekszik a szegények száma. 2030-ig 13 afrikai országban várható az extrém szegénységben élők számának abszolút értékű növekedése. Nigériában 110 millió mélyszegény ember fog élni, Kongóban 61 millió. 2030-ban a Föld legszegényebb 10 országából 9 afrikai lesz a jelenlegi 7-hez képest. A szegénység csökkenésének üteme előreláthatólag lassulni fog a következő évtizedben. 2030-ra az előrejelzések alapján globálisan több mint 160 millió gyermeket veszélyeztet annak a lehetősége, hogy extrém szegénységben éljen (Kharas et al. 2018).

A szegénységben élők száma ugyan jelentős mértékben csökkenni fog, de az extrém szegénység nem fog megszűnni 2030-ra. A legmélyebb helyzetben élők száma körülbelül 500 millión fog megállni (Roser–Ortiz-Ospina 2019). Az extrém szegénységben élők gyakran törékeny országok és elhagyatott területek lakói, akiket nagyon nehéz elérni. Azoknak pedig, akiknek sikerül kijutniuk a szegénységből, az előrelépés sokszor átmeneti, a gazdasági sokkok, élelmiszerbizonytalanság és a klímaváltozás visszalépéssel fenyegeti őket (World Bank 2019c). A napjainkat érintő koronavírus járvány és az azzal járó gazdasági visszaesés valószínűleg tovább nehezíti a szegénység megszüntetését célzó törekvéseket.

2.6. Törekvések a szegénység megszüntetéséért az Európai Unióban és hazánkban

Az Európai Unió a 2010-ben megfogalmazott Európa 2020 Stratégia alapján az Európai Unió gazdasági megújításához a társadalmi inklúzió elősegítése és a szegénység csökkentése által

úgy kívánt hozzájárulni, hogy legalább 20 millió embert kiemel a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatából (Eurostat 2019a). Eszerint a 2014-2020-as költségvetésben az Európai Szociális Alap legalább 20%-át kell társadalmi befogadás céljára fordítani. Az unió megalakulását követően szociálpolitikáját fokozatosan építette fel. Ennek során artikulálja a szegénység megszüntetés és társadalmi befogadás célját, ám az országok jóléti politikáját nem befolyásolja közvetlenül. E tekintetben a szubszidiaritás elvét követi, elsősorban javaslatokat fogalmaz meg az országok számára (Andor 2017), és jelentős forrást biztosít elsősorban az Európai Szociális Alapból. Az Európai Unió működésében a felzárkóztatás és integráció céljainak elérésében a projektek szerepe is megerősödött (Gerő – Vigvári 2019), amely jelentős mértékben alakítja a hazai szociálpolitikai eszközök megvalósulási módját és a civil szervezetek szegénység-enyhítő tevékenységének logikáját is.

Hazánkban a munkavállalás, a munkanélküliség kérdése központi jelentőségű a szegénység, társadalmi kirekesztettség és a szociális intézkedések vonatkozásában. A termelési rendszer megváltozása miatt a rendszerváltást követően éleződött ki a munkanélküliség problémája (Petróczi–Varga 2018). Mindez a munka kérdéskörét a gazdaság és szociálpolitika középpontjában tartotta. A magyar szociálpolitika alapja a szociális és gyermekvédelmi törvény (Mózer et al. 2015). Az 1993-as szociális törvény egyik alapzata a decentralizáció, amely a problémák lokális szintű kezelésének lehetőségére, a helyi települési önkormányzati rendszer kialakítására támaszkodik (Virág 2010). A rendszerváltást követően az önkormányzati fókuszú munka, a közfoglalkoztatás szerepe a hazai foglalkoztatásban és szociálpolitikában egyre hangsúlyosabbá vált foglalkoztatáspolitikai, szociálpolitikai és településfejlesztési eszközként egyaránt (Petróczi–Varga 2018, Virág 2010). Az évek során számos olyan intézkedés történt, amely mindezt alátámasztja. 1994-ben a hat hónapja jövedelempótló támogatásban részesülők körében a támogatás folyósításának feltételeként határozták meg a települési önkormányzatokkal való együttműködést közösségi munkavégzés keretében. 2000-ben a rendszeres szociális segély vette át a jövedelempótló támogatás helyét, amelyet törvényben szabályozott módon akkor lehetett igénybe venni, ha az érintettek elfogadták a felajánlott közmunkát (Vida–Vidra 2015). 2004-ben hazánk csatlakozott az Európai Unióhoz, amely lehetővé tette uniós projektek megvalósítását a szegénység csökkentése és a társadalmi befogadás fokozása céljából. A szegénységet és

kirekesztést csökkentő uniós pályázatok elsősorban a leghátrányosabb helyzetű térségek fejlesztését célozzák, korábban az infrastruktúra fejlesztésére, majd a 2000-es évek végére a humán szolgáltatások fejlesztésére is fókuszálnak (Husz 2018). Jelentősen alakították a szegénység csökkentését célzó programok szemléletét, logikáját és lehetőségeit.

2009-ben az „Út a munkához” program során az aktív korúak ellátási rendszerében kétféle ellátási forma jött létre: a rendszeres szociális segély azok számára, akik nem kötelesek a közfoglalkoztatásban részt venni és a rendelkezésre állási támogatás azok számára, akik alkalmasak a munkavállalásra, de akkor éppen nem vesznek részt közfoglalkoztatásban (Mózer et al. 2015). Az „Út a munkához” program a közfoglalkoztatás súlyát a források mennyiségét tekintve megtöbbszörözte (Vida–Vidra 2015), valamint szigorította a rendszeres szociális segély igénybevételét az összes munkaképesnek minősített segélyezett esetében azáltal, hogy azt munkavégzéshez kötötte (Gerő – Vigvári 2019). Ennek következtében a hazai szociálpolitika teljesen elfordult az európai aktivizálási modellektől (Andor 2017, Mózer et al. 2015), és szinte kizárólag a közfoglalkoztatásra építette fel a munkaképes álláskeresők munkaerőpiacra történő integrációjának megoldását. 2011-ben a kormányváltást követően a rendelkezésre állási támogatás új néven foglalkoztatást helyettesítő támogatásként élt tovább és az önálló közfoglalkoztatási rendszer megalapozásáról szóló törvény következtében a Belügyminisztériumhoz került (Mózer et al. 2015). 2012. január 1-jétől nem állapítanak meg rokkantsági nyugdíjat, ehelyett az érintettek rokkantsági vagy rehabilitációs ellátásban részesülhetnek (Petróczi–Varga 2018). 2012-ben a foglalkoztatást helyettesítő támogatás 20%-kal csökkent és előző évi 30 napos munkaviszonyhoz kapcsolódott. A felajánlott közmunkát el kellett fogadni. Ekkortól a rendszeres szociális segély a közfoglalkoztatási bér 90%-a lehetett legfeljebb. 2011-től a lakókörnyezet rendben tartása is feltétel volt az fht-nél, majd a rendszeres szociális segély és a lakásfenntartási támogatás esetén is (Mózer et al. 2015, Vida–Vidra 2015). Az utóbbi feltétel ellenőrzése általában kevésbé szigorú, jelentősége inkább jelképes.

2011 végén elindult a Start munka mintaprogram a hátrányos helyzetű településeken, amely lehetőséget nyújtott az önkormányzatok számára a hosszabb időtartamú, értékteremtő, mezőgazdasági tevékenységre és településfejlesztési tevékenységre, jelentős mennyiségű

eszköz, gép, ingatlan vásárlására, öfenntartó települések megalapozására (Váradí 2016). A szociális intézkedések jellegét és mértékét a települések már a közösség számára hasznos tevékenységekhez is köthették (Mózer et al. 2015). Az Alaptörvény 2012-es hatálybalépése megerősítette a munkáért segély elvét. 2015-ben az aktív korúak ellátása a járási hivatalokhoz került, a rendszeres szociális segély megszűnt (Vida–Vidra 2015). Egy 2015-ös törvénymódosítás alapján a közfoglalkoztatásból kizárható 3 hónapra, aki nem fogadja el azt az álláslehetőséget, amelyet egyszerűsített foglalkoztatásban felajánlottak neki (Váradí 2016). Így már nem csak a közfoglalkoztatás feltételével, de a felajánlott állás kötelező elfogadásával is bővült az munkaerőpiaci integráció eszközrendszere. Fontos változás a szociálpolitika egy másik területén, hogy 2015-ben kivezették az adósságkezelési szolgáltatás központi finanszírozását és a központi költségvetésből finanszírozott lakásfenntartási támogatást. Bevezették a települési támogatásokat, amelyek behatárolták a lakhatási problémák megoldását a helyi önkormányzatok számára, és amely erősíti a megyék, települések közötti különbségeket (Ámon et al. 2019).

Napjainkban a munkaerőpiaci integráció legfőbb eszköze továbbra is az egységes közfoglalkoztatási rendszer. Az álláskereső számára a társadalombiztosítás alapú legfontosabb munkanélküli ellátás az álláskereső járadék⁸, amelynek elsődleges feltétele, hogy az álláskereső az elmúlt három éven belül legalább 360 napi munkaviszonnyal rendelkezzen. Ha a megelőző három évben folyamatosan teljes állásban dolgozott az álláskereső, akkor 3 hónapig jogosult a járadékra. A járadék összege a befizetett munkaerőpiaci járulékalap havi átlagának 60%-a, amely nem haladhatja meg a minimálbért. A nyugdíj előtti álláskeresői segély⁹ szintén korábbi szolgálati időhöz kötött, összege a hatályos minimálbér 40%-a. A szociális ellátások között a megváltozott munkaképességű személyek rehabilitációs és rokkantsági ellátásai, az időskorúak járadéka, a foglalkoztatást helyettesítő támogatás, az ápolási díj, az egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatás, valamint a gyermekek otthongondozási díja van érvényben¹⁰.

⁸ https://nfsz.munka.hu/cikk/78/Ki_jogosult_allaskeresesi_jaradekra

⁹ https://nfsz.munka.hu/cikk/79/Ki_jogosult_nyugdij_elotti_allaskeresesi_segelyre

¹⁰ <https://csaladitudakozo.kormany.hu/szocialis-ellatasok-megvaltozott-munkakepessegu-szemelyek-ellatasa>

2.6.1. A hazai szegénységenyhítés legfőbb eszközeinek rövid értékelése

Az Európai Unióhoz való csatlakozás által hazánk számára jelentős mennyiségű forrás nyílt meg a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatására, a társadalmi befogadás elősegítésére és a szegénység csökkentésére. A projektek szerepe és jelentősége egyre nőtt, amelynek következtében kialakultak azok a folyamatok, munkakörök, működési módok, amelyek lehetővé tették és teszik a projektek lebonyolítását. A projektek megvalósulásának keretét és a szegénységenyhítési programok megvalósítását 2011-től az uniós keretstratégiába illeszkedő Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia jelöli ki (NFTS 2014), amely hangsúlyozza a tartósan rászoruló és romák felzárkózásának prioritását, az emberi méltóság védelmét, az előítéletességgel, a hátrányos megkülönböztetéssel és a társadalmi különállással szembeni fellépést, az alapvető emberi jogok érvényesítését, a gyűlöletbeszéd és a kirekesztés elleni fellépést. A gyakorlatias, komplex szemléletű, a szegénység újratermelődését megszüntető eszközök alkalmazására a munkaerő-piaci integráció erősítésére, az oktatáshoz, az egészségügyi szolgáltatásokhoz, lakhatáshoz való hozzáférés javítására törekszik.

E célokat szolgáló legfontosabb programok például az Integrált Pedagógiai Rendszer, a Komplex telepprogram, a Tanoda program, a Gyerekesély program. A projektek helyi szintű megvalósítása azt eredményezi, hogy a projektek egyediek és sikerességüket tekintve is sokfélék (Váradi 2015). A számtalan résztvevő aktivizálása a projektmegvalósítás során, a megvalósuló programok sokfélesége és pozitívuma mellett azonban markánsan megjelennek a projektekre támaszkodó szegénységenyhítést kritikai meglátásokkal illető vélemények. Az egyik fő kritika, hogy a projektek túl rövidek, így az összetett, komplex problémák kezelésére nem alkalmasak (Husz 2018, Váradi 2015). A projektlogika másik jellegzetessége, hogy túl sok idő telik el egy-egy projekt között, amelyek gyakran nem épülnek egymásra, így a szinergikus hatásokat nem használják ki (Váradi 2015) annak ellenére, hogy azt a Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia is fontosnak tartja. Egy harmadik fontos meglátás, hogy a szegénységcsökkentést célzó projektalapú programok gyakran a helyi középosztály érdekeit jobban szolgálják, mint a szegénység hosszú távú kezelését. E projektek megvalósítására létrejött egyfajta projektosztály, amelynek résztvevői szakmai tudásuk révén közvetítenek az érintettek és a döntéshozók között, és akiknek a projektrendszer fenntartása előnyökkel jár

(Husz 2018, Kovách 2007). A magasan képzett helyi szakemberek jelentős megélhetési előnye származik a szegénység kezelésére irányuló projektek megvalósításából, és a helyi középosztály pozíciójának megerősödése gyakran felülírja, de legalább is rontja a programok hatékonyságát. Viszont jelentősen hozzájárulnak a helyi alsóközéposztály jövedelmi és munkaerőpiaci helyzetének fejlesztéséhez (Husz 2018). A projektvilágon keresztül olyan társadalmi stabilitás jön létre, amely egyben a hatalmi stabilitást is megerősíti. Ennek során nagyon csekély, felülről irányított forrás felhasználásával érik el a helyi programok által a szegények visszailleszkedésének illúzióját, a szegények alsó társadalmi pozíciójának fenntartását, és a helyi elit hatalmi helyzetének legitimációját is (Gerő – Vigvári 2019, Csurgó–Kovách 2018). A projektek középosztálybeli szereplői sokszor nem a legnehezebb helyzetben lévőkkel dolgoznak együtt. A projekteket egy adott időintervallumon belül feltétlenül sikerre kell vinni, így a legmélyebb helyzetek felkarolása nem vállalható. Így azonban a teljesített indikátorok nem feltétlenül tükrözik az elért társadalmi hasznosulást (Váradí 2015), inkább a projektmenedzsment kompetenciáját dicsérik.

A projektalapú szegénység-enyhítő programok gyakran a hazai szociálpolitika másik fő eszközével is találkoznak. Például a projektalapú szociális földprogramban a helyiek közfoglalkoztatás során vehettek részt a mezőgazdasági termelésben. Csurgó és Kovách (2018) vizsgálata alapján például Hajdúnánáson, egy kisvárosi, projektalapú szociális földprogramban a résztvevők arról számoltak be, hogy a részvételük kiváltotta a helyiek megbecsülését, elismerését. A közösségi termelőmunkában való részvétel érdemessé teszi a résztvevőket a támogatásra, közösséget hoz létre, és az addig marginalizálódó családokat valamilyen szinten visszavonzza a helyi közösségbe. Ez ugyanakkor azzal is jár, hogy aki nem vesz részt, annak kirekesztettsége és érdemtelenégi érzete tovább fokozódik (Csurgó és Kovách 2018). A Start munka mintaprogramban már egy tisztán közfoglalkoztatási program során nyílik lehetőség értékteremtő, többnyire mezőgazdasági és településfejlesztési munkára, amelyről az említett szociális földprogramhoz hasonlóan számos településen ugyancsak pozitívan nyilatkoztak a résztvevők (Vida–Vidra 2015). A közmunka több megjelenési formája is jelen van a hazai szociálpolitikai rendszerben, és súlya egyre nő. Az ún. „workfare” programokban a szociális ellátások igénybevétele munkavégzéshez kötött, amely elméletben munkaszocializációt biztosít az érintetteknek, ezáltal segíti a

munkaerőpiaci visszailleszkedésüket, képessé tételüket (Gerő – Vigvári 2019, (Vida–Vidra 2015). A közmunkaprogram egyik legfőbb kritikája az alapcélhoz kapcsolódik. Számos kutatás megerősíti ugyanis, hogy az integrációs cél nem valósul meg. A közmunka program növeli a rendszerben való bennmaradás esélyét, és a munkaerőpiaci helytálláshoz szükséges készségek elsajátítását nem teszi lehetővé (Kálmán 2015, Bass 2010). Az érintettek foglalkoztatási esélyét nem javítja, inkább konzerválja az érintettek helyzetét a közfoglalkoztatási rendszerben (Váradi 2016, Cseres-Gergely–Molnár 2014). A segélyezést váltja ki sokszor kényszerítő módon, ezáltal az érintettek függő helyzetét idézi elő (Vida–Vidra 2015). Minél hosszabb ideig van valaki a programban, annál kisebb az esélye, hogy a munkaerőpiacon helyezkedjen el (Petróczi–Varga 2018, Cseres-Gergely–Molnár 2014). Ha valaki hozzászokik a közfoglalkoztatási rendszer logikájához és működéséhez, megfelelő képességek hiányában jó eséllyel benne marad a közfoglalkoztatási rendszerben.

A közmunkaprogram másik fő kritikája a hatékonysági problémákat emeli ki (Vida–Vidra 2015). Például a startmunka mintaprogramokban előállított termékek költségei magasabbak (több embert foglalkoztatnak, hosszabb időn keresztül), mint a piacon megtermeltek, ezáltal azoknak jelentős piactorzító hatása van, és sok piaci termelőt hátrányosan érint (Váradi 2016). De nem csak a termékek előállítása és értékesítése által befolyásolja a piacot, hanem a közfoglalkoztatásból való kizárás lehetősége, a felajánlott álláslehetőség elfogadásának kötelezősége, és a rendszer fenyegető jellege által is (Váradi 2016). A közmunkaprogramban a forráselosztás központosított, a megvalósítás, a források felhasználási módja nagyrészt decentralizált (Gerő – Vigvári 2019). Így a megalapozott kritikai meglátások ellenére is elmondható, hogy hasonlóan egy-egy uniós projekt megvalósításához, a közmunkaprogramok működtetése és sikeressége is eltérő lehet az egyes településeken. Van, ahol a közmunkaprogram fegyelmezési jellegén, máshol a munkavégzés értékteremtésén és közösségi hatásán van a hangsúly, és az emberek versengenek, hogy bekerüljenek a programba (Váradi 2016). A közfoglalkoztatásnak nagyon sok arca van, a fegyelmező jellege mellett nagyon sok településen gondoskodással párosul (Gerő – Vigvári 2019). A kritikai meglátások és a közfoglalkoztatási rendszer ellentmondásos megítélése ellenére a közmunka sokak számára a legális munkához való kapcsolódás egyetlen útja egyrészt az érintettek készségbeli hiányosságai, másrészt a piaci munkahelyek hiánya miatt (Váradi 2016, Vida–

Vidra 2015, Cseres-Gergely–Molnár 2014), amely alapján a közmunkaprogram megítélése sem lehet fekete fehér. Sokak számára lehetőséget jelent, hogy dolgozzanak és minimális jövedelmet szerezzenek, ám az elsődleges munkaerőpiacra ritkán segíti vissza a résztvevőket, amely eredeti céljával ellentétes eredménynek tekinthető.

2.6.2. A munka alapú társadalmi szemlélet és a kirekesztés folyamata

A társadalmi hasznosság és a munkavégzés összekapcsolódása az ipari forradalomhoz köthető, annak ellenére, hogy a 20. század történései sokszor megkérdőjelezték ennek működőképességét (Petróczi–Varga 2018). A gazdasági rendszerváltás után a vállalatok jóléti funkciója megszűnt és a szociálpolitikában a rászorultsági elv került előtérbe (Andor 2017). 2010-re datálható a munkalapú társadalom kezdete, amelyet a „segély helyett munkát” elv vezérel. A welfare juttatások kötelezettségekkel való összekapcsolása a bér munka társadalmához kapcsolódik, ahol a munkában való részvétel jelenti azt, hogy valaki a társadalom teljes jogú tagja. A kelet-közép-európai térségben a workfare terjedésében a többségi társadalomnak való megfelelés is közre játszik, akiknek nem szimpatikus, hogy a nem dolgozók magas segélyben, támogatásban részesüljenek (Gerő – Vigvári 2019). A jóléti ellátások munkához kötése meggyőzi a társadalmat, hogy a támogatást megérdemli az érintett, érdemes rá (Vida–Vidra 2015). Ezzel fenntartja az érdemtelen szegénység képét, és a feltételeket nem teljesítők nehéz helyzetét tovább mélyíti.

A munkaalapú társadalom szemlélete álláskeresőre ösztönöz/kényszerít. Feltételezi, hogy az érintett emberek vagy a segílyt, vagy a munkát választják, valamint, hogy a munkanélküliség azért magas, mert a munkakínálat nem megfelelő (Petróczi–Varga 2018, Mózer et al. 2015, Cseres-Gergely–Molnár 2014). A segély így nem az alacsony jövedelemhez, hanem a munkavégzéshez kötött, hiszen az morálisan magasabb szintet képvisel, mintha valaki segélyből élne (Vida–Vidra 2015), a támogatások ezért csökkennek, a feltételek szigorodnak. A GDP százalékában a szociális célokra fordított kiadások és a munkanélküliségre fordított összegek elmaradnak az uniós átlagtól. A közmunka rendszere általánossá válik a társadalomban, a szociális célokra költött normatív források csökkennek (Petróczi–Varga 2018, Vida–Vidra 2015). A munkanélküli ellátás jogosultsága lerövidül, a

korai nyugdíjazás visszaszorul, a jóléti rendszer eróziójának kompenzációjaként megjelennek szociális jellegű gazdasági intézkedések is (Andor 2017). Ilyen például a rezsicsökkentés, a Babaváró Hitel vagy a Családi Otthonteremtési Kedvezmény.

A közmunkának, projektalapú szegénységnyhítési programoknak láthattuk azt az arcát, amely bizonyos csoportok kirekesztésének irányába hathat: akik nem fogadják el a felajánlott munkalehetőséget, nem kapnak közmunkát, értelmetlen szegények, lakhatási körülményeik nem megoldottak vagy nagyon rossz helyzetben vannak (Váradi 2015). A hazai szociálpolitikában azonban nemcsak e programok során vagy azok következményeként lehetünk tanúi a kirekesztés folyamatának, hanem a társadalmi működés – és diskurzus – számos területén. A Bertelsmann Stiftung Alapítvány jelentése (Hellmann–Schmidt–Heller 2019) alapján az EU és OECD Társadalmi Igazságossági Indexe szerint (EU and OECD Social Justice Index) Magyarország 2019-ben a középmezőnyben helyezkedik el. A szegénység megelőzést tekintve 9., a munkaerőpiaci hozzáférhetőségi dimenzióban 17., minden másban azonban az utolsó 10 helyezés valamelyikét foglalja el. Az oktatás egyenlősége dimenzióban a 39., a társadalmi inklúzió és diszkriminációmentesség dimenziójában 33. az egészségügyi dimenzióban 37. az intergenerációs igazságosságban 30. helyen áll. A munkaerőpiaci hozzáférhetőség dimenziójában nagyon sokat lépett előre a foglalkoztatottsági adatok javulásának köszönhetően, amelyeket elsősorban az alacsonyan képzett hazai közmunkás dolgozók és a többnyire magasan képzett külföldön dolgozó magyarok tevékenysége is jelentősen növelt. A társadalmi inklúzió és diszkrimináció erősítésére fókuszáló dimenzióban jelentős hátralépésnek lehetünk tanúi, és így a sereghajtók között van az EU és OECD országok között. Mindez a nők, muszlimok, bevándorlók, zsidók, romák, alacsony jövedelműek felé irányuló negatív diskurzusban nyilvánul meg.

A lakhatási problémák és a hajléktalanság stigmáját is tovább fokozták az elmúlt évek intézkedései. A szabálysértési törvény 2018. október 15-én hatályba lépett módosítása következtében a hajléktalanságot kriminalizálták. Eszerint, akik életvitelszerűen közterületen élnek, akár elzárással is büntethetők (Ámon et al. 2019). Eközben igaz, hogy a kormányzat növekvő mennyiségű forrást fordít a lakhatást segítő intézkedésekre, ám ez elsősorban a középosztály lakhatását segíti elő. A 2020-as költségvetési tervben a szociálisan nem célzott

lakhatási kiadások a szociálisan, kifejezetten a rászoruló családok lakhatását segítő kiadások tizenegyszerese (Ámon et al. 2019). Egy meglehetősen kifacsart logikát követve tehát a kormány a középosztály lakhatását stabilizálja, a szegénységben élők lakhatási problémáit hárítja, a rendezett lakókörnyezetet ennek ellenére elvárja a szociális ellátások során, a hajléktalanságot pedig kriminalizálja. Ez a szegénységben élők, lakhatási problémákkal küzdő emberek számára kirekesztő és kontrolláló jellegű (lásd még: 153. o.)

Hazánkban a szegénység csökkentésére irányuló kézzelfogható törekvések és az ellentmondásos intézkedések egyszerre vannak jelen. A hivatalos mutatók javulása közben azt tapasztaljuk, hogy számtalan többnyire kisebbséget képező társadalmi csoport kirekesztése fokozódik, a meglévő egyenlőtlenségek csökkenése helyett azok mélyülését találkozzunk.

Az első fejezet lezárása

Ebben a fejezetben bemutattam, hogy az elmúlt 20 évben jelentős eredményeket sikerült elérni a globális szegénység, az európai és a hazai szegénység terén is. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy továbbra is sokmilliónyan élnek szegénységben, depriváltan, kirekesztettségben globálisan, az Európai Unióban és hazánkban is. Az Európai Unió célja, hogy 2020-ig legalább 20 millió embert kiemeljen a szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatából. Ez előreláthatólag nem fog teljesülni, hiszen 2010-ben az EU28-ban 117.907.000 szegénység vagy társadalmi kirekesztettség kockázatában élő embert azonosítottak, míg a legutóbbi elérhető adat alapján 2018-ban 109.870.000 emberről beszélhetünk (Eurostat 2019a). Az aktuálisan kitűzött célokat sem globálisan, sem az Európai Unióban, sem itthon nem érjük el, és nagy valószínűséggel kihívást fog jelenteni, hogy hogyan csökkentjük tovább a szegénység mértékét. Az egyébként is fennálló kihívást tovább nehezíti a COVID-19 világjárvány. A nemzetközi törekvések ambiciózus célokat, lényeglátó szempontokat fogalmaznak meg, és tenni akarást, elkötelezettséget sugallnak a szegénység-enyhítés kapcsán, amelyek változó mértékben, de átszövik az egyes országok intézkedéseit is. Továbbra is bíznak ugyan a szokásos gazdasági menetrendszerben, a gazdasági növekedésben és azokban a körülményekben, amelyek a fenntartható, inkluzív növekedés

által elméletben sokkal inkább elérhetőek (teljes foglalkoztatottság, megfelelő életszínvonal, termelékenység fokozása, egyenlőség). Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan szemtanúi lehetünk egy olyan folyamatnak is, amely a szegénységet egy más szemléletből közelíti. A mérőszámok meghatározásakor, alkalmazásakor, valamint a célok megfogalmazásakor a szegénység ekkor már nem csupán az anyagi javak hiányaként jelenik meg, hanem egy multidimenzionális jelenségként, amelynek megoldása során szükség van a globális és makroszintű környezet alakítása mellett a lokális és problémacentrikus cselekvésekre is. A nemzetközi, uniós és hazai hivatalos szakpolitikai dokumentumokban (lásd NFTS 2014) egyaránt megfigyelhető a törekvés a szegénység komplex jellegének figyelembevételére, a több szempontú és multidimenzionális megközelítések alkalmazására. A nemzetközi szintén az MPI használata, az Európai Unióban pedig a szimultán és összetett mérőszámok alkalmazása is mutatja, hogy az egyfókuszú megközelítések kizárólagossága már a múlté.

Hazánkban szintén meg-megjelenik a szegénység-enyhítés komplex jellegű megközelítése, a törekvések sokfélesége, de legalábbis a szegénység enyhítésére irányuló lehetőségek (közmunaprogramok, projektek) különböző megvalósítási módjai, formába öntése – legtöbbször helyi szereplők ösztönös szerepvállalása kapcsán. Ám összességében mégis tapasztalható egyfajta helyben vagy éppen visszafelé toporgás a szegények helyzetét és magát a szegénységet illetően. Az elméleti áttekintésben is találhatunk ennek magyarázatára utaló tényezőket, ám következtetéseket elsősorban az empirikus vizsgálatot követően vonunk le.

A nemzetközi elképzelés egyszerre ragaszkodik a gazdasági növekedéshez, mint a szegénység egyik megoldásához, valamint egyszerre könyörög olyan megoldások után, amelyek a szegénységet lokálisan, multidimenzionális szemléletben, komplex jelleggel képesek kezelni. A következő fejezetben bemutatom, hogy a gazdasági növekedésre fókuszáló főirányú közgazdasági szemléletekben, valamint az annak egy fokozódó jelentőséggel bíró alternatívájaként/kiegészítőjeként fellépő képességszemléletben és az emberi fejlődés elméletében hogyan jelenik meg a szegénység komplex jellege, a szegénység enyhítésének többirányú, összetett módja.

3. A szegénységről való gondolkodás az emberi fejlődés elméletében

Az eddigiekben bemutatam a szegénység leggyakrabban használt, érvényben lévő mutatószámait, a szegénységhez kapcsolódó fontosabb jelenségeket és fogalmakat, a nemzetközi és hazai helyzetképet, valamint a szegénység-enyhítő törekvések irányát és legfőbb módjait. Ebben a fejezetben röviden tárgyalom a főáramú, neoklasszikus közgazdaságtan, a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméletének fejlődésre és szegénységre adott válaszát. Tisztázom a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméletének viszonyát. Bemutatom a képességszemlélet fogalmait, fő üzenetét, a képességszemlélet két meghatározó irányát és a szegénység enyhítésének módját az elméletben. A képességszemlélet tárgyalása teljessé teszi a kutatási kérdés evolúcióját és megértését. E fejezet és a felmerülő témakörök az empirikus vizsgálat alapját jelentik.

3.1. A fejlődés kérdése

A főáramú, neoklasszikus közgazdasági terminológiában a fejlődés az átlagos egy főre jutó jövedelem olyan ütemű fenntartott növekedése, amely alapján lehetővé válik, hogy a kibocsátott termelés gyorsabb ütemben növekedjen, mint a népesség (Todaro–Smith 2015). Ha több jövedelemből lehet gazdálkodni, akkor elméletben lehetségessé válik, hogy a gazdasági növekedésnek köszönhetően több ember kikerüljön a szegénységből (Unwin 2004). A nemzetközi szervezetek adatai alapján a Föld gazdasága bővült, és sokan valóban ennek köszönhetően hagyhatták maguk mögött a szegénységet. A globális középosztály helyzete is javult, ám a legeslegszegényebbek életfeltételei nem, vagy nagyon lassan változnak. A stabil gazdasági növekedés elérése a legszegényebb országokban a legnagyobb kihívás. A középosztály és az extrém szegénységben élők közötti elszakadás pedig a globális fejlesztési törekvések egyik legnagyobb kudarcának tekinthető (Roser–Ortiz-Ospina 2019, UN 2019a).

A gazdasági növekedés sok esetben az egyenlőtlenségek kiéleződése mellett következik be országokon belül is. A gazdasági struktúrák beágyazódásából fakadóan a szegények marginalizálódhatnak, és a növekedés pozitívumaiból kimaradhatnak (Todaro–Smith 2015,

Khumalo 2013, Unwin 2004, Szelényi 2001). A főáramú közgazdaságtani megközelítések nem törődnek a jövedelem eloszlásával. Céljuk, hogy a teljes közösséget olyan gazdaggá tegyék, amennyire csak lehetséges. A depriváció jelenléte vagy bármely egyéni kellemetlenség az emberi életet illetően ebből a szempontból irreleváns (Anand–Sen 2000). A növekedés sokak számára számos pozitívummal járhat a depriváció megléte mellett is – hiszen, ha egy személynek nő a jövedelme, akkor növekszik a társadalom teljes hasznossága is. A növekedés-orientált szemlélet azzal sem foglalkozik, hogy a bőség mit tesz az emberi élettel, valamint, hogy az egyének milyen valódi lehetőségekkel rendelkeznek. Az aggregált szintű és az individuális jövedelemre való fókusz sem vesz tudomást arról, hogy az egyének sokféleségéből, az eltérő társadalmi, fizikai környezetből fakadóan a növekedés és a jövedelem hatása nagyon sokféle lehet, amely az emberek valódi lehetőségeit megkülönbözteti (Anand–Sen 2000).

A globális szervezetek is hangsúlyozzák, hogy amennyiben a szegénység megszüntetése a cél, az országok makroökonómiai teljesítménye mellett a célzott gazdaság és társadalompolitika, valamint a háztartások támogatása is kiemelten fontos (Roser–Ortiz-Ospina 2019, UN 2019a). Az átlagos egy főre jutó jövedelem emelkedése abban az esetben nyújthat megoldást, ha az együtt jár a legnehezebb helyzetben élő emberek szegénységének drasztikus csökkentésével. Az, hogy ez milyen mértékben történik meg, gazdasági és társadalmi körülmények sokaságától függ: a termelés munkaintenzitásától, a népesség oktatásban való részesülésének és készségeinek eloszlásától, a földreformoktól és a rurális erőforrások felhasználásától stb. (Anand–Sen 2000).

A növekedés, ahogyan a szegénységet sem csökkenti törvényszerűen (Mahembe–Odhiambo 2019), úgy más életminőséget meghatározó jelenségeket sem old meg automatikusan. Nem elégséges feltétele az egészségügy javulásának (Renton et al. 2012, Press 2011, Ashraf et al. 2008), nem növeli automatikusan a születéskor várható élettartamot (Biggs et al. 2010, Anand–Sen 2000), nem csökkenti magától értetődően a munkanélküliséget (Meyer–Tasci 2012), és nem feltétlenül kedvez a demokratikus társadalmi működésnek sem (Pitlik 2008). Ugyanez elmondható az életminőségünket befolyásoló összes jelenségről a szabadidő mennyiségétől kezdve, a fizikai biztonságérzetünkön át egészen a természeti környezet

állapotáig. Példák sokasága hozható a gazdasági növekedés várt pozitív következményeinek elmaradására.

A növekedéshez társított pozitív hatások nem maguktól értetődők, a gyakorlatban sokszor nem tapasztalhatók. Ezzel együtt a piaci társadalmakban a cél maga a termelés fokozása, a társadalom összes jövedelmének és a fogyasztásának növekedése. Ebben a szemléletben megjelenik, hogy amennyiben az állam a szegénység enyhítésére törekszik, az erre fordított összeg miatt csökkenhet a növekedés üteme, veszélybe kerülhet maga a cél (Todaro–Smith 2015). A kutatások alapján azonban ez sem állja meg a helyét, hiszen a szegények gyakran nem kaphatnak hitelt, kevesebb oktatáshoz jutnak hozzá, ezáltal kisebb részt vállalnak a közteherviselésből, nem alapítanak vállalkozásokat, nem fektetnek be. Így a szegénység fenntartása sokkal inkább csökkenti a növekedést, mint az enyhítés költségei, hiszen a szegénységben nincs meg a növekedéshez szükséges pozitív gazdasági és társadalmi környezet (Fejes et al. 2020, Todaro–Smith 2015).

Egy másik kérdés, hogy amennyiben a jövedelemnövekedés egyenletesebb eloszlása megvalósul, az milyen hatással van az emberi életre, a szubjektív jólétre vagy boldogságra. Sri Lanka, Kína, Jamaica, Costa Rica, Kerala például mind magasabb emberi fejlődési indexszel rendelkeznek, mint az az egy főre jutó átlagos jövedelemből következne (Sen 2003/1999, Anand–Sen 2000). Szerteágazó álláspontokkal találkozhatunk azzal kapcsolatban, hogy a jövedelemnövekedés miként befolyásolja a szubjektív jólétünket vagy a boldogságunkat egyéni és társadalmi szinten. Easterlin (1974) kutatásában 1946 és 1970 közötti időszakban, 19 ország vizsgálata alapján megállapította, hogy a jövedelem hatása a boldogságra attól is függ, hogy környezetünk milyen anyagi színvonalon él. Eszerint, ha környezetünkben mindenkinek növeljük a jövedelmét, nem tapasztalunk boldogságnövekedést, de ha másokhoz képest növekszik a jövedelmünk, vagy megközelítjük mások jövedelmét, akkor boldogabbak lehetünk. Ez alapján az országokon belül van jelentősége a jövedelmi különbségeknek a boldogság alakulásában, azonban az egyes nemzetek közötti jövedelmi különbségek nem tükröződnek az országok lakóinak boldogságában. Az Easterlin paradoxon megfogalmazza, hogy egy társadalom gazdasági

fejlettsége és lakóinak általános boldogsága között hosszú távon nincs összefüggés (Easterlin 2009, 1974).

Az újabb kutatások kezdenek elszakadni e relatív megközelítéstől. A nemzetközi kutatások alapállása szerint a gazdagabb emberek átlagban magasabb szubjektív jólléttel rendelkeznek és boldogabbak. A gazdagabb nemzetek is boldogabbak a szegény nemzetekhez képest és a szegény emberek átlagosan kevésbé boldogok, mint a gazdagok (Stevenson–Wolfer 2008, Diener–Oishi 2000). Lelkes Orsolya hazai kutatásában vizsgálta a magas jövedelem szubjektív jóllétre gyakorolt hatását, és megerősítette mindezt hazai kontextusban is. Megállapította, hogy a szubjektív jóllét összefügg a jövedelmi helyzettel, az egyén jövedelemnövekedése pozitívan hat a szubjektív jóllétre, a jövedelemveszteség jóléti ára azonban lényegesen meghaladja a nyereség jóléti hasznát (Lelkes 2003).

A pénz tehát nem minden. Igaz ugyan, hogy a jövedelem növekedése jellemzően összefügg a boldogság növekedésével is, de nem tartja a lépést a jövedelem növekedésének mértékével. A gazdagabb országok szubjektív jólléte nem növekszik a gazdagság növekedésével egyetemben, különösen, ha a bőség elérkezik az ún. posztmateriális határhoz. Ez a határvonal utal arra a pontra, amikor a további jövedelemnövekedésnek nincs hatása a boldogság növekedésére (Diener–Oishi 2000). Stevenson és Wolfer (2008) nem találtak bizonyítékot arra, hogy létezik egy olyan korlát, amely felett a szubjektív jóllétben további növekedés nem következne be. Igaz, a kutatás rövid távú kapcsolatokat és leginkább tranzíciós országokat vizsgált, amely speciális kontextust jelent, valamint a jövedelem és a boldogság között néhány negatív kapcsolatot is találtak az USA-ban és néhány európai országban, amelyek azonban nem kerültek kiemelésre (Carbonell 2011). Bergh szerint az egyén nagy valószínűséggel hozzászokik a megváltozott körülményekhez, így végeredményben a jóllét talán átmenetileg változik, de azután visszatér eredeti szintjére. Szerinte az emberek nem realizálják ezt a jelenséget, így egyre többért küzdenek (Bergh 2009). A jövedelem növekedésének a szegény országokban, azon belül is a szegény emberek számára viszont jelentős hatása van, mert az emberrel született szükségleteik, biológiai-pszichológiai igényeik kielégítése függ ettől a jövedelemtől, a gazdagabb országok és gazdagabb

társadalmi csoportok között már nem növeli jelentős mértékben a szubjektív jóllétet (Veenhoven–Hagerty 2006, Veenhoven 1991).

Bár a jövedelmek növekedésében, a gazdasági bővülésben a szegény országok számára sok lehetőség van, az 1950-es, 1960-as és a korai 1970-es években nagyon sok fejlődő nemzet jelentős gazdasági növekedést tudhatott magáénak, de tömegek éltek ugyanúgy, mint a növekedés előtti időszakban. Szakemberek a gazdasági növekedésbe fektetett automatikus bizalom helyett direkt beavatkozást sürgettek a szegénység, egyenlőtlenség és munkanélküliség tekintetében globálisan, amely meghozta 1970-ben a gazdasági fejlődés újraértelmezését (Todaro–Smith 2015). A fejlődésről szóló diskurzusban egy fokozatos váltás történt – történik –, amely arról szól, hogy az előrehaladást nem az anyagi gazdagodás jelenti, hanem az emberi jóllét és az életminőség elősegítése. A jövedelem maximalizálásáról a lehetőségek kiterjesztésére, a növekedés optimalizálásáról pedig az egyenlőtlenségek csökkentésére és a szabadság bővítésére kerül a hangsúly (UNDP 2019a, UNDP 2017).

Az 1980-as és a korai 1990-es években, az Amartya Kumar Sen nevéhez köthető képességszemlélet csupán az egyik versenyző megközelítésként volt jelen a fejlődés és egyenlőtlenségek nemzetközi tárgyalási terében. Az elmúlt évtizedekben azonban a képességszemlélet kiemelt figyelmet ért el az emberi jóllétről és fejlődésről gondolkodók körében és mostanra a főáramú közgazdasági keretek vezető alternatívájává vált (Clark 2012b, Crocker 2008, Robeyns 2006). Amartya Sen 1998-ban munkásságáért Közgazdasági Nobel-emlékdíjat érdemelt ki. A képességszemlélet különböző interpretációi eligazítást jelentenek az egyéni jóllétet és a társadalmi berendezkedésünk alakítását érintő értékelési, tervezési folyamatokat illetően is (Rauschmayer et al. 2011, Clark 2005, Stewart–Deneulin 2002). A főáramú, neoklasszikus közgazdaságtan és a képességszemlélet összevetését a 3. táblázatban teszem meg.

3. táblázat A neoklasszikus megközelítés és a képességszemlélet összevetése

Összehasonlítási szempontok	Képességszemlélet	Neoklasszikus közgazdaságtan
Társadalmi cél	A társadalmi jóllét	A társadalmi gazdagság
A társadalmi/gazdasági fejlődés célja	A képességek/lehetőségek bővülése, maga az emberi fejlődés	A gazdasági növekedés, vagy az átlagos egy főre jutó jövedelem növekedése
Információs bázis	A képességek/lehetőségek halmaza	Bruttó hazai termék vagy jövedelem
Társadalmi és kulturális tényezők	A döntéseket befolyásolják	A döntéseket nem befolyásolják (állandó egyéni preferenciák)
Az egyén választásának módja	Okkal értékesnek tartott szabad választás	Egyéni racionális választás
Az egyén választásának célja	Okkal értékesnek tartott élet vezetése	Egyéni haszonmaximalizálás
Az egyéni cél forrása	A képességek/lehetőségek elérése	Az egyéni preferenciák kielégítése
A szegénység csökkentése	A képességek/lehetőségek bővítése által	A gazdasági növekedés pozitív hatásai által vagy az egyén jövedelemnövekedése által
A fejlődés alanya	Minden egyes ember – univerzalizmus	A társadalom összessége
Az ember szerepe	Központi, önértékkel bír	Humán tőkeként fontos

Forrás: saját szerkesztés Sen 2003/1999 és Anand–Sen 2000 alapján

A képességszemlélet képezi a globális helyzetet rendszeres időközönként bemutató, az emberi fejlődésről szóló ENSZ–Jelentés inspirációját és alapját és az emberi fejlődés elméletének alapját is. A jelentés elsőként 1990-ban jelent meg, amely azóta 26 alkalommal foglalta össze a globális emberi fejlődés folyamatát, eredményeit és kihívásait (UNDP2019a, UNDP 2017, Robeyns 2006). A továbbiakban képességszemlélet alatt az elsősorban Amartya Sen és Martha Nussbaum nevéhez köthető közgazdasági szemléletet értem. Az emberi fejlődés elmélete kifejezést használom, amikor arra az elméletre utalok, amely a képességszemlélet elméleti megalapozására támaszkodva és annak fogalmait használva törekszik arra, hogy bővítse az emberi fejlődés folyamatának megismerését, elősegítését, az elméleti és gyakorlati törekvések eszközeinek fejlesztését, az emberek lehetőségeinek globális és lokális bővítését. Az emberi fejlődés kifejezést önmagában használom, amikor a fejlődés folyamatára utalok. Az emberi fejlődés elméletét ezek alapján egy bővebb koncepciónak tekintem, mint a képességszemléletet, ugyanakkor az emberi fejlődés elmélete és a képességszemlélet nem választható el egymástól, hiszen azok elméleti és paradigmatisz alapjai megegyeznek. A dolgozatban e meghatározásoknak megfelelően használom a két kifejezést.

Az emberi fejlődés elméletében a fejlődés az emberek szabadságának, választási lehetőségeinek bővülését jelenti. Vonatkozhat ez az emberek jóllétére, lehetőségeire és autonómiájára is. Az arra való szabadságot, hogy az emberi életben rejlő teljes lehetőséget megélhesse, kihasználhassa minden egyes ember – nem csak néhány, és nem csupán a legtöbb ember – most és a jövőben egyaránt. Az univerzalizmus elve kiemelten fontos az elméletben (UNDP 2017). Az emberi fejlődés elméletében a cél maga az emberi fejlődés. Azonnali, önértékkel bíró nyereség van abban, ha az emberek lehetőségei bővülnek, és méltó életet élnek (Anand–Sen 2000). Így e szemléletben nem azért csökkentjük a szegénységet, hogy a növekedést elősegítsük, hanem önmagában az emberek jobb életéért.

Az emberi fejlődés elmélete elutasítja, hogy az emberekre, mint humán tőkére koncentráljunk, de nem tagadja az ember kimagasló jelentőségét a termelés és az anyagi prosperitás növekedésében. Ez alapján az emberi fejlődésnek direkt és indirekt fontossága is van. Az oktatás, egészség, életminőség belső értékkel bír, így általuk azonnali nyereséget

realizálhatunk. Ezek azonban nem csak a jobb életminőség felépítői, de az adott személy tettekkészségét is fokozzák, produktivitásához is hozzájárulnak, amely az emberi fejlődés indirekt jelentőségét jelenti (Anand–Sen 2000).

A szegénységet növekedéssel megszüntetni kívánó elgondolást a 21. század másik kihívása, a globális környezeti problémák témaköre tovább árnyalja. Az emberi fejlődés elméletében kiemelt univerzalizmus elve szerint egyik generáció igényét sem lehet figyelmen kívül hagyni. Nem tehetjük meg, hogy egy szennyezett bolygót hagyunk hátra a következő generációnak – vagy egy teljesen élhetetlen környezetet –, ugyanakkor azt sem tehetjük, hogy a jelen generáció kevésbé privilegizált helyzetben lévő embereinek igényén átsiklunk azért, hogy a jövő generációinak igényeire fókuszáljunk (Beckerman 1992). Az emberi fejlődés elméletében nem a növekedés fenntarthatóságára törekszünk, – amely nem is lehetséges (Shiva 2005, Daly 1993) – hanem magára az emberi fejlődés lehetőségének fenntartására (a környezeti értékeinket is beleértve), mint, hogy az emberek jobb oktatásban részesüljenek, egészségesebbek és megfelelően tápláltak legyenek (Gébert 2015, Anand–Sen 2000).

A képességszemlélet a szegénységre és a fejlődésre is multidimenzionális jelenséggént tekint, amelyben az egyénnek számos célja lehet, és számos módon megtörténhet az is, ahogyan és amiért e célokat nem tudja teljességgel elérni (Alkire 2002). Ha a jövedelem boldogságnövekményt is hoz, az nem biztos, hogy az egyén egyetlen és legfőbb célja az életben (Qizilbash 2012, Sen 2003/1999). Az első emberi fejlődésről szóló ENSZ–Jelentés óta a fejlődésről való vélekedést illetően fokozatosan áthelyeződik a fókusz az anyagi bőségről és növekedésről az ember központi szerepére, az emberi jólétre és szabadságra. A gazdasági növekedés és jövedelemnövekedés immáron nem céljai, hanem fontos eszközei lehetnek a fejlődésnek. Az önmagában növekedést ösztönző megközelítések és az erre támaszkodó szegénységi megközelítések perspektívája túl szűknek, hiányosnak tekinthető (UNDP 2017, Bajmócy–Gébert 2014, Anand–Sen 2000). Összességében a szegénység csökkenését nem lehet kizárólag a növekedésbe vetett hitre bízni, hiszen az nem garantálja a szegénység csökkenését, de a növekedés által biztosított források fontosak lehetnek a szegénység enyhítése során (Todaro–Smith 2015). Más megközelítés szerint a növekedés kérdésén és tematizálásán kívül is van lehetőség a szegénység és egyenlőtlenség

csökkentésére (Schneider et al. 2010). Azzal, hogy a szegénység enyhítésének megoldását a gazdasági növekedésben keressük, leegyszerűsítjük a kettő közötti kapcsolatot (Mosse 2010).

Hazánkban a két közgazdaságtani megközelítés közül elsősorban a neoklasszikus közgazdaságtan szempontjai irányadók. A fejlődés célja az össztársadalmi gazdagság fokozása, a folyamatos gazdasági növekedés. A társadalmi jóllét célja és az egyénre, kifejezetten a társadalom minden egyes tagjára figyelő szemlélet teljes mértékben háttérbe szorul a gazdasági prioritás mögött. Az ember szerepe kiemelt, ugyanakkor a jelentősége és értéke elsősorban a gazdasági növekedéshez, társadalmi gazdagsághoz való hozzájárulásában, a munkavégzésre való képességben, humán tőkeként nyilvánul meg. Aki nem illeszkedik e szemléletbe, nem tud ilyen módon hozzájárulni a társadalom gazdagodásához, vagy egyéni preferenciái szerint más módon kíván élni, azt nem támogatja, akár ki is rekeszti a társadalmi rendszer. Az ember önértéke és sokfélesége háttérbe szorul. Az egyén és társadalom számára fennálló lehetőségek bővítése, a lehetőségek módjának sokfélesége, a társadalom jóllétének központi szerepe a háttérben, elsősorban alulról építkező kezdeményezésekben mutatkozik meg, de a központi társadalmi berendezkedésben nem kap szerepet.

Az eddigiekben már számos alkalommal megjelent a lehetőségek fogalma, amely talán hiányérzetet kelthet az olvasóban. A következőkben a szegénység-enyhítés témakörében a gazdasági növekedés célját – és nem esetlegesen fontos szerepét – hátrahagyva bemutatom a képességszemlélet legfontosabb fogalmait és irányzatait beleértve a lehetőségek fogalmát, és azok bővítési módjait.

3.2. A képességszemlélet bemutatása

Evidenciaként tekintünk arra, hogy minden ember, család és csoport egyedi, azonban nehezen tudjuk mindezt figyelembe venni, operacionalizálni a társadalmunk működésének megfigyelése, fejlesztése vagy a jelenségek előrejelzése során. Valószínűleg a szegénység megélése is más minden esetben. A multidimenzionális mutatók törekednek a szegénység

többszempon্তু megközelítésére, de értelemszerűen képtelenek az összes lehetséges szempontot figyelembe venni és megjeleníteni. Közösségenként, családonként és egyénenként is változó, hogy mi akadályozza a boldogulást, mi jelenti a szűkösséget, és az hogyan nyilvánul meg az érintett egyén, család, közösség esetében. Sen rendszerében akkor beszélhetünk deprivációról, ha teljes emberi lehetőségeink kihasználásában, megélésében valami meggátol bennünket (Dalton 2005). Ez a valami megbújhat egy betegségben, fizikai, mentális vagy kognitív állapotban, nemzetiségünkben, nemünkben, családi történeteinkben. A képességszemlélet kísérletet tesz a különbözőségek elismerésére és ezek értelmezésére a szegénység és fejlődés kérdéskörében. A következőkben e törekvés alapjait mutatom be, amely empirikus elemzésem inspirációjául szolgál.

3.2.1. A képességszemlélet alapfogalmai

A képességszemlélet alapfogalmait (Sen 2003/1999, 1995a, 1993) és árnyalataikban eltérő értelmezéseiket a szakirodalom számos alkalommal tárgyalja (például: Qizilbash 2012, Rauschmayer et al. 2011, Crocker–Robeyns 2010, Crocker 2008, Clark 2005, Robeyns 2005, Alkire 2002, magyar nyelven: Gébert 2017, 2015). A következőkben e források alapján az érthetőséget szem előtt tartva foglalom össze a fogalmakat.

A képességszemléletben az emberi fejlődés (human development) az egyének lehetőségeinek bővítéséről szól, az emberek arra irányuló szabadságának kiterjesztéséről, amely hozzájárul ahhoz, hogy a bennük lévő lehetőségeket kihasználhassák, és olyan életet élhessenek, amelyet okkal értékesnek tartanak. E lehetőségek halmazára utal a képességek/lehetőségek (capabilities) fogalma, amely a számunkra rendelkezésre álló választható opciókat jelenti (Sen 2003/1999, 1995a, 1993).

E képességeknek/lehetőségeknek két alapvető aspektusa van, a jóllétünk szabadsága (well-being freedoms, capabilities) és a saját ügyeink tevékeny előmozdítására vonatkozó szabadságunk (agency freedoms), amelyek találkozhatnak is egymással. A jóllét szabadsága a saját személyes előnyünkre való lehetőségekre, testi-lelki harmóniánkra utal, míg az ügyeink előmozdításának szabadsága bármilyen fontosnak tartott célunk elérésére, annak

befolyásolási lehetőségére vonatkozik. A rendelkezésre álló lehetőségeinkből legtöbbször nem mindent valósítunk meg (hacsak nem nagyon szűkös ez a halmaz). Megalapozott okokra hivatkozva különböző kombinációkat választhatunk a lehetőségeink halmazából, amelyeket valóban meg szeretnénk valósítani, meg szeretnénk élni. Ezekre a választásokra utal a tevékenységek/állapotok (functionings) fogalma (Sen 2003/1999, 1995a, 1993).

Két embernek lehetnek hasonló lehetőségei, mégis megtörténhet, hogy különbözően választanak ezekből, és más típusú életet élnek; avagy különböző lehetőség-halmaz áll a rendelkezésükre, mégis azokból hasonló tevékenységeket/állapotokat választanak ki. Az egyén azoknak a lehetőségeknek is fontos szerepet tulajdoníthat, amelyekkel bár nem él, de rendelkezésére állnak, elérhetők a számára. Lehetőségeink halmazának bősége és milyensége nagyban függ a számunkra rendelkezésre álló eszközöktől (means) és azoktól a belső vagy külső tulajdonságainktól, körülményeinktől, az úgynevezett átváltási tényezőktől (conversion factors), amelyek hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy az eszközeink felhasználásából célokat, tevékenységeket/állapotokat érijünk el. Olyan tevékenységeket/állapotokat, amelyeket a lehetőségeink közül választottunk, és valamilyen oknál fogva értékesnek tartunk magunk vagy mások számára, mint a munkavégzés, pihenés, közösségi szerepvállalás (Sen 2003/1999, 1995a, 1993).

Ezért történhet meg, hogy ugyanakkora jövedelem (vagy más materiális eszköz) nem feltétlenül hozza az embereket egyenlő helyzetbe, mert a jövedelem, mint eszköz tevékenységekké alakítása számos körülménytől függ. A lehetőségeink megteremtésének mindenképpen fontos, de nem elégséges feltétele a jövedelem. Ezért egy egyetemes szegénységi küszöb nem alkalmas arra, hogy országtól, társadalomtól függetlenül ugyanolyan helyzetű egyéneket foglaljon magában és tekintsen szegénynek (Robeyns 2005, Anand-Sen 1997, Sen 1993).

3.2.2. A képességszemlélet információs bázisa

Arról, hogy az egyénnek vagy egy társadalomnak hogyan megy a sora, attól függően tudunk nyilatkozni, hogy mi alapján ítéljük ezt meg, milyen szempontok játszanak szerepet az

értékelés folyamatában. E szempontok alkotják meg az értékelés terét, amely egyfajta meghatározottságot, információs korlátozást jelent (Sen 1993). Azaz attól függően, hogy milyen ismérveknek van létjogosultsága bekerülni az információs bázisba (az értékelés terébe), bizonyos ismérveknek jelentőséget tulajdonítunk, míg mások háttérbe szorulhatnak, vagy teljesen láthatatlanná válhatnak az értékelés folyamatában.

A képességszemléletben az egyén és a társadalom létének, működésének értékelési alapját a képességek/lehetőségek tere jelenti. Ez a tér helyet ad számos olyan emberi képességnek/lehetőségnek, amelyek az egyének számára fontosak lehetnek. Az értékelés a jövedelemnek, vagyonnak, különböző javaknak és erőforrásoknak önmagában nem tulajdonít értéket, ezek a változók nem tekinthetők az információs bázis (az értékelés terének) részeként, bár közvetett módon befolyásolhatják az értékelést azzal, hogy hatással vannak a teret alkotó képességekre/lehetőségekre (Sen 1995a).

A releváns képességek/lehetőségek meghatározásának szükségessége köré épül a képességszemlélet egyik központi jelentőségű vitája, amely a dolgozat kutatási főkérdése is egyben: Az emberi fejlődés folyamatában ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat? A főkérdéshez tartozik jelen dolgozat első kutatási alkérdése, amelyet a következőkben járok körül, nevezetesen: A képességszemlélet legfőbb képviselőinek szemlélete alapján ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat?

Sen szerint az egyének különbözők, céljaik eltérők, és eltérő tevékenységeket/állapotokat értékelhetnek. Fontosnak tartja az ezek közötti választás szabadságát, így nem bocsát rendelkezésre egy előre meghatározott listát az univerzálisan érvényes képességekről/lehetőségekről (Crocker 2008, Sen 2003/1999, 1993). Mások szerint azonban szükség van a morálisan helyesnek és helytelennek tartott képességek/lehetőségek elkülönítésére (Robeyns 2006), aminek eredményeképpen számos kísérlet történt képesség/lehetőség listák megalkotására (Nussbaum 2011, 2003, Robeyns 2006, Alkire–Black 1997, más szemléletben: Schwartz 1994).

A képességszemlélet és az emberi fejlődés elméletének szintén kiemelkedő hozzájárulója Martha Nussbaum, aki az alapvető emberi képességek/lehetőségek rögzítése mellett érvel, és ehhez nyújt is egy meghatározott listát, amely a következőkből épül fel (Nussbaum 2011)¹¹:

1. Élet: egy normális élethossz megélésének lehetősége.
2. Testi egészség: a jó egészség, jó tápláltság, megfelelő hajlék meglétének lehetősége.
3. Testi integritás: a test helyváltoztatásának lehetősége, fizikai biztonsága; a szexuális kielégülés és a reprodukciót érintő választások megtételének lehetősége.
4. Érzékek, képzelet és gondolat: az érzékek használatának lehetősége a képzelethez, gondolkodáshoz, érveléshez.
5. Érzelmek: a másokhoz és más dolgokhoz való kötődés, a szeretet, szomorúság, vágyakozás, hála, az indokolt harag megélésének lehetősége.
6. Az ész használata a gyakorlatban: az egyén képessége/lehetősége a jó fogalmának a kialakítására és az élet tervezésének elkötelezett, kritikai szemléletére.
7. Csoporthoz tartozás: képesség/lehetőség együtt élni másokkal, nyitottságot és érdeklődést mutatni más emberek iránt, képesség/lehetőség az önbecsülésre és az olyan élőlényhez méltó bánásmódra, aki ugyanolyan értékes, mint mások.
8. Más fajok: képesség/lehetőség az állatokkal, növényekkel és a természettel közös, összeköttetésben álló életre.
9. Játék: képesség/lehetőség a nevetésre, játékra, szórakozásra.
10. Környezet feletti kontroll politikai és anyagi értelemben: a döntéshozatali folyamatokban történő hatékony részvétel, a szólásszabadság és az egyesülési szabadság biztosítása, az anyagi tulajdonjog, az emberhez méltó munkakörülmények lehetősége.

Nussbaum abban látja a kormányok feladatát, hogy attól függetlenül, hogy az embereknek milyen a jó életről alkotott elképzelésük, támogassák ezt a belső értékekkel bíró normatív

¹¹ Az egyes tételekhez tartozó képességeket/lehetőségeket a legtöbb esetben Nussbaum (2011) a leírtaknál részletesebben mutatja be.

listát, és törekedjenek arra, hogy ezek a képességek/lehetőségek minden egyes ember számára elérhetők legyenek (Crocker 2008, Nussbaum 1992). A nussbaumi képességek/lehetőségek az emberi létből, méltóságból vezethetők le, függetlenül attól, hogy azokat a helyi hagyományok során a közösség felismerte-e, vagy sem (Nussbaum 1993). Ám ez nem zárja ki az egyediség figyelembevételét. Nussbaum a listát elvontan fogalmazta meg, annak megvalósulását a helyi szintre bízta a lokális különbségek figyelembevétele mellett, így érzékeny marad a történelmi és kulturális különbségekre, befogadó az elnyomott csoportok tagjaival szemben (Robeyns 2006, Nussbaum 1992).

Nussbaum (2011, 2002) szerint bizonyos esetek kiemelten alátámasztják a rögzített lista szükségességét, és rávilágítanak arra, hogy az egyén és a közösség által meghatározott célok nem mindig kedvezők a megalkotójuk és a társadalom számára. Néhány példa: Több más képességgel/lehetőséggel egyetemben a kegyetlenségre való nyitottság nem járul hozzá az emberi prosperitáshoz (Nussbaum 2002). A komoly kognitív károsodást szenvedett egyének egyszerűen nem tudják felépíteni a jó életről alkotott elképzelésüket, nem számít, milyen intenzív az a támogatás, amelyet a társadalomtól kapnak (Crocker 2008). Sen is érinti, hogy a szegénység esetén talán néhány képességet/lehetőséget, mint például a jóltápláltság állapota és a megfelelő hajlék megléte, kiemelten fontosnak tarthatunk (Sen 1993). A szegénységben a nehéz helyzethez való adaptáció, alkalmazkodás is indokolhatja az univerzális képességek/lehetőségek biztosítását (Aldridge 2014, Clark 2012b, Qizilbash 2012). Néhány tradicionális és hegemonikus közösségben mélyen gyökerezhet a nők (vagy más csoportok) elnyomása, egyenlőtlensége (Nussbaum 2002, Sen 1995b). Ez azonban nem a dolgok természetéből adódik, hanem társas hagyományokon keresztül konstruált, így nem kell természetes jelenséggént elfogadnunk, sőt mindez inkább egy sürgető motivációt jelenthet egy nem hagyományos megközelítés előtérbe helyezésére (Nussbaum 2002).

3.2.3. Az információs bázis feltöltése

Sen szerint bármely értékelési gyakorlatnak (a képességek/lehetőségek meghatározásának) az egyén és a csoportok különböző kontextusának, eltérő céljainak megfelelően közösségi részvételen és nyilvános vitán (deliberáción) kell alapulnia (Crocker 2008). Az értékek és

prioritásbeli különbségek ugyan megnehezítik a kommunikációt a társadalom tagjai között, ám a közösségi részvétel és a nyilvános viták szükségesek, hiszen a társadalmi interakciók befolyásolják az értékek kialakulását, az egymással kapcsolatban működő egyéni és társadalmi döntéseket (Samuels 2005, Alkire 2002). Az érintettek részvételén alapuló, egyedi utak biztosítják, hogy az emberi fejlődés céljának megfelelően az egyének képességei/lehetőségei oly módon bővüljenek, hogy közben befolyásolni is tudják a bővülés folyamatát (UNDP2019a, UNDP 2017). A befolyásolási képesség társadalmi szintű megjelenése pedig a társadalmi részvételen keresztül értelmezhető (Rauschmayer et al. 2011).

Sen szerint a saját életünk feletti irányítást akkor gyakoroljuk, amikor céljaink mellett megalapozott okokra hivatkozva elköteleződünk. Nem más dönt helyettünk, és kényszeríti ránk a választást, hanem mi magunk eldöntjük, hogy megvalósítjuk azokat, és véghez is visszük, vagy hozzájárulunk azok megvalósításához – vagy döntünk arról, hogy felhagyunk célunk véghezvitelével (Crocker 2008). Néha ezek a célok csak az egyén saját céljaihoz kapcsolódnak, néha mások céljaihoz (Sen 2006), máskor pedig közös szándékokat is megfogalmazhatunk, és közösen is felléphetünk azok megvalósításáért. Minél teljesebben megfelel ezeknek a feltételeknek az egyén cselekvése, annál inkább képessé válik a saját ügyei tevékeny előmozdítására (agency) (Crocker 2008).

A képességek/lehetőségek értékelése és a lista felépítése Nussbaum szerint elsősorban a filozófusok feladata, ám fontosnak tartja a több fronton jelentkező megvitatás szerepét is. Elsősorban a filozófusok közötti dialógust emeli ki, ők azzal a saját, kulturálisan sokféle tapasztalatukkal gazdagítják a megvitatást, amelyet az érintett csoportokkal való dialógusuk során szereztek (Nussbaum 2002). Ezenfelül a rögzített képességek/lehetőségek a helyiek deliberációja által válik alkalmazhatóvá, a filozófiai dialógus pedig visszahat, hozzájárul a nyilvános, társadalmi deliberációhoz is. Nussbaum a saját munkásságában is e szerint jár el, listáját rendre felülvizsgálja a dialógusok hatására, és nyitva hagyja a lista további alakításának lehetőségét is. Nussbaum a kontroll/irányítás (control) meglétén általában azt érti, hogy az egyén képes kialakítani önmaga számára az életről alkotott jó fogalmát, és kritikailag szemlélni azt, ahogyan saját életét tervezi (Crocker 2008).

3.3. Sen és Nussbaum megközelítésének viszonyulása

Mit mond a képességszemlélet két legfőbb alakítója arról a kérdésről, hogy ki és hogyan dönthet az egyének lehetőségeinek bővüléséről, és hogy milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat? Hogy az egyének mi alapján döntenek a jó fogalmáról, mi alapján választanak a képességek/lehetőségek között, mi számít megalapozottnak, és mi az, ami már nem; milyen irányba terelhetik az életüket, és milyen irányba már nem – e nehéz kérdések visszatérnek bennünket a képességek/lehetőségek halmaz kialakulásának kérdésköréhez. A halmaz feltöltésével kapcsolatban, és a listaállítás tekintetében egyértelműen máshogyan vélekedik a képességszemlélet két képviselője, hiszen Nussbaum szerint karakánabb módon meg kellene határozni a méltó emberi élethez szükséges univerzális képességeket/lehetőségeket, Sen szerint pedig nincs szükség arra, hogy ezt megtegyük, mert az egyének, közösségek ki tudják alakítani az önmaguk számára értékes képességek/lehetőségek halmazát.

Sen és Nussbaum mindketten a képességek/lehetőségek megteremtését helyezik előtérbe, tehát senkire sem kényszerítenek rá konkrét választásokat, azaz tevékenységeket/állapotokat (Sen 2003/1999, Nussbaum 2002). Fontos számukra, hogy az egyének saját sorsukat aktívan befolyásolhassák, és erre képessé váljanak. Mindketten kiemelik a deliberáció szerepét. Máshová helyezik ugyan a hangsúlyt, de elmondható, hogy míg Sen tart attól, hogy felépítsen egy listát a képességekről/lehetőségekről, néhány mutatót (például az emberi fejlettség indexét – Human Development Index, HDI) és azokban vizsgált jelenségeket elfogad, mint fontos képességek/lehetőségek. Empirikus munkája során megtesz bizonyos a képességek/lehetőségek közötti választásokat (Stiglitz et al. 2009, Anand–Sen 1997). Nussbaum pedig megadja ugyan a rögzített képességek/lehetőségek listáját, de egyrészt alakíthatónak tekinti azt, másrészt a közelmúltbeli listái egyre általánosabbak, így azok mindenképpen helyi (terepi) specifikációt igényelnek (Nussbaum 2011, Crocker 2008).

E két fontos narratíva létezésével valamelyest szembefordulva azt szeretném kiemelni, hogy Sen és Nussbaum álláspontja sok tekintetben összekapcsolható, ha csupán az elméleti meglátásaikból indulunk ki. Az elmélet során, beleértve az alapképességek/lehetőségek tételes felsorolásának esetét is, az emberi élettel kapcsolatos kérdések a

képességszemléletben úgy kerülnek felszínre, hogy közben nem sugallnak konkrét válaszokat. A képességszemlélet mindkét fő megközelítésében a képességek/lehetőségek terének feltöltése, a lehetőségeink kiválasztása, a jó életről alkotott elképzelésünk, értékeink vagy szigorúbb esetben is azok pontosítása, specifikációja az egyén és az azt körülvevő közösség és társadalom interakciói által alakulnak. Meglátásom szerint a két megközelítés összekapcsolásának nincs elméleti akadály. A különbséget elsősorban az egyes irányvonalakhoz köthető narratívákban látom és nem a konkrétumok szintjén.

Empirikus kutatásomban bemutatom, hogy a képességszemléletben tematizált elméleti kérdések milyen formában kerülnek felszínre a gyakorlatban a helyi segítői folyamatok interakciói során, valamint összegzem, hogy a segítői oldal milyen szemlélet, célok és értékek mentén tevékenykedik és járul hozzá a lehetőségek terének feltöltéséhez.

4. Kvalitatív kutatás a szegénység-enyhítő tevékenységekről egy hazai nagyvárosban

A szegénység enyhítésének témakörében az egyének, a különböző társadalmi státuszú csoportok sokszor kapcsolatba lépnek egymással. Az emberek közötti interakció, a magunk és mások céljaihoz való hozzájárulás, a társadalom gyakorlati és intellektuális figyelme a jó élet kérdéséről kézzelfogható a szegénység témakörében. Sokszor az érintettek életében kiszolgáltatottságukból fakadóan, és/vagy a nehézségek enyhítése céljából, megjelenik egy másik fél is, aki lehet egy egyén, vagy bármilyen más csoport, civil szervezet, szerveződés, informális csoportosulás, vállalkozás vagy éppen állami szervezet stb. E szereplők különböző mértékben, de befolyásolhatják azt a folyamatot és irányt, amelyen keresztül az érintettek élete változik, lehetőségeik alakulnak, bővülnek. Empirikus kutatásomban bemutatom, hogy egy hazai nagyvárosban a helyi segítő folyamatok során ez a találkozás, együttműködés milyen formát ölt a gyakorlatban, a segítői oldal milyen célok, értékek, szemlélet szerint tevékenykedik, s járul hozzá az érintettek lehetőségeinek alakításához. A vizsgált település Magyarország legnagyobb települései között van, megyei jogú város, hazai és nemzetközi viszonylatban is jelentős gazdasági és intellektuális erőforrással rendelkezik.

Dolgozatom két empirikus fejezetében a következő két alkérdést szeretném megválaszolni:

- b. Egy hazai nagyvárosban a gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző szereplők milyen gyakorlatot és szemléletet követnek annak tekintetében, hogy tevékenységük során ki és hogyan dönt arról, hogy az érintett szegénységben élő egyén milyen lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat?
- c. Ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméleti bázisának, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján?

Ebben a fejezetben bemutatom empirikus kutatásom módszertanát, majd a helyi szegénység-enyhítő folyamatok leíró ismertetését a kutatási kérdés szempontjából releváns témakörök szerint. A következő fejezetben az empirikus információkat további elméleti bővítés segítségével elemzem, majd összegzem, hogy az elméleti és gyakorlati vizsgálódás hogyan gazdagíthatja egymást, a közös eredmények miként járulhatnak hozzá a szegénység megszüntetéséhez.

4.1. Módszertan

Kutatási kérdésem empirikus vizsgálatára kvalitatív, feltáró kutatást végeztem. A kutatás teljes köre hermeneutikai szempontból interpretatív, episztemológiai szempontból konstruktivista szemléletben folyt. E szerint a fókuszban a kutatásban résztvevők interpretációi álltak, amelyek a kutatás során is alakultak. Az interjúk során felépülő tudás konstrukció eredménye, amelyben a résztvevők tapasztalatainak megélése és megosztása mellett a kutató hatása is elismert. A következőkben részletesen ismertetem kutatásom módszertanát. Bemutatom a kvalitatív kutatásban résztvevők körét és az interjúzás folyamatát, az interjúzás módját, az interjúfonal felépítését, az interjúk rögzítésének és elemzésének menetét, az interjúzással kapcsolatos fontos kiegészítéseket, valamint az empirikus kutatás során az önreflexió eszközeit.

4.1.1. A résztvevők köre és az interjúzás folyamata

2017. január 31. és június 30. között 40 félig strukturált mélyinterjút folytattam le helyi szegénység-enyhítő csoportok képviselőivel, beleértve civil szervezeteket (alapítványokat, egyesületeket), informális civil szerveződéseket, önkormányzati, állami szerveket, egyházközségeket, segítő tevékenységet is végző vállalkozásokat (vagy vállalkozási tevékenységet is végző szervezeteket). Az interjúk egyes résztvevői jellemzően egy-egy felsorolt kategóriához kapcsolódnak szorosabban, ám egyidejűleg más kategóriákhoz is tartozhatnak (4. táblázat). Néhány jellegzetes eredmény kategóriák szerint is kirajzolódott, de az elsődleges szempont az volt, hogy a helyi segítői tevékenységek sokféleségét a

maximális variáció kiválasztási módszerét alkalmazva (Horváth–Mitev 2015) átfogóan feltérképeztem, az intenzitás módszerét követve (Horváth–Mitev 2015) lefedjem a legjelentősebb aktivitásokat, információgazdag eseteket, amelyek helyi szinten jellemzőek – és kevésbé volt szempont, hogy egy-egy kategóriát mélyrehatóan vizsgáljak. A kiválasztáskor a szervezeti forma helyett tehát a csoportok és egyének helyi aktivitásának ténye, érdemi jelenlétének volt meghatározó szerepe, de az előbbi tekintetében is fontos volt a sokféleség.

A kvalitatív kutatás kiindulásaként elméleti (teoretikus) mintavételt alkalmaztam, azaz olyan résztvevőket választottam, akik előreláthatólag jelentősen hozzájárulnak a kutatási kérdések megválaszolásához és a kutatott témakör mély megértéséhez (Horváth–Mitev 2015). Számos segítői tevékenységet folytató közösséggel, csoporttal – néhány egyetemi és civil szerveződésen keresztül – fenntartott kapcsolatom nyújtotta számomra az interjúkban részt vevők kiindulási bázisát. Az interjúkat követően a hólabda vagy lánc módszer (Horváth–Mitev 2015) alapján az interjúalanyok sokszor maguktól, máskor kérésre, további résztvevőket javasoltak a kutatáshoz (aktív szegénység-enyhítő tevékenységet végző csoportokat vagy konkrét személyeket, akik lehettek vezetők, alkalmazottak vagy önkéntesek). A javaslatok alapján folyt a további résztvevők kiválasztása. A gondolatok fokozottabb ismétlődését, az elméleti telítődés¹² vagy másképpen a teoretikus szaturáció szintjét a 27. és 30. interjú között éreztem először intenzívebben bizonyos tématerületeken, ám az ezt követő interjúk során is felmerültek újabb árnyalatok, történetek. Így azt gondolom, hogy érdemes volt minden egyes további interjú elkészítése is. A megkeresett személyek csupán három esetben nem vállalták az interjút. Egy esetben nem érkezett reakció a felkérésre, egy másik esetben nem szerettek volna részt venni a kutatásban, mert tevékenységük csak közvetetten kapcsolódik a gyakorlati szegénység-nyhítéshez. A harmadik esetben a részvétel visszautasításának egyéb okai voltak. Két esetben a résztvevők ugyan jelezték, hogy tevékenységük esetleg csak közvetetten kapcsolódik a témakörhöz, de vállalták az interjút.

¹² Elméleti telítődés vagy telítettségi határ: amikor az új interjúk kevés új tudást, szempontot hoznak, nyújtanak az előzőkhöz képest, így az interjúzás folyamata hamarosan befejezhető (Brinkmann–Kvale 2015, Horváth–Mitev 2015).

4. táblázat Az interjúrésztvevők kategorizálása

Interjúk sorszáma (a lefolytatás sorrendjében)	Civil szervezetek (alapítványok, egyesületek)	Informális civil szerveződések	Önkormányzati, állami szervek	Egyházaközségek	Segítő tevékenységet is végző vállalkozások (vagy vállalkozási tevékenységet is végző szervezetek)
1	x	x			
2		x			
3		x			
4	x				
5					x
6		x			
7	x				x
8	x	x			
9		x			
10	x	x			
11				x	
12	x				
13	x		x		
14		x			
15		x			
16	x				x
17	x	x			
18	x		x		
19				x	
20			x		
21			x		
22	x				x
23	x				
24		x			
25				x	
26			x		
27	x				
28				x	
29	x			x	
30			x		
31	x				
32	x				

(Folytatás a másik oldalon)

Interjúk sorszáma (a lefolytatás sorrendjében)	Civil szervezetek (alapítványok, egyesületek)	Informális civil szerveződések	Önkormányzati, állami szervek	Egyházaközsegek	Segítő tevékenységet is végző vállalkozások (vagy vállalkozási tevékenységet is végző szervezetek)
33			x		
34	x				
35	x		x		
36			x		
37					x
38					x
39		x		x	
40			x		
Összesen	18	12	10	6	6

Forrás: saját szerkesztés

A felkérések során nem adtam meg a résztvevők számára a szegénység meghatározására, értelmezésére vagy mérésére vonatkozó definíciót, amely alapján eldönthették volna, hogy kutatásom szempontjából releváns-e a gyakorlati tevékenységük. A mérőszámok, definíciók nem jelentenek kiindulópontot a helyi segítői tevékenységek során, és helyi szintű statisztikák sem állnak rendelkezésre, – amelyet sokan igényelnének – azaz tevékenységük célcsoportját egyéb módon határozzák meg („*Kapcsolódás az érintettekhez*” alfejezet). Kutatásom során így én sem tudtam azokat az egyéneket, csoportokat kiválasztani, akik az elméleti részben bemutatott definíciókra és mérőszámokra alapoznák gyakorlati tevékenységüket, de ez nem is lett volna életszerű. Az interjúk résztvevői saját kutatói mérlegelésen túl –, amely sokszor kiegészült további interjú résztvevők ajánlásával, véleményével – maguk is mérlegelték saját relevanciájukat a gyakorlati szegénységenyhítés és a kutatásban való részvétel terén)¹³. Ezért úgy vélem, a felkért résztvevők visszajelzéseihez, javaslataihoz alkalmazkodva alakult ki a kvalitatív kutatásban résztvevők halmaza és határa – és egyben a szegénységenyhítési tevékenységek meghatározásának helyi (meta) értelmezése is.

¹³ Arról, hogy miért nem készítettem interjúkat az érintettekkel, az „*Etikai elvek*” alfejezet „*Tervezés*” pontjában írok részletesen (95. o.).

Az interjú helyszínét minden esetben az interjúrésztvevő választotta ki az általam ajánlottból vagy abból, amit ő szeretett volna. Ez lehetett egy egyetemi vagy szervezeti iroda, egy nyugodt kávézó stb. A csendes, barátságos atmoszféra megteremtése volt a cél, és az, hogy az interjúrésztvevő számára komfortos helyszínen valósulhasson meg az interjú. A felkért személyek részére etikai nyilatkozatot küldtem (3. *melléklet*), amely tartalmazta a kutatás eredményeinek közzétételi terveit, a válaszadás önkéntességét, a hangfelvétel készítésének feltételeit, amely szerint felvétel csak válaszadói engedély esetén készül, a felvétel szüneteltetésére bármikor lehetősége van a válaszadónak, a hangfelvételek az írásbeli rögzítést követően törlésre kerülnek.

4.1.2. Az interjúzás módja

A kvalitatív kutatások általában induktívak, a feltárás felé orientálódnak, magas a belső érvényességük, érdeklődők a kutatási probléma, az értékek, hitek, társadalmi jelenségek mélyebb megértése iránt azok egyedi kontextusában (Tuli 2010). Ebből a közelségből fakadóan a kutató elismeri a szerepét annak a világnak az alakításában, amelyet vizsgál (Griffin–Bengry–Howell 2008). Mind a kutató, mind a kutatásban résztvevő konstruálja a maga valóságát, és hozzájárul a tudás közös felépítéséhez is (Tuli 2010, Giorgi–Giorgi 2008). Az interjúzás során a konstruktivista szemléletnek megfelelően aktív interjúzást választottam (Holstein–Gubrium 1995). Eszerint a kutatásban résztvevők interpretációja az interjúzás gyakorlatán keresztül is alakul, a válaszadó és a kérdező partnerekként alkotják meg a jelentést, a tudás teremtésében úgynevezett utazó interjú során közösen vesznek részt (Brinkmann–Kvale 2015).

Egyik interpretáció sem tekinthető kizárólagosan jónak (illetve nem az interpretációk „jósa” a kérdés), de a hatalmi pozíciók cirkulálásából fakadóan bizonyos jelentések kiemelkednek, normalizálódnak és legitimálódnak (Frosh–Young 2008). Például, amennyiben az interjú során olykor „beleinterpretálunk” a résztvevő megnyilatkozásába, akkor megbizonyosodhatunk arról, hogy ő valóban hogyan is értette az elhangzott gondolatot (Day 2012). A válaszadónak lehetősége van visszakérdezni, a kérdezőnek pedig – elkerülve

saját interpretációjának előtérbe kerülését – helyben újraértelmezni azokat a válaszokat, amelyek esetleg nem egyértelműek a számára (Brinkmann–Kvale 2015).

A folyamat során a kérdések meghatározóak, de a hangsúly mindig azon van, hogy a résztvevőnek lehetősége legyen gazdagon válaszolni. A kérdező ugyan aktívan segíti a konstrukciót, de teradásra törekszik, nem dominál. Egy szimmetrikusabb szituáció a cél, ahol a hatalom ideális esetben körülbelül egyelőn oszlik el a partnerek között a kérdező és a válaszadó különböző szerepei által. Például a lehető legnyitottabban megfogalmazott kérdések elősegíthetik a résztvevői perspektíva előtérbe kerülését.

Az interjúzás technikáinak alkalmazása az interjúztató gyakorlati képességein és személyes megítélésén múlik, nincsenek követendő szabályszerű, explicit lépések e tekintetben (Brinkmann–Kvale 2015). A résztvevők hatása egymásra kölcsönös, az interjúszituáció, valamint a felvétel ténye szintén mindkét félre hatással van. A felvétel hatásainak csökkentéséhez az interjúrésztvevők bizalma és az etikai nyilatkozat nagyban hozzájárult.

4.1.3. Az interjúfonál felépítése

Az interjú fonala öt fő témakörből épült fel. Az első témakörben az adott csoport/szervezet alakulásáról, az egyén és a csoport kapcsolódásáról kérdeztem, majd a második témakörben a szervezet tevékenységét jártuk körül a szervezet céljára, küldetésére, alkalmazott módszereire fókuszálva. A harmadik témakör során a szervezet működése mögötti tényezők feltárása volt a cél, melynek során a szervezet számára fontos értékekre, a módszertanra és az azt befolyásoló tényezőkre helyeztem a hangsúlyt. A negyedik témakörben a szervezet és az adott interjúrésztvevő értékeinek kapcsolata, a szervezeten belüli értékközösség és értékkülönbségek, majd az ötödik témakörben a szervezet/segítők és az érintettek kapcsolata kerültek középpontba, beleértve a segítők és érintettek értékeinek hasonlóságát és különbözőségét, az érintettek álláspontjának becsatornázási módjait, az érintettek elérését, a felek (segítő és érintett) közötti értékkülönbségek kezelését (*1. melléklet*).

Az interjúfonál kiindulópontként szolgált az interjúk készítésekor, ám az aktív interjúforma és a sokféle, egyedi tevékenység megismerése minden esetben kontextusfüggő interjúmenetet és ebből fakadóan fokozott figyelmet, koncentrációt kívánt meg. Az interjúfonál felépítésekor és a kérdések megfogalmazásakor általános és hétköznapi megfogalmazást használtam. Az elméleti kategóriák közvetve jelennek meg az interjúfonál felépítésében, amely a kutatási kérdéshez kapcsolódó témaköröket járta körül. A cél nem az volt, hogy megtudjam a megkérdezettek mennyire ismerik az elméleti javaslatokat – az emberi fejlődés elméletét vagy a képességszemléletet –, hanem hogy kiderüljön, hogyan gondolkoznak és cselekednek a kutatás résztvevői a gyakorlati tevékenységük során az elméletben is felmerülő kérdésekről, valamint, hogy a későbbiekben összevegyem az elméleti és gyakorlati tartalmakat.

4.1.4. Interjúzással kapcsolatos kiegészítések, tanulságok

Az interjúfonál biztosította a beszélgetések stabil kiindulópontját, de a sokféle tevékenység megismerése egyedi, kontextus-függő interjúmenetet és folyamatos, fokozott koncentrációt kívánt meg. Legtöbbször már a legelején eltértem az interjúfonál menetétől, amely szinte elkerülhetetlen volt, hiszen nagyon különböző, sokféle szervezettel, tevékenységgel, kezdeményezéssel találkoztam, és igyekeztem hozzájuk igazítani a kérdések sorrendjét, típusát. Ez legtöbbször gördülékenyen ment, ha azonban mégsem, akkor egyszerűen nyílttá tettem, hogy kicsit szeretnék gondolkozni, mit hagytam ki, mi az, amire még fontos lenne rákérdezni. Nem minden kérdést tettem fel az interjúfonálból minden egyes szituációban.

Az interjúk túlnyomó többségét megítélésem szerint őszinte légkör jellemezte. Érdekes utazásként és kalandként éltem meg az interjúkat, nyitott hozzáállással voltam jelen az interjúzás időszakában. 3-4 esetben éreztem úgy, hogy a bizalom magas szintje nem teremtődött meg az interjú ideje alatt, vagy csak az interjú közepe-vége felé jött létre a kapcsolódás. Ez kicsit megnehezítette a kérdezés folyamatát, de az interjúk információgazdagságát csak kismértékben befolyásolta. Ezekben az interjúkban jellemzően a konkrétumok kerültek előtérbe, és a vélemények, anekdoták kisebb teret kaptak. Egy esetben jelezte a kutatás résztvevője, hogy szerinte túlságosan strukturálatlan az interjú

menete, hiszen a válaszai alapján felmerült kérdéseim is feltettem a számára. Ebben az egy esetben éreztem, hogy a jelenlétem és kérdéseim szándékom ellenére kicsit talán támadólag hatottak. Ekkor a kezdeti tájékoztatást kibővítve visszatértünk a kutatásom módszertani részletezésére, majd folytattuk a beszélgetést, és az átmeneti elbizonytalanodásom ellenére igyekeztem bátran feltenni hátralévő kérdéseimet is.

Ez az interjú egyébként egy új és szakmailag érdekes ismeretség alapjául szolgált, és nagyon jó szemléltetést adta annak, hogy az emberek különbözőek. Változó a bizalom alapszintje is, és így az is, hogy ki, milyen mélységben szeretné megismerni a kutatás részleteit. A résztvevők önkéntessége, biztonságérzete elsődleges fontosságú bármely kutatás során, így igyekeztem bármely felmerülő kérdésre kielégítően válaszolni. Máskor, 1-2 esetben a kor, nem és/vagy a pozícióbeli különbség lehetett az oka, hogy olykor az interjú során a résztvevő és köztem nem jött létre a partneri viszony, a beszélgetés pedig inkább a „tanításomról” szólt. Ez valamivel kényelmetlenebb szituációt jelentett, és az aktív interjúzási technika háttérbe szorulását jelentette, ám az interjúk gazdagságát többnyire nem befolyásolta.

A legtöbb interjúban találni olyan gondolatot, amelyet csak azért osztottak meg velem a résztvevők, mert tudták, hogy a teljes elemzés anonim. Néhányszor egy-egy gondolat előtt újból meg is kérdeztek arról, hogy kik fogják olvasni az interjúkat. Összességében elmondható, hogy nagyon sok bizalmas információt meséltek el a résztvevők. Hihetetlen mi minden nehéz helyzet, szituáció fennáll a témakörben, amelyeket sokszor nehéz vagy nem etikus megbeszélni másokkal.

Meglepett az a bizalom, amellyel kezeltek. Többen megosztották érzéseiket, személyes élményeiket, történeteiket. Minden interjú során törekedtem arra, hogy megteremtsem a bizalmat, nagyon sok interjú megérintett. Igen nagy a közlési vágy az interjúrésztvevőkben, amely sokszor frusztrációval, fáradtsággal párosul. Előrelépést, eredményeket szeretnének a munkájukban, de sokukat nem kérdezi erről senki, akinek lehetősége vagy hatalma lenne változásokat elérni a szegénység enyhítése terén. 40 interjúból mindenki belement a hangfelvétel rögzítésébe (1 hangfelvétel sajnos a dupla rögzítés ellenére is elveszett – ebben az esetben közvetlenül az interjú után emlékezetből készítettem jegyzetet). A rögzítés

engedélyezéséhez hozzájárulhatott egyrészt az etikai nyilatkozat, amelyet a résztvevők számára bocsátottam, a résztvevők együttműködése, hogy módszertanilag egységes legyen kutatásom elemzési folyamata, valamint a résztvevők bizalma.

Az interjúk során aktív interjústílust követtem. Az aktivitásom megfelelő szintjét néhány interjú követően találtam meg, amely egy aktívnak tekinthető, de semmiképpen sem domináló attitűdöt jelentett, tehát egyáltalán nem törekedtem arra, hogy feltétlenül teret nyerjek az interjúk során. Tulajdonképpen paradox módon ez a részleges visszahúzódás adta meg számomra a teret olyankor, amikor arra szükség volt.

Természetesen az is befolyásolta a kérdezési technikámat, amikor nem értettem egyet az elhangzott módszerekkel. Nem igazán okozott gondot, hogy az egyet nem értésem elrejtsem, inkább az jelentett kihívást, hogy ezeket az aktív interjúforma során felfedjem és konstruktívan tematizáljam. Ez nem mindig sikerült, és többször előfordult, hogy saját véleményem megosztása – egyfajta intenzívebb jelenlét – helyett inkább egyszerű segítő kérdésekkel igyekeztem többet megtudni a háttérrel.

A vállalkozói interjúk minden esetben eltértek a többi interjútól. Rövidebbek, tömörebbek és praktikusabbak voltak. Ez nem jelenti azt, hogy nem volt meg a bizalom és nem lett volna korrekt az összes interjúrésztvevő. Viszont már az interjúzás szakaszában egyértelművé vált az a jellemzően más típusú hozzáállás, amely a vállalkozói segítői tevékenységeket jellemezte.

Előfordult, hogy egy-egy gondolattal nyíltan egyetértettem az interjúk során. Egy-egy esetben érdekes módon az interjúrésztvevő ekkor újabb érveket hozott be a beszélgetésbe, és egy másfajta, az első gondolatától eltérő szempontot is elkezdett képviselni. Az ezekhez hasonló esetekben világossá vált, hogyha aktívan részt veszek az interjúban – akár egy-egy véleménynyilvánítás, egyetértés vagy kritikai kérdés megfogalmazásával –, az is további fontos információkat tud generálni, és árnyalja a már megismert képet a közös konstrukció elvét megerősítve.

Azokat az interjúkat volt a legjobb megélni, amikor bármit kérdeztem, annak létjogosultsága, értelme nem került vizsgálat alá. Az interjúrésztvevő elfogadóan, legjobb érzése szerint válaszolt rá. Egy ilyen szituációban sokkal könnyebb is kérdezni, nyugodtabb az atmoszféra.

Érdekes, hogy néhányan az interjú kezdetekor kicsit megijedtek az interjúszituációtól és el is mondták, hogy félnek attól, hogy mi hasznosat tudnak mondani a számomra. Ezt a felkérő levél tárgyilagos jellegének tudom be, amely bár a legitimitásomat biztosította, ijesztően is hathatott. Minden ilyen típusú kérdés vagy kétely esetén tisztáztam, hogy számomra minden tapasztalat fontos és értékes.

4.1.5. A rögzítés és az elemzés menete

Az interjúk rögzítését minden résztvevő engedélyezte. A hanganyagokból szó szerinti leiratokat készítettem törekedve az elmondottak pontos leírására, a fontosabb nonverbális jelek és események, valamint benyomásaim rögzítésére is. 451 oldal szó szerinti interjúszöveg jött létre. A hanganyagok lejegyzésekor általában mindenképpen veszítünk az eredeti kontextusból, hiszen egy olyan leiratot kapunk, amely sem szóbeli sem írott szövegnek nem tekinthető, hanem tulajdonképpen egy fordítás (Brinkmann–Kvale 2015). Jelen kutatásban ez a transzformáció jelentette az interjúk összehasonlításának és részletes elemzésének lehetőségét.

Az interjúleiratok elemzése során is a kutatás teljes körének megfelelően hermeneutikai szempontból az interpretatív megközelítést, episztemológiai szempontból pedig a konstruktivista megközelítést követtem. Az elemzés kezdeti lépéseként céлом elsősorban az interjúrésztvevők saját interpretációjának megismerése volt. Későbbi lépésekben az interpretációk értelmezésekor egyfajta kritikai szemléletet követve az elmondottak kontextusát is elemeztem. Kontextus alatt az interjúrésztvevők más válaszaival történő összhangját és összefüggését, az interjúrésztvevők által képviselt szervezet ismertett szemléletét, más résztvevők válaszait, és saját előzetes ismereteimet, tapasztalataimat értem az adott segítői tevékenységgel (egyénnel, csoporttal, módszerrel) kapcsolatosan. Külön nem készültem fel az egyes csoportokból (az alapvető információkat leszámítva), de több

szervezet, csoport működését – eltérő mértékben – ismertem már korábbról. A kutató és a résztvevők közös konstrukciójának elve mentén figyelembe vettem a kontextust, amely csak néhány esetben alakította jelentősen a résztvevők interpretációját és annak értelmezését. Legtöbbször a kontextus figyelembevétele csak finoman árnyalta vagy megerősítette azokat. Az elemzést megelőzően terveim szerint csupán a résztvevők interpretációjára szerettem volna fókuszálni, ám a kutatásom kezdetekor világossá vált számomra, hogy az interpretációk ütköztetése a kontextus különböző síkjaival és saját interpretációmmal valójában segíti a mélyebb megértést és gazdagítja az eredményeket. A konstruktív szemléletből következően kutatóként már a kutatási folyamat legkorábbi szakaszaiban is reflektált a részvételem (interjúfonál felépítése, aktív interjúzás, benyomásaim jegyzése stb.), így részvételem a korábbi folyamatokkal összhangban az elemzés során is tudatosan reflektált.

Az elemzés során Brinkmann és Kvale (2015) elemzési technikái közül az „ad hoc” elemzési módszert alkalmaztam, amely a végső saját elemzési módomat tekintve a diskurzuselemzéshez (Potter 1997) és a Charmaz-féle grounded theory (Charmaz 2006) elemzéshez áll a legközelebb. Az ad-hoc elemzési mód nem az elemzés követhetatlenségét jelenti. A kifejezőmód arra utal, hogy egy konkrét eljárás helyett a kutatási témakörhöz illeszkedő saját elemzési módot alakítottam ki. Ugyanakkor elmondható, hogy általában bármelyik kvalitatív elemzési eljárás választásakor a kutató végül saját kutatási céljához és kérdéséhez alakítja az alkalmazott eljárás menetét, részleteit.

Az elemzés során intrakódolást alkalmaztam, azaz többféle elemzési irányt is végigjártam – elsősorban elemzésem ellenőrzése céljából. Az elemzés az adatok strukturálásával, rendezésével indult, majd az explicit és mögöttes jelentéstartalmak (Kvale 1996) keresésével folytatódott a következőképpen, két irányban:

- I. Az első irányban az interjúkat egyenként elemeztem, egy-egy összefoglaló dokumentumban. Interjúként a következő szempontok szerint összegeztem:

- Az interjúrésztevő kompetenciája, pozíciója (az interjúrésztevő témakörhöz való közelsége vagy távolsága);
- az interjú hossza;
- az interjú kontextusa (milyen jellegű szervezet vagy csoport, az interjú helyszíne, ismerjük-e egymást);
- interjú mélysége és minősége;
- kutatói szerep, jelenlét megnyilvánulása az interjú során;
- részttevő hatása a kutatóra;
- az interjú fő üzenete;
- a kutató kritikai meglátása az elmondottakkal vagy a tevékenységgel kapcsolatosan;
- nyelvhasználat, beszédmód;
- kutatói összbenyomás;
- egyéb fontos dolog.

Ebben az irányban az explicit jelentések kategorizálásáról és strukturálásáról volt szó elsősorban.

II. A második irányban az interjúkat 17, egymást nem kizáró kategória szerint rendeztem. A kiinduló kategóriák az interjúfonál kérdéseiből eredeztethetők, amelyhez néhány plusz kategória még kiemelkedett az interjúkból. Azaz az interjúfonál témaköreinek megfelelően, létező kódokkal kezdtem az elemzést, amelyet az empirikus adatok tovább finomítottak. Az interjúfonál kérdéseiből eredő kategóriák nem zárták ki egymást. Egy-egy szövegrészt többféle kategóriába is elhelyeztem, hiszen a kategóriák is összefüggnek egymással. Így egy-egy kategória áttekintésénél nem történt információvesztés, az elemzés során a más kategóriákkal való összhang vagy eltérés könnyebben volt azonosítható a teljesebb kép átlátásával. A következő kategóriákkal dolgoztam:

1. Szervezet/tevékenység alakulása;
2. cél, küldetés;

3. tevékenység;
4. tevékenység megnyilvánulása az érintettek számára;
5. módszertani kérdések;
6. módszertant befolyásoló tényezők;
7. érintettek és segítők közötti interakció;
8. szereplők hatalmi viszonya;
9. érintettek elérése;
10. értékek, elvek;
11. motivációk;
12. értékek viszonya szervezeten belül;
13. tevékenység sikeressége;
14. fontos történetek;
15. szervezeti kommunikáció;
16. szervezeti hierarchia;
17. egyéb fontos dolog.

Ebben az irányban a jelentések kategorizációja és az explicit jelentéstartalmak strukturálása történt meg. A két irányban tett kezdeti lépéseket követően a mögöttes jelentések megismeréséért további csoportosításra és strukturálásra volt szükség az interjúk és elemzési kategóriák nagy számából fakadóan.

- A következő kategóriákat egyenként vizsgáltam tovább:

- Érintettek elérése;
- érintettek és segítők közötti interakció;
- szereplők hatalmi viszonya;
- szervezet/tevékenység alakulása;
- egyéb fontos dolog.

- Néhány egymással szorosan összefüggő kategóriát a további vizsgálat előtt összevontam a következőképpen:
 - Cél, küldetés - értékek, elvek – motivációk - tevékenység sikeressége;
 - tevékenység - tevékenység megnyilvánulása az érintettek számára;
 - módszertani kérdések – módszertant befolyásoló tényezők;
 - szervezeti kommunikáció – szervezeti hierarchia – értékek viszonya szervezeten belül.

- A strukturálást követően interjúnként és egyéni kategóriánként vagy kategóriacsoportonként vizsgáltam a következőket:
 - Az interjúrésztvevő alapállása, az elmondottak fő üzenete;
 - a fő üzenet rövid kifejtése;
 - kiemelhető idézetek;
 - kapcsolódó történetek;
 - milyen konkrét elméleti vagy gyakorlati kérdést vetnek fel a résztvevő által elmondottak;
 - ezek mely fő elméleti témakörhöz kapcsolódnak;

+1

 - főbb jelentést befolyásolható, olykor kritikai kutatói megjegyzések és kontextus jegyzése az első irány elemzésének összefoglaló dokumentumai alapján (mely az I. és II. elemzési irány találkozását jelenti).

- Végül a jelentések összefoglaló interpretálására és a diszkusszió megalapozására került sor, amelyben az elméleti vizsgálat segíti a mélyebb jelentések feltárását. Ekkor a jellemző és gyakran megjelenő vélemények és mintázatok, valamint a markáns, de nem általános gondolatok elemzésére törekedtem.

A szereplőknek anonimitást ígértem, így az eredmények bemutatása során sem egyéni, sem csoportszinten nem nevesítem őket. Az idézetekben szereplő személyek és kezdeményezések neveit megváltoztattam, vagy kihagytam, ha a mondat értelmezése azt megengedte.

Stilisztikailag is javítottam az interjúkat, hogy a beszéd módok, gyakran használt szókapcsolatok miatt az adott személy ne legyen azonosítható. Az eredmények bemutatásakor ügyeltem arra, hogy az idézetek kellően diszkrétnek maradjanak, ne legyenek összehozhatóak személyekkel. Sok olyan idézet volt, amelyet így nem tudtam szerepeltetni az elemzésben, ám megítélésem szerint az általánosabb idézetek is hozzájárulnak a kutatási kérdések megválaszolásához. Fontos volt továbbá, hogy az idézetek kontextusukból kiemelve se üzenjenek mást, mint, amely az interjúrésztvevők eredeti szándéka lett volna. Ennek elkerülésében az interjúk visszaolvasása segített egy-egy adott témakör kapcsán. Az elemzés és a dolgozat fogalmazásának teljes folyamatában jelöltem az interjúk sorszámát az idézeteket követően, mivel azonban a sorszámok alapján a résztvevőkről szinte teljes portfóliókat lehetett volna kirajzolni, így a dolgozat befejező lépéseként a sorszámokat kivettem az elemzésből.

4.1.6. Az introspekció és intrakódolás megnyilvánulása az elemzés során

Az egyszemélyes kutatói szerepből fakadóan a kutatás elemzése során beépítettem az önreflexiót és önellenőrzést elősegítő lépéseket. Az elsőként lefolytatott interjúk az interjúfónál gyakorlati próbájának voltak tekinthetők, és visszacsatolást jelentettek arról, hogy az elméleti vizsgálatból származó témakörök felmerülnek-e valóban a gyakorlatban.

- Az interjúk során figyeltem a résztvevők véleményére, visszajelzéseire az interjúzás folyamatával kapcsolatban, és azokat beépítettem a soron következő interjúk készítésekor.
- A rögzítés során az interjúk újbóli sorra vétele és meghallgatása immár külső szemlélőként hozzájárult az interjúkkal való kapcsolatom elmélyítéséhez, a szegénység témakörét érintő előfeltevéseim, benyomásaim tudatosításához és későbbiekben az objektívebb elemzéshez.
- A rögzítés folyamata ahhoz is hozzájárult, hogy újraéljem az interjúkat és tanuljak saját interjúzási tapasztalataimból, hibáimból.

- A kvalitatív adatelemzésbe beépített többféle elemzési irány (intrakódolás) és azok összevetése segítette a részadatok és eredmények ellenőrzését. Például az interjúk egyenkénti elemzései (első irány) és az azokban lejegyzett kontextus vizsgálata a kategóriák csoportosításának és elemzésének (második irány) felülvizsgálatához járultak hozzá.
- A részadatok és eredmények összevetése a tágabb és szűkebb értelemben vett kontextussal, azaz például a megkérdezettek tevékenységének, alapszemléletének, avagy különböző kérdésekre adott válaszainak összehasonlítása segíti a részadatok és eredmények értelmezését, összhangjának ellenőrzését.
- A részletes elemzés és diszkusszió felépítése során gyakran egy-egy kategória meglátásait egy másiktól is gazdagítottam, vagy ellenőriztem, azaz nem csak egy adott kategóriából dolgoztam. Ennek köszönhetően egyben újra is ellenőrizhettem az addigi elemzésem.
- A szöveggel végül 5 alkalommal találkoztam, ezt követően pedig a strukturált adatokkal többször és több módon. Kérdés esetén mindig visszatértem az interjúk szövegéhez.
- Sokat gondolkodtam rajta, hogy stilisztikailag javítsam-e az idézetek szövegeit. Végül arra jutottam, hogy ezt egy minimális szinten megteszem annak érdekében, hogy az interjúfolyamatban résztvevő segítő közösség – hol közelebb, hol távolabb – kapcsolatban álló tagjai ne ismerjék fel egymást a gyakran használt szófordulatokról. Ez egyben könnyebben olvasható idézeteket is eredményezett.

A betöltött szerepeink, az elmondott és meghallgatott történetek, a megélt kapcsolatok folyamatosan teremtik és alakítják azt, akik vagyunk (Arnold 2011). Az egyén, mint kutató a kutatás minden aspektusában jelen van. Saját részvételünk és történetünk felismerése által az „én” adattá válik, a személyünkről szóló kérdések és a kutatási kérdés összekapcsolódik, és egyre inkább kihagyhatatlan a tudásteremtés folyamatából (Arnold 2011). A kutatónak részvételi szerepe van a kutatásban, része a teljes szituációnak, kontextusnak és befolyásolja a vizsgált jelenséget is (Hiles–C̃ermák 2008, Griffin–Bengry-Howell 2008). Saját pozíciónk

tisztázása arról, hogy a kutatás során milyen módon, mikor, hol és milyen szinten nyilvánult meg kutatói hatásunk fontos, mégsem mindenható. Amennyiben nem teszünk mást, mint hatalmi pozíciónkat újratermeljük a reflexió látszólagos gyakorlása mellett, az hamis katarzist válthat ki a kutatóból. Így fontos, hogy a reflexivitás ígéretei ne legyenek túlzottak, hiszen az önmagában nem jelenti a torzítás és kizsákmányolás elkerülését (Day 2012).

A kutatói szerepem kapcsán és a témakörhöz való viszonyulásom alapján három meghatározó alapállást emelek ki. Kutatásom kezdetén nehézséget okozott azoknak az elméleti anyagoknak és empirikus vizsgálatoknak a konstruktív feldolgozása, amely bár a szegénység témaköréhez és az érintettek bemutatásához szervesen kapcsolódnak, mégis megadják a lehetőséget a szegények és a szegénység negatív megítélésére, egyes esetekben – és az olvasó hozzáállásától függően – az áldozathibáztató következtetések levonására, még akkor is, ha nyilvánvalóan ez a hatás nem szándékolt a tanulmányokban. E tanulmányok meglátásait korábban vagy túlságosan gépiesen kezeltem és különösebb értelmezés nélkül használtam, elfogadtam, vagy háttérbe szorítottam és kevesebb jelentőséget tulajdonítottam nekik az elemzéseimben. Az érintettek jellemzőit, életmódját, az érintettek felelősségét tárgyaló témakörök feldolgozása során ezért mindenképpen változtatnom kellett a hozzáállásomon, és nyitnom kellett a különböző interpretációk felé. Ez a folyamat az empirikus elemzést is érintette. Például újra kellett értelmeznem a kapcsolatokat az interjúkban megjelenő számomra diszkomfortos megnyilvánulásokkal, az áldozathibáztató, vagy a negatív előítéleteket potenciálisan erősítő véleményekkel. Kezdetekben ezeket szinte teljesen ignoráltam a dolgozatban tárgyalt témakörökből. Végül, mikor sokadik alkalommal talákoztam a szöveggel, nyilvánvalóvá vált, hogy ezeknek az információknak és idézeteknek az elismerése szükséges, és amennyiben kihagyom őket, úgy egy steril és hiányos képet mutatok a témakörrel, amely amellett, hogy nem életszerű, csökkenti a kutatásom érvényességét is.

Kutatói szerepem kapcsán fontos lehet, hogy sokáig erős alapállással rendelkeztem az érintettek függetlenségének fontosságával kapcsolatban. Azaz úgy gondoltam, hogy az érintettek élete, ha szűkös is és sok tekintetben problémákkal övezett, a lehető legnagyobb mértékű függetlenséghez, önállósághoz mindenkinek, így nekik is joguk van. Így bárki is lép

be az életükbe és próbál változást hozni abba, akár segítő szándékkal is, annak ezt el kell fogadnia, és tiszteletben kell tartania a határokat, mert sokszor az érintettek nincsenek abban a helyzetben, hogy saját határaikat felismerjék és kommunikálják. Lényegében a kutatási kérdésemet is ez az alapállás inspirálta. A véleményem nem változott meg ezzel kapcsolatban, de sok tekintetben árnyalódott a szakirodalmi áttekintésnek, és az empirikus elemzésnek köszönhetően. A függetlenség eszményét elengedtem, helyette az autonómia fogalmára támaszkodom, és az együttműködés kizárása helyett annak megfelelő módjait keresem.

A harmadik alapállásom a doktori disszertációm lényegi mondanivalójához köthető. Kutatásom korai szakaszában úgy véltem, hogy a szegénységeenyhítés mibenléte szinte kizárólag a lokális szintű, partneri, közösséget célzó, képessé tételi programokban keresendő. Az elemzés eredményeinek következtében ezt a kiindulópontot, illetve a szegénység-enyhítő törekvésekben a lokális közösségi képessé tételi programok súlyát a strukturális intézkedésekhez mérten jelentős mértékben felül kellett vizsgálnom.

A kutatás teljes folyamatához való viszonyulásomat a továbbiakban tisztázom. Bemutatom, hogy kutatásom során mely etikai elveket követtem, valamint, hogy milyen minőségi kritériumoknak kívántam megfelelni.

4.1.7. Etikai elvek

A kvalitatív kutatás során lezajló interakciók hatással lehetnek a kutatás résztvevőire. A létrejövő tudás alakítja az emberi viszonyok megértését és visszahat a kutatási felekre (Brinkmann–Kvale 2008). A következőkben bemutatom, hogy kvalitatív kutatásom egyes fázisai során mely etikai elveket követtem. A bemutatásban Brinkmann és Kvale (2015) kvalitatív kutatási fázisait veszem sorra.

1. Tematizálás (thematizing): A kutatás problémakörének kiválasztásakor fontos volt, hogy olyan gazdasági és társadalmi problémát érintsen, amely releváns és aktuális. Továbbá az is, hogy a kutatásba fektetett energia és idő, valamint a teljes doktori folyamat az idő

előrehaladtával ne válják öncélúvá, a kutatás valódi társadalmi hatásra törekedjen – legalábbis annak lehetősége a témakörválasztásból fakadóan fennálljon. Azt is fontosnak tartottam, hogy olyan területet válasszak, amellyel szívesen foglalkozom, és ebből fakadóan tisztelettel fordulok a témakör és annak részletei felé a kutatás nehezebb időszakaiban is.

2. Tervezés (designing): A kutatási folyamat megtervezésekor az empirikus szakaszhoz, azon belül is a résztvevők bevonásához kapcsolódnak a legfontosabb etikai megfontolások. Ebben a szakaszban fontos volt, hogy olyan empirikus kutatást tervezzek, amelyben a résztvevők hitelesen tudják képviselni a témakört és közben felelősen tudnak dönteni saját részvételükről, a részvételük következményeiről. A kutatási résztvevők hitelt érdemlő beleegyezése magában foglalja, hogy az érintetteket informáljuk a felmérés általános céljáról, legfőbb jellegzetességeiről, a lehetséges kockázatokról és hasznokról, amelyek a kutatásból származhatnak. A hitelt érdemlő beleegyezés azt is jelenti, hogy informáljuk az önkéntes résztvevőket azon jogukról, hogy bármikor visszavonulhatnak a kutatási részvételtől (Brinkmann–Kvale 2008).

Úgy érzem, ebben a témakörben a gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző résztvevők esetén tudtam követni ezeket az elveket. A kutatás kezdetétől terveztem, hogy szegénységben élő érintettek részvételével is folytatok empirikus kutatást. Erre talán meg is lett volna a lehetőségem, hiszen korábban aktívabb tagja voltam egy mélyszegény közösség képessé tételéért folyó részvételi akciókutatásnak, valamint a helyi civil szervezetekkel meglévő együttműködések is segítségemre lettek volna a kapcsolatfelvételben. Az elméleti kutatás és az interjúzás folyamata során azonban távolabb kerültem az érintettekkel való együttműködés megvalósulásától. Az elmélet és a segítők véleményének megismerése során nyilvánvalóvá vált, hogy az érintettekkel történő együttműködés témaköre végtelenül összetett és ellentmondásos, és egyre inkább úgy éreztem, hogy az érintettek részvétele a kutatásban nem járna számukra egyértelműen több haszonnal, mint negatív következménnyel.

Jelen kutatás egy, a gyakorlat és az elmélet találkozásáról szóló, de alapvetően elméleti kutatás. Ezzel a kutatási kérdéssel a kutatás előrehaladtával egyre távolodtam attól az

elképzeléstől, hogy mélyinterjúk során emlékeztessen az érintetteket saját szegénységükről, a kilépés lehetetlenségéről, vágyott lehetőségeiről, a függőségi helyzetekről. A kutatás során sokat tudtam meg arról, hogy hogyan kellene egy, az érintettek részvételével zajló kutatást és egyben együttműködést – egy közös projektet – megvalósítani, úgy éreztem azonban, hogy ezt jelen kutatás keretében nem tudtam volna felelősséggel lefolytatni. A részvételük a kutatás kiegyensúlyozottságát segítette volna, az érintettek érdekét nem szolgálta volna, vagy csak közvetetten.

Korábban készítettem néhány ilyen interjút, de azt tapasztaltam, hogy a legnagyobb óvatosság és figyelem mellett is sokszor rossz érzést keltett a résztvevőben és bennem is már maga az interjú ténye is. Hiszen azért szeretnék vele beszélgetni, mert valamiért azt gondolom, hogy szegény, vagy valaki más azt gondolja, hogy szegény, és ezáltal számomra érdekes, a kutatás számára hasznos. Továbbá esetükben a részvétellel kapcsolatos tényleges beleegyezésükről is nehezebb meggyőződni, hiszen sokszor kiszolgáltatottak, vagy, ha a kapcsolatfelvétel azokon a személyeken vagy civil csoportokon keresztül történik meg, akiktől máskor segítséget kapnak, gyakran nem mernek nemet mondani. Természetesen mások vagyunk, és mint mindent, egy ilyen szituációt is különbözőképpen élünk meg akár kutatókról, akár érintettekről legyen szó. Egyik esetben nincs súlya a fenti kérdéseknek, máskor van. Saját történetem, korábbi személyes és kutatói tapasztalataim alapján, és e döntési helyzettel kapcsolatos intuícióm alapján jelen kutatásba nem vontam be szegénységben érintett személyeket, családokat.

A segítő tevékenységet folytató résztvevőket hivatalos úton kerestem meg akkor is, ha személyesen ismertem őket (2. *melléklet*). A felkérésben tisztáztam a kutatás témakörét, valamint a kutatás során követett etikai elveket. Az etikai nyilatkozatban kitértem a részvétel anonim és önkéntes módjára, a hangfelvétel készítésének opcionális jellegére és az adatokkal kapcsolatos eljárásra, azaz, hogy az eredményeimet kizárólag a doktori disszertációmban és az ahhoz kapcsolódó publikációkban közlöm úgy, hogy az információkból ne lehessen következtetni az adatok pontos forrására. Ezek alapján úgy érzem, a felkért személyek át tudták gondolni a részvételük konzekvenciáit.

3. Interjúzás (interviewing): A kvalitatív kutatás nyíltsága, személyessége és intimitása megnyerő lehet a résztvevők számára, akik ezáltal feltárhatnak olyan információkat is, amelyeket később esetleg megbánhatnak. Továbbá, ha a kutató egy empatikus, törődő és barátságos személynek vélt, előkerülhetnek olyan problémák is, amelyek kezelésére a kutatónak nincs kompetenciája (Brinkmann–Kvale 2008). Magamat olyan személynek gondolom, akinek egy-egy személyes beszélgetés során többnyire megnyílnak az emberek. Az interjúzás alatt is törekedtem a bizalmas és barátságos légkörre, ám próbáltam figyelni arra, hogy a résztvevők ne tárulkozzanak ki teljesen, és a beszélgetéssel ne erősítsem fel túlzott mértékben esetleges negatív érzéseiket, múltbéli sérelmeiket, a segítői tevékenységgel kapcsolatos frusztrációikat. Ez nem mindig sikerült, ahogyan korábban is írtam, sok résztvevőben nagy volt a közlési vágy és a frusztráció, amelyet szeretett volna megosztani. Idővel nyilvánvalóvá vált, hogy ennek figyelembevétele nem csak emberileg, de tartalmilag is fontos része a kutatási folyamatnak. Ezzel együtt kerültem a nagyon személyes kérdéseket, amelyek a kutatási kérdésemhez csak közvetetten kapcsolódtak, és nem folytattam azokat a témaköröket, amelyek láthatóan érzékenyen érintették a résztvevőket.

4. Rögzítés (transcribing): A hanganyagok feldolgozása, lejegyzetelése kétséget kizáróan embert próbáló része volt a teljes kutatási folyamatnak. A legfontosabb elv, amelyet a gépelés során követtem, hogy nem számít, mennyire vagyok fáradt, vagy, hogy a jelenben hogy ítélem meg az elmondottak fontosságát, a leírtak hüen, - szó szerint - tükrözzék a résztvevők által elmondottakat.

5. Elemzés (analyzing): Az adatok elemzése során a legfőbb etikai elv az volt, hogy követem a megtervezett elemzési útvonalat, és önellenőrzési pontokat, elemeket építek be az elemzési folyamatba (lásd: 91. o.).

6. Igazolás (verifying): A kutatás igazolása arra utal, hogy a tudás, amely létrejött, ellenőrzött, igazolt (Brinkmann–Kvale 2015), a kutatás pedig megfelel a tudományosság minőségi kritériumainak (lásd: 98. o.).

7. Bemutatás (reporting): A részeredmények bemutatása során fontos volt számomra, hogy színvonalas folyóiratban publikáljam azokat, ezzel is biztosítva a kutatási folyamat újabb ellenőrzését (Juhász 2018). E tanulmányt megosztottam a kutatás résztvevőivel, így lehetőségük volt a leírtakra visszacsatolni. A doktori disszertációmban a végső eredmények bemutatása során, különösképpen az idézetek alkalmazásakor ügyeltem arra, hogy a résztvevők számára ne járjon negatív következményekkel, akár kellemetlenségekkel a kutatásban való részvétel.

A kiinduló etikai elvek és alapállások a felelősségteljes kutatás stabilitását biztosítják. Egyetértve azonban Brinkmann és Kvale (2015) látásmódjával, az etikus és felelősségteljes kutatási magatartás több, mint absztrakt etikai tudás és kognitív döntések sorozata. Magában foglalja a kutató morális integritását, a kutatói empátiát, érzékenységet, és a kutató etikus magatartáshoz való elköteleződését a kutatás teljes folyamatában.

4.1.8. A kutatás minőségi kritériumai

A kvalitatív kutatások esetében nem csak az a feladat, hogy megfeleljünk a megadott minőségi kritériumoknak, hanem hogy felismerjük, mely kritériumok relevánsak a kutatásunk számára. Mindez amellet, hogy tartalmaz némi önellentmondást, segít átgondolni, hogy egy kvalitatív kutatás mitől tekinthető tudományos minőségű kutatásnak.

Sántha (2011) számomra szimpatikusan különíti el a kvalitatív kutatások esetén fennálló opcióinkat, amikor a kutatásunk kritériumairól gondolkodunk. Egy lehetőség, hogy kvalitatív kutatásunk esetében is a kvantitatív, klasszikus tudományos elveknek akarunk megfelelni, mint pl. Brinkmann és Kvale (2015, 277. o.) leírásában is látható. Az objektivitás, megbízhatóság, általánosítás kritériumai azonban ebben a megközelítésben is alaposan átértelmezettek. Például kiemelkedő szerephez kerül a klasszikus kritériumok közül az érvényesség kritériuma, vagy megjelennek a természetes általánosítás (Stake 1994) és a reflexív objektivitás (Brinkmann–Kvale 2015) fogalmai, amelyek mind arra törekszenek, hogy a klasszikus kritériumok értelmet nyerjenek egy kvalitatív kutatási környezetben. Egy másik megközelítés szerint a kvalitatív vizsgálatoknak saját kvalitatív kritériumrendszernek

kell megfelelniük, és nem szükséges a kvantitatív elvekre támaszkodniuk, hiszen a két megközelítés más ismeretelméleti alapokon nyugszik. Ilyen kritérium pl. a reflektált szubjektivitás (Sántha 2007) vagy a szavahihetőség (Tuli 2010) kritériuma. Utóbbi sokszor más kvalitatív kritériumok gyűjtőfogalmaként is használatos. A posztmodern szemlélet szerint viszont nincs szükség kritériumokra, hiszen nincs objektív valóság és referenciapont sem.

Kutatásom során a szavahihetőség volt a legfontosabb számomra, azaz, hogy a leírtak a valóságot tükrözzék mind a kutatás folyamatát, a kutatásban résztvevők szerepeit, hatásait, mind pedig a kutatás eredményeit illetően. Ennek ellenőrzésére Lincoln és Guba (1985) kvalitatív kritériumait tartottam szem előtt, amelyek elismerik, hogy szükség van bizonyos tudományos elvekre a kvalitatív kutatási eredmények igazolásához. Figyelembe veszik, hogy a kvalitatív vizsgálat esetén a klasszikus elvek nem megfelelőek, ugyanakkor nem vetik el a párbeszéd lehetőségét a kvantitatív és kvalitatív kritériumok között, hiszen a meghatározott kvalitatív kritériumok megfeleltethetők egy-egy klasszikus kvantitatív kritériumnak. Kutatásom során a kritériumok követésének alátámasztása során Shenton (2004) szempontjaira támaszkodom:

1. Hitelesség - credibility (belső érvényesség);
2. transzferabilitás vagy naturalisztikus általánosíthatóság – transferability (külső érvényesség, általánosíthatóság);
3. megbízhatóság – dependability (megbízhatóság);
4. bizonyíthatóság - confirmability (objektivitás).

1. Hitelesség

A hitelesség vagy érvényesség kritériuma biztosítja, hogy a kutatás azt méri, és azt a jelenséget vizsgálja, amit valójában szándékában áll (Brinkmann–Kvale 2015, Shenton 2004). Kutatásom érvényességének biztosítását szolgálta, hogy a vizsgálatban lévő jelenségek, a szegénység értelmezéseinek és az emberi fejlődés elméletének részletes leírására törekedtem, figyelembe vettem az elméleti és empirikus eredményeim viszonyát, valamint a diszkusszió során jelentős mértékben támaszkodtam a szegénység elméleti

irodalmára. Disszertációm empirikus kutatása a második kvalitatív kutatás volt, amelyet egyedül folytattam le a témakörben, így tapasztalataimat, a korábbi nehézségek tanulságait be tudtam építeni a jelenlegi kutatás módszertanába.

Ezekén kívül módszertani témájú elméleti érdeklődésem, más tematikájú kvalitatív kutatásokban, hasonló tematikájú részvételi kutatásban való részvételem segített az alkalmazott módszertan és elemzési út kialakításában. A helyi civil társadalommal való együttműködésem pedig hozzájárult az interjúrésztevők körének formálásához, a bizalom magas szintjének létrejöttéhez. Az interjúk nagy száma, a hólabda módszer és a résztvevők diverzitása hozzájárult az információk sokoldalúságához és a különféle hangok megjelenítéséhez. Az etikai elvek nyíltá tétele, a részvétel önkéntes jellege biztosította, hogy csak azok vegyenek részt a kutatásban, akik valóban szeretnének.

Az aktív interjúforma, az iteratív kérdések feltételének lehetősége mind a résztvevők interpretációinak megerősítését, a félreértések tisztázását szolgálták. Az interjúzás folyamatára történő reflektív megjegyzések hozzásegítik az olvasót, hogy az alkalmazott technika hatékonyságát maga is értékelhesse.

A témavezetőimmal rendszeres időközönként konzultáltunk a kutatásom előrehaladásáról. Nekik, közvetlen kollégáimnak és a kutatás résztvevőinek is lehetőségük volt, hogy visszajelezzenek a munkámra a kutatás különböző szakaszaiban.

2. Transzferabilitás

Kvalitatív kutatások esetében az általánosíthatóságnak kisebb súlya van, és semmiképpen sem a klasszikus kvantitatív kutatásoknak megfelelően értelmezett. Azaz nem arról van szó, hogy az adott mintasokaság egy alapsokaság reprezentációjául szolgálhat-e valamilyen ismérv szerint. Sokkal inkább felmerül a kérdés kvalitatív kutatások esetén, hogy a vizsgált esetből tanulhatunk-e valamit más esetekről is, a levont konzekvenciákból tudunk-e transzferálni valamit egy másik kontextusba (Stake 1994). Megoszlanak a vélemények arról, hogy kvalitatív kutatások esetén van-e értelme általánosíthatóságról beszélni. Saját megítélésem szerint van értelme, ám az irodalom szerint is körültekintéssel szabad csupán

ezt megtenni (Shenton 2004). Disszertációmban törekedtem arra, hogy a kutatás résztvevőinek, a felmérés és elemzés menetének megadásával, a kontextus biztosításával hozzájáruljak ahhoz, hogy az olvasónak lehetősége legyen döntenie a természetes általánosíthatóság meglépéséről, azaz, hogy az olvasottakat lehet-e más kontextusban is értelmezni, legyen az a kutatási folyamat lefolytatása vagy a következtetések alkalmazhatósága.

3. Megbízhatóság

Kutatásom megbízhatóságát azzal támasztottam alá, hogy a kutatási ciklusok, kutatási részfolyamatok, az empirikus vizsgálat egyes lépéseit és a folyamatokra történő reflexiót részletesen bemutattam. A dolgozat alapján a kutatás megismételhető, avagy amennyiben arra igény van, a biztosított információk alapján prototípusként szolgálhat más – akár továbbfejlesztett – kutatások megtervezéséhez.

4. Objektivitás

A kutató szubjektív előfeltételezéseinek, hitének hatása a kutatási folyamatra teljes mértékben sosem küszöbölhető ki, nem számít, hogy kvantitatív vagy kvalitatív kutatásról van szó. Ám mindenképpen hozzájárulhatunk az eredmények igazolásához, ha törekszünk az objektivitásra. Kvalitatív kutatás esetében ez azt jelenti, hogy amennyire csak lehetséges biztosítjuk, hogy a kutatás eredményei a résztvevők tapasztalatán és ötletein alapszik, nem pedig a kutató jellegzetességein és preferenciáin (Shenton 2004). A kutató arra törekszik, hogy minél inkább előítéletektől és részlelhajlás mentesen közelítse a vizsgálati problémát (Brinkmann–Kvale 2015).

Az egyik legfontosabb reflexiót igénylő kérdés, hogy a tudás létrejöttében milyen hatással jár a kutató, a kutatásban fellelhető hatalmi különbségek a kutatásban résztvevő felek között hogyan nyilvánulnak meg, és hogyan befolyásolják magát a kutatott jelenséget. Például ügyelnünk kell arra, hogy saját – többnyire elméleti ismeretek által befolyásolt – interpretációink ne fedjék el a résztvevők interpretációit. Ez egyrészt arra ösztönöz, hogy figyelembe vegyük a kutatói szubjektivitást, másrészt, hogy azt a tudásteremtés

folyamatának elemeként kezeljük (Day 2012), és elismerjük, tudatosítsuk annak létezését mind az adatok felvétele, mind az elemzés során.

Kutatásomban az objektivitásra akképpen törekedtem, hogy az elemzés során egy-egy meghatározó esetben saját előfeltevéseimet megjelenítettem – és az interjúk során is az aktív interjúzásból fakadóan. Bár a dolgozatban nem írok a folyamatról részletesen, de a vizsgálat kezdetén tisztáztam magam számára a motivációm, saját történetem szerepét, alapállásom és várakozásaimat, hogy egyértelműen tudatosítsam magamnak, mi az, ami már empirikus adatok nélkül is belőlem származik, és esetlegesen erősítheti vagy kétségbe vonhatja az elemzés egyes eredményeit. Az objektivitást szolgálta a több irányú elemzés lefolytatása, részletes bemutatása. Azt tapasztaltam, hogy a kutatás kezdetekor még aktívan bennem élő véleményem, előfeltevéseim, értékítéleteim az elemzés végére sokat simultak. Nyitottabb lettem a kezdetekben még tőlem távolabb álló álláspontokra is, és törekedtem rá, hogy a következtetések kialakulásában kiegyensúlyozott szereppel jelenítsem meg az összes álláspontot (lásd: 101. o.)

A következőkben az említett elvek és szempontok mentén elsőként leíró szemléletben mutatom be kutatásom empirikus eredményeit.

4.2. Leíró empirikus eredmények

Az eredményeket előbb három leíró, majd három elemző alfejezetben mutatom be (5. táblázat). A táblázat az információk és eredmények bemutatásának témaköreit, struktúráját mutatják, és nem az elemzés keretére utalnak (nincs elemzési keret, a teljes elemzés kiindulópontja az elméleti áttekintés, majd az elméleti témakörök alapján, hétköznapi szóhasználattal megfogalmazott interjúfonál, az ebből származó kategóriák, majd az interjúkból pluszban kiemelkedő kategóriák).

5. táblázat Az eredmények bemutatása

Leíró alfejezetek	Kapcsolódó elemző alfejezetek
A segítő tevékenységek módjai	Elemzés a képessé tételről
Kapcsolódás az érintettekhez	Interakció az érintettek és a segítők között
Az interjúk résztvevőinek szemlélete a szereplők értékeinek, céljainak találkozásáról	Elemzés a szabad választásról

Forrás: saját szerkesztés.

A leíró alfejezetekben az interjúk tartalmát összegezem anélkül, hogy bármilyen elméleti koncepciót felhasználnék az elemzés vagy magyarázat során. Az emberi fejlődés elmélete és a képességszemlélet tárgyalása során felmerülő témakörök az empirikus kutatás interjúfonalában hétköznapi megfogalmazásban visszaköszönnek ugyan, de azokat a leíró fejezetben egyelőre nem kapcsolom össze az elméletben megismertekkel. Ebben a fejezetben csak az interjúk tartalmának leíró bemutatására szorítkozom, az elméletre való visszacsatolásnak, és új elméletek alkalmazásának a következő fejezetben lesz szerepe.

4.2.1. A segítő tevékenységek módjai

A városban fellelhető, a szegénység csökkentését, enyhítését célzó tevékenységek sokfélék és színesek.

Az érintettek és a segítők közötti együttműködési lehetőségek közül a legmarkánsabban és a legtöbb tevékenységben megjelenő elem az adományozás, amely a legalapvetőbb szükségletek – többek között tűzifa, bútor, ruhaadományok, de kiemelten és elsősorban élelem – biztosítását célozza. A lakhatást és ruházzkodást segítő adományok legtöbbször alkalomszerűen, szükséglettől függően jutnak el az érintettekhez, az éleleladományok pedig eltérő rendszerességgel és kiszámíthatósággal, de többnyire folyamatosan elérhetők az év

során. Az ünnepi és téli időszakokban tovább fokozódik az adományozási tevékenység, amely összességében is igen intenzív szerepet tölt be helyi szinten a rászorulóknak segítségében, hiszen abból a civil szervezetek, szerveződések (az egyes segítő egyének szintjén is), az egyházközségek, az önkormányzati, állami egységek is jelentős részt vállalnak, sőt a helyi vállalkozások jórészt adományozás (főleg élelemadományozás) útján kapcsolódnak be a szegénység enyhítésébe.

Az interjúk alapján a segítői tevékenységek előzőknél kisebb mértékű, de meghatározó eleme az érintettek és segítők közötti beszélgetés, tanácsadás. A skála e tekintetben is nagyon szerteágazó. Néhány esetben az együttműködés célja tényleg a beszélgetésre és meghallgatásra, tanácsadásra korlátozódik, legtöbbször azonban a személyes kapcsolatok működésébe beépülhetnek más tevékenységek is, amelyek a szükség jellegétől függően lehetnek rendszerek vagy alkalmasságok, például: anyagi segítség, adományozás, különböző szolgáltatások biztosítása (ilyen a szállításban való segítség), az érintettek mobilitásának megkönnyítése, támogatás álláskeresésben, segítség a tanulásban.

A személyes kapcsolatokban rejlő lehetőségek kihasználása a civil szervezetek, szerveződések, egyházközségek, valamint az önkormányzati, állami egységek sajátjai is. Ám mind az önkormányzati, állami egységek, mind a hozzájuk kapcsolódó segítői tevékenységek esetén elmondható, hogy egy távolságtartóbb, függetlenebb, érzelmileg semlegesebb segítői pozíció jellemző. A segítői tevékenység mértékét és módját a jogszabályok és a korlátozott erőforrások is jelentős mértékben keretezik. A jelentős adminisztrációs teher is hozzájárul a távolságtartó, érzelmileg semlegesebb együttműködésekhez az önkormányzati és állami szervek esetén a dolgozók részéről. Ezen felül a résztvevők beszámolóinak alapján szakmai szempontok is indokolják a határok megtartását. A segítő nem mindig tudja magát kivonni érzelmileg a történetekből, ugyanakkor törekednie kell rá. Egyrészt az érintettek elsősorban szakmai támogatásra van szüksége, nem pedig túlszorduló érzelmekre vagy sajnálatra. Másrészt a segítőnek a hosszú távú kiégés megelőzése érdekében is tudnia kell egészséges módon meghúznia saját határait.

Míg a civil társadalomban ugyan a személyesség jellege és a bevonódás mértéke tekintetében szintén jelentős különbségekkel, de a segítők sokkal inkább elmozdulnak ebből a pozícióból és gyakran egy barátiabb, szorosabb, egy-egy esetben szinte családi jellegű kapcsolatot ápolnak az érintettekkel. Többen megfogalmazzák, hogy a segítség munkavégzés jellege átalakult vagy háttérbe szorult és szinte családtagként tekintenek a segített személyekre. Egyes – mondhatni szélsőséges – esetekben az adott személy családját, egy-egy családtagját próbálja pótolni a segítő.

A helyi szegénységnyhítési törekvésekben kisebb súllyal, de számottevően vannak jelen a tanulásban való felzárkóztatást célzó oktatási tevékenységek, elsősorban a gyermekeket érintő egyéni korrepetálások vagy tanodák formájában. E tevékenységek leginkább a civil szervezetek és szerveződések sajátjai. Jelentős kezdeményezésekről és energia befektetésről beszélhetünk az oktatás, korrepetálás terén, de ami a gyakorlatot illeti, itt sem tapasztalható olyan mértékű, több irányú és egymással több ponton találkozó törekvés, helyi szintű összefogás, mint az adományozás tekintetében. Meglátásom szerint erre nagyon nagy szükség lenne, és a hálózatosodáshoz szükséges kompetencia is rendelkezésre állna a segítők között.

A rendszeresen vagy alkalmasszerűen biztosított pénzbeli támogatás csak egy-egy személyes kapcsolatra, civil szervezetre, szerveződésre jellemző, de helyi szinten elsősorban egy önkormányzati egység biztosítja a pénzbeli támogatásokat, sem a civil szervezetek, szerveződések, sem egyházközségek vagy más állami, önkormányzati egységek tevékenységére nem ez az elsősorban jellemző támogatási forma, csupán kiegészítő elemként jelenik meg olykor.

Az említett segítői módok mellett kevésbé markánsan, de jelen vannak még az érintettek számára szervezett közösségi programok, rendezvények és az érintettek foglalkoztatására való törekvések is, elsősorban közfoglalkoztatáson keresztül.

Az olyan programok, kezdeményezések, amelyek az érintettek alkotói készségére irányulnak (akár közös filmkészítés, közös mű írása, fotózás, zenélés, kézművesség, színművek előadása

és az ezeken keresztül történő pedagógiai vagy közösségfejlesztő jellegű foglalkozások), csak marginálisan jelennek meg a tevékenységek palettáján, leginkább civil szervezetek gondozásában. Egy-egy ilyen kezdeményezés megvalósult, a szereplők inspirációja jelentős és a tervek e tekintetben előremutató, de egyelőre ezzel kapcsolatban kevesebb tapasztalat és tudás áll rendelkezésre a helyi segítői társadalomban.

A közösség szervezés¹⁴, mint segítői mód közvetlen és más tevékenységekkel átszőve jelenik meg. Egyelőre kevésbé letisztult e módszernek az alkalmazása. Egy-egy civil szervezet, szerveződés és jellemzően az egyházközségek sajátossága, hogy a közösség építésében rejlő lehetőségeket kívánják kiaknázni, ez azonban – egy tevékenységet leszámítva, ahol tudatosan e módszertan alkalmazására törekednek – nem jelenti a közösség szervezés módszertanának alkalmazását. Annak követése, a közösségbe való közvetlen beépülés (a képessé tétel szándékával karöltve) csak egy-egy esetben – inkább csak egyfajta vágyként – fogalmazódott meg az interjúk során. Az ezzel kapcsolatos tapasztalat és tudás egyelőre korlátozottan áll rendelkezésre, néhány szereplőnél koncentrálódik, akárcsak az alkotói készségekre irányuló programok esetében.

Az érintetteket közvetlenül célzó módok mellett a gyakorlati segítséget végzők között néhányan részvételi akciókutatást, politikai érdekérvényesítést, társadalmi tudatosság-növelést folytatnak, és/vagy elméleti kutatómunkát végeznek. Az ilyen típusú tevékenységekkel az érintetteken túl igyekeznek a társadalom más tagjait is elérni és formálni a társadalmi légkört, illetve ilyen irányú tevékenységekkel hozzájárulni a gyakorlati segítséghez a tevékenységek fejlesztéséhez. E tekintetben csak kisebb bázisról beszélhetünk, néhány kiemelkedően aktív szereplővel.

Összességében a segítői törekvések számos formája működik a városban: adományozás, személyes meghallgatás, tanácsadás, segélyezés, oktatási tevékenységek, közösségi programok és rendezvények, alkotói készségekre fókuszáló programok, közösség szervezés, részvételi akciókutatás, politikai érdekérvényesítés, társadalmi tudatosság növelés, elméleti kutatómunka és ezek összefonódásai. Bármely formát is választjuk, annak többnyire

¹⁴ A közösség szervezés módszertanáról lásd pl. Schutz–Sandy (2011)

találkozhatunk aktív művelőjével. Az azonban szembeötlő, hogy a segítői módokban az adományozásnak kiemelt szerepe van. Elsősorban az adományokon keresztüli segítség esetén jött létre egy igen erős és stabil hálózat helyi szinten, míg a többi terület esetén, bár néhány kiemelten aktív szereplő tevékenységét tapasztalhatjuk, a stabil hálózat egyelőre csak alakuló fázisban van.

4.2.2. Kapcsolódás az érintettekhez

Egy-egy különleges megoldáson túl, amikor is a felek nem lépnek közvetlen kapcsolatba egymással, a szegénységnyhítési folyamatok során a különböző világok találkozásának első lépése maga az érintettekkel való kapcsolatfelvétel, az érintettek elérése.

Az internet nagy segítséget nyújt abban, hogy a rászorulókat tájékoztassuk a lehetőségről, programokról, kezdeményezésekről. Számos csoportnak van weboldala. Ezek minősége, feltöltöttsége rendkívül sokféle. Néhány csoport csak a legalapvetőbb információkat jeleníti meg a honlapon, míg mások a rendszeres kommunikációra, szemléletformálásra, egyéb, kiegészítő közösségi oldalak ápolására is hangsúlyt fektetnek. Megint mások teljes kampányokat bonyolítanak le egy-egy jó ügy érdekében.

Az állami, önkormányzati egységek esetében jellemzően az érintettek kereshetik fel a segítségforrást. A lehetőségeket, a támogatás módjait többnyire a nyomtatott sajtóban és interneten követhetik az érintettek, illetve személyesen is részletes tájékoztatás érhető el az intézményekben, mivel sok érintett számára nem opció az internetes tájékozódás. Természetesen a jelzőrendszer¹⁵ is segíti a szegénységből (is) fakadó problémákról való értesülést az állami és önkormányzati egységek számára, ám az interjúk résztvevői szerint a szükséges jelzések megtétele sokszor elmarad, vagy túlságosan későn történik meg. Ennek egyik legfőbb oka a gyermekeket érintő esetekben, hogy a jelzést tevők (például iskolai, óvodai dolgozók, védőnők) félnek a szülőkkel való konfrontációtól és annak következményeitől. Egy családsegítő a következőképpen vélekedik.

¹⁵ 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv>

„A jelzések kivizsgálásában nagy része a jelzést tevőnek nincs. Beszélgetésben, tisztázásban. De ők nagyon félnek, hogy a szülővel milyen konfliktushelyzetbe kerülnek, hogy ki vannak szolgáltatva, hogy őket megkereshetik. De ha bántják a gyereket, a gyerek még csak nem is a tanáriban van. És a tanár fél jelzést tenni a tanáriban. Most a gyerek mit érezhet otthon?”

Néhány civil szervezetre és szerveződésre is jellemző, hogy az érintettek keresik fel őket, és bárki részt vehet a programokon, de ez a lehetőség többnyire csak korlátozottan áll fenn. A legtöbb civil szervezetnek és szerveződésnek kialakult már az érintetti köre, az érintettek kiválasztása pedig leginkább a segítői oldalon dől el. A csoport típusától függetlenül jellemző, hogy az érintettek megkeresésekor korábbi kezdeményezésekre, programokra, már meglévő vagy más intézmények adatbázisaira támaszkodik, illetve támaszkodott a múltban az érintettek megkeresésekor. A legtöbb csoportnak fontos, hogy ismerje azokat az embereket, akikkel együtt dolgozik, és meg tudja állapítani, hogy ki az, aki valóban rászorul, vagy megfelel annak az elképzelésnek, amelyet a csoport előzetesen meghatározott, ugyanis néhány civil szervezet felvállaltan nem a legnehezebb helyzetben lévőkkel dolgozik együtt, hanem azokkal, akikkel az együttműködésből fakadó fejlődési potenciál nagyobb.

Néhány civil szervezet, szerveződés, egyházközség már meglévő személyes kapcsolatain keresztül próbálja elérni azokat, akiket a legnehezebb, vagy személyesen nyitnak feléjük. A „terepen” keresik fel az érintetteket, és próbálják átlépni a kialakult határokat. A határok átlépésében nagyon nagy szerepet játszik a megkérdezettek szerint, hogy az érintettekkel ott kell találkozni, – átvitt értelemben is – ahol ők vannak. Azaz valamilyen módon az ő környezetükbe kell belehelyezkedni, lehetőséget adni számukra a csatlakozásra, és nem azt elvárni, hogy az érintettek alkalmazkodjanak a segítők környezetéhez. A segítők elfogadásához, az új emberek beengedéséhez nagyon sok időre és bizalomra van szükség a megkérdezettek szerint. Ez fakadhat az érintettek elszigeteltségéből, a megbélyegzés, szégyenérzet elkerüléséből. Egy egyházközségi résztvevő a határok átlépéséről beszél.

„Nem lehet másképp határokat átlépni akár feléjük, akár számukra felénk, mint úgy, hogyha személyesen ott vagyunk a terepen. Bemegyünk a házukba, ők eljönnek hozzánk, egy ilyen járás-kelés kialakul. Volt olyan család például, akiket, amikor megismertünk, az a hír járta róluk és maguk is beszéltek erről, hogy gyakorlatilag a

házból csak akkor lépnek ki, amikor a gyereket elkísérik az iskolába, vagy, amikor elmennek a boltba... visszaszorulnak egészen konkrétan a házaikba, és ezt a folyamatot nem lehet másképp megváltoztatni vagy módosítani, csak úgy, hogyha egyszerűen kint vagyunk a terepen... Hát azt is megtanultuk, hogy nyilván nem lehet senkire se rátörni az ajtót.”

A bizalom kialakulását nehezíti, hogy a projektalapú működés és logika nagyon sok civil szervezet munkáját, tevékenységét is keretezi. Számos projekt így csak egy meghatározott ideig működőképes, hosszú távon nem fenntartható, kevesebb forrásból, önkéntes munkával kénytelen tovább működni, vagy átalakításra szorul. A megkérdezettek szerint a folytonosság hiánya és az időszakos projektek feszültséget okozhatnak az érintettek körében és az általános bizalom kialakulását nehezíthetik a segítők és érintettek között.

A kutatás résztvevőinek beszámolóí alapján a találkozások módjainak megismerésén túl elmondható, hogy számos érintett kimarad a segítségből. Ennek több oka lehet.

- Bár jó pár törekvés kiemeli, hogy törekednek a leghátrányosabb helyzetűek elérésére, sokszor a segítségben nem biztos, hogy a legnehezebb helyzetben lévők részesülnek. Ez, ahogyan korábban is szóba került, lehet szándékolt, máskor azonban a segítség módjából fakad. Egy élelmiszeradományozással segítő civil csoport képviselője azt mondja *„gyakorlatilag bárkinek odavetjük az élelemtámogatást, és egyáltalán nem biztos, hogy a legeslegelesebbeknek, a legmélyebbre juttatjuk...”*
- A szükséges segítői mód teljes egészében hiányzik, vagy a korlátozott kapacitás miatt abból nem részesül mindenki. Például a női hajléktalanok számára rendkívül szűkösek az elhelyezési lehetőségek, kifejezetten a nyári időszakban. A segítségre való igény fokozódását (minden érintetti csoport tekintetében) egyértelműen megerősítik az önkormányzati, állami egységek, a civil szervezetek és szerveződések is. Számos interjúrésztvevő megfogalmazza az erőforráshiány valamely aspektusát, például a jó szakemberek hiányát, a szociális szférában dolgozók alacsony fizetését, a segítségre fordítható pénz vagy eszközök hiányát.

- A legeslegnehezebb helyzetben lévők a hivatalos információkat, felhívásokat nem vagy korlátozottan érik el; közintézményekben, új környezetben, társaságban nem mozognak magabiztosan, mobilitásuk nem magától értetődő.

A kölcsönös szándék ellenére sem működik mindig az együttműködés a segítők és az érintettek között. A bizalom kiépítése nagyon hosszú ideig tart, nem áll rendelkezésre az ehhez szükséges kompetencia, esetlegesen nem arra fordítódik, amire valóban szükség lenne az érintettek részéről (például olykor a szegénységnyhítás céljából elnyert pályázati pénzeket nem az érintettek igényei alapján költik el, vagy nem tartanak elég ideig a projektek). Egy oktatási tevékenységre fókuszáló civil szervezet képviselője szerint el kell fogadni, hogy léteznek olyan közösségi igények, kihívások, amelyek megválaszolásához nincs meg a kellő erőforrás. Ez esetben pedig nem is próbálják azt megválaszolni, hiszen szeretnének szakmai segítséget nyújtani azoknak, akiknek ezt biztosítani tudják.

„Oké, ha egy közösségnek vannak igényei, de, ha nem tudom megfelelő minőségben megválaszolni ezeket az igényeket, akkor lehet, hogy nem próbálom megválaszolni.”

Egy alapvetően személyes kapcsolatra építő civil szervezeti résztvevő is említi, hogy van olyan eset, amikor több próbálkozás után már nem lehet segíteni az érintetteknek a helyzet mélységéből vagy a felek értékei közötti távolságból fakadóan.

„Van, hogy lemondok emberekről, például a drogos csávót én nem tudom elfogadni, az túlmutat rajtam, hogy én most az ő drogproblémájára választ tudjak találni.”

- Nincs mindenki vel együttműködési szándék a segítők részéről, mert a segítők és érintettek értékei, normái és viselkedésmintái közötti távolság a segítői megítélés szerint néhány esetben oly nagy, hogy valószínűleg már nem, vagy csak nagyon nagy küzdelem árán lehetne áthidalni. Ilyen akadályt jelentenek például az érintettek körében a családon belüli hierarchikus viszonyok, a nőkkel és gyermekekkel szembeni családon belüli erőszak, a folytonos agresszió jelenlétének szintén családon belüli viszonylagos elfogadottsága vagy drogproblémák jelenléte. Egy oktatásra és személyes kapcsolatra építő civil szervezeti képviselő szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy az érintett gyermekek szüleivel jó együttműködést lehetne kialakítani.

„Fel sem merül annak a lehetősége, hogy esetleg közelítsük az értékeket, hogy megpróbáljam megérteni, hogy miért üti a feleségét, és cserébe álljon meg és gondolkozzon picit ő is el arról, hogy talán nem kellene. Nem, bennem nem merül fel (- a közelítés), én ennyire nem hiszek ebben.”

- Egyes esetekben az elmondottak alapján az együttműködési szándék hiányzik az érintettek részéről. Ennek okairól az érintettekkel folytatott kutatás nyújthatna több információt. A kutatás résztvevői szerint azonban az elhatárolódás oka lehet, hogy sokan szégyellik a helyzetüket és életkörülményeiket. Teljes mértékben visszaszorulnak a saját környezetükbe, bizalmatlanok az emberekkel szemben, nehezen fogadják el a segítséget, vagy egyáltalán nem igénylik azt. Így nagyon sok probléma nem kerül felszínre, a legelszigeteltebben élők felkeresése pedig óriási kihívás és ellentmondásokkal terhelt.

„Meddig lehet segíteni, szerintem több határozott elutasításig... amikor harmadszor is elutasított, mondta, hogy legyél kedves, ne hívjál többet, ha ezzel zaklatsz, mert nem. Kész vége. Akkor tovább nem tudok már mit, semmi, ötletem sincs. Úgyhogy nem is hívogatom azóta ezt a szegényt.”

- Elvértve megjelenik az a gondolat is, hogy vannak olyan érintettek, akik a segítségre nem érdemesek. A háttérben a megkérdezettek említették a maffiahálózat tagjait, a bűnözői létet életstratégiaként folytató embereket, a nagyon agresszív, kezelhetetlen hajléktalanokat. Az egyik hajléktalanellátásban dolgozó szociális munkás az ezzel kapcsolatos nehézségeket idézte fel.

„Igenis vannak olyan emberek, akik nem közösségbe valók. Ezt így nagyon sarkalatos kimondani, nem érdemesek az ellátásra. Mert vannak ilyenek, akik visszaélnék vele, akik nem tudnak viselkedni, akik akár az életedre rontanak, megfenyegetnek, a többi embert bántják, velük mit kezdek? Ők kicsodák a társadalomban?”

- A segítők többsége az említett nehézségek ellenére mégis úgy véli, nem tehetők megkülönböztetések az érintettek között annak tekintetében, hogy a segítségre érdemesek-e vagy sem. Az elmondottak szerint azonban különösen nagy kihívás annak gyakorlati megvalósulása, hogy mindenki segítséget kapjon.

A segítők és érintettek több módon is megtalálhatják egymást a városban és környékén. Hogy a lehetőségekhez, segítséghez való hozzáférést hogyan érzékelik az érintettek, ahhoz az ő perspektívájuk vizsgálatára is szükség volna. Az interjúkból is kirajzolódik azonban, hogy a segítői társadalom bár számos érintettel együttműködik, nem találkozik, vagy nem tud együttműködni minden (perspektívától függően) szükségben élővel. Minden esetben vannak, sokak szerint lesznek olyanok, akik kimaradnak a segítségből. Pl. a legeslegehezebb helyzetben lévők nem biztos, hogy az internethez hozzáférnek, vagy hozzáférésük korlátozott. A hivatalos információkat vagy a szervezetek felhívásait bizonytalanul kezelik. Közintézményekben, új környezetben, társaságban nem mozognak magabiztosan. Mobilitásuk nem magától értetődő. A csoportok, szervezetek erőforrásai végesek, nem tudnak mindenkivel foglalkozni, a legelszigeteltebben élők felkeresése pedig óriási kihívás és ellentmondásokkal terhelt, hiszen természetyszerűleg nem mindenki szeretne segítséget kérni, elfogadni, vagy új szereplőket beengedni az életébe. A bizalom kialakulása, a felek céljainak nyílttá tétele és összehangolása pedig számos körülmény függvénye, az együttműködők esetében is évekbe telhet.

4.2.3. Az interjúk résztvevőinek szemlélete a szereplők értékeinek, céljainak találkozásáról

A már létrejött együttműködések során, tevékenységi módtól függő mélységben, de többnyire felszínre kerülnek a segítők azon céljai, amelyek másokat is érintenek. E célok formálódását pedig nagymértékben alakítják értékeink, szemléletünk. Az értékek vizsgálatakor az egyénről csoportra történő kiterjesztés elsőre nem magától értetődő. Az interjúk e tekintetben egy számomra jól járható válasszal szolgálnak. Egyrészt egymással együttműködésben álló szervezetek/csoportok képviselőivel, valamint egy szervezetből/csoportból több személlyel is készítettem interjút, másrészt az interjúk során rákérdeztem az egyén és csoport értékeinek viszonyára. Mindebből egyértelműen kirajzolódott, hogy az egyén legtöbbször már a csoport értékeivel azonosulva nyilatkozott. Amikor mégis az egyéni perspektíva volt domináns, ott magára a csoportra is az egyéni tevékenységek szabadsága és az értékek különbözőségének elfogadása volt jellemző. Amikor konfliktusokról számoltak be a megkérdezettek (elenyésző számban), az sokszor valóban az

értékkülönbségek miatt történt, és feszültséghez, néhány esetben elváláshoz vezetett. Ez erősítette azt a meglátást, hogy a csoporttagokat legtöbbször nagyon hasonló értékek kötik össze.

Általánosságban a segítői társadalom egyes csoportjai is hasonló értékekben osztoznak egymással, mint igazságosság, szolidaritás, egyenlőség, segíteni akarás, érzékenység, empátia, emberközpontúság, felelősségérzet, hídképzés, hit, testvériség, szeretet fontossága (nem csak az egyházi közösségeknél), kereszténység, képessé tétel, integráció. Az ezek mögött meghúzódó szemléletmódok közül a szegénység-enyhítési törekvések tárgyalása során felmerülő egyik legvitatottabb témakört emelem ki, amely az érintettek és a segítők céljainak, értékeinek találkozása, viszonya, az érintettek részvételének kérdése. Értékeink nagyon összetettek és számtalan tényező befolyása alatt állnak, így a következő kategóriák sem zárják ki egymást teljes mértékben. Ezzel együtt is tehető néhány jól körvonalazódó megállapítás az interjúk alapján.

Az érintettek részvétele a helyi segítők között alapvetőnek számít, fontosságát senki sem kérdőjelezi meg. Árnyalatnyi különbségek abban fedezhetők fel, hogy a részvétel során a szereplők szempontjai milyen súllyal esnek latba a célok kialakításakor.

A segítők meglepően nagy része határozottan megfogalmazza, hogy amellet, hogy természetesen azért segít, hogy enyhítsen az érintettek nehéz helyzetén, tulajdonképpen semmit sem vár a tevékenységért cserébe, illetve ez az elvárás inkább egy távoli célként jelenik meg, és nem az érintettek értékrendjének megváltoztatására összpontosít. Mellérendeltebb kapcsolatról van szó, a meggyőzés helyett a választási lehetőségek bővítése, az érintettek saját útjukon való segítése a cél. Ez az attitűd nem csak a tisztán adományozási tevékenységek során van jelen, amikor közvetlenebb kapcsolatok a segítők és az érintettek között nem alakulnak ki. Több, az érintettekkel folyamatosan kapcsolatban álló csoport képviselője is hasonlóképpen gondolkodik. Ez a szemlélet így civil szervezetek, szerveződések, vállalkozások, egyházközségek és önkormányzati, állami szervek tevékenységét is jellemzi, többnyire függetlenül a szereplők közötti interakciók

gyakoriságától. Egy hajléktalanok étkeztetését segítő civil önkéntes a tevékenységgel járó feladataikról a következőképpen vélekedik.

„Alapvetően nem kerülgetjük őket, hogy akkor meg kellene győzni őket, mert nem célunk meggyőzni bármiről is. Ez a munka csak arról szól tulajdonképp, hogy meghallgassuk őket. Igen. Hogy meghallgassuk őket...”

Egy személyes kapcsolaton alapuló segítői folyamat civil önkéntese partneri viszonyulásként írja le a mélyszegény érintettel való kapcsolatát.

„Sokkal inkább mellérendeltek vagyunk bizonyos szempontból szerintem... tudok vele partnerként beszélni, és ebben is látom jelenleg a legfőbb szerepemet, hogy egy segítő beszélgetést nyújtok neki.”

A segítők szintén nagy része véli úgy, hogy mindkét fél értékrendje fontos az együttműködési folyamatokban. Ez inkább az olyan tevékenységeknél értelmezhető, ahol a segítők – civil szervezetek, szerveződések, önkormányzati, állami egységek, egyházközségek – és az érintettek közötti interakció rendszeres vagy folyamatos, az együttműködés hosszú távon működik legyen az segítők és hajléktalanok, mélyszegények közötti együttműködés vagy családsegítői folyamat. Hasonló gondolatot fogalmazott meg egy családját veszített gyermekekkel foglalkozó civil szervezeti résztvevő, egy mélyszegénységben élőkkel együttműködő civil szervezeti önkéntes és egy hajléktalanellátásban dolgozó szociális munkás is.

„Tehát mi alapvetően igyekszünk szinkronizálni a mi elképzelésünket az ő életük valóságával.”

„A fő motiváció az az, hogy meg akarunk változtatni úgy életüket, hogy az nekik jó legyen. Nyilván a mi értékrendünk szerint is, tehát mindenki szerint jó legyen ez a változás.”

„Nyilván én nem mondhatom meg neki, meg ne az én céljaim legyenek az ő céljai, de azért vannak eszközeink. A visszajelzéseinkből, ha valamit összegzünk neki, amiket ő elmond, abból látja, hogy tényleg valósak-e, reálisak-e azok az értékrendek, illetve célok, amiket el akar érni vagy képviselni akar.”

A fenti szemléletekkel minden esetben karöltve és ugyan csak marginálisan, de bizonyos konkrét szituációkban felmerül a paternalista szemlélet szükségessége. Ekkor a segítők úgy vélik, a saját értékeik és normáik a követendők, és nem fogadható el minden különbség a szereplők értékei és normái között (például droghasználat, családon belüli elnyomás, erőszak, bűnügyek felmerülésekor). Mélyszegény érintettekkel foglalkozó civil szervezeti résztvevők fogalmazták meg, hogy jelentős változásra van szükség az érintettek életében.

„Egy generációváltás kell hozzá, hogy mélyenszántó változásokat tudjunk elérni. Hogy az a gyerek, akit segítünk nap mint nap; kevés... nem segítség, egy kimenekítés vagy egy erősebb szót kell rá használni, megmentjük a gyerekeket szó szoros értelemben.”

„Ez lehet, hogy egy kicsit paternalista, de például a bűnözést, azt nem tudom elfogadni. Vagy a családon belüli erőszakot.”

Szintén marginálisan jelenik meg az interjúk során, hogy bizonyos esetekben már az értékrendbeli távolságok túl nagyok, az értékek már nem közelíthetők egymáshoz. Továbbá ritkán, csupán egy-egy esetben, de a segítői társadalomban is meg-megmutatkozik az érdemtelen szegénység képe.

Az interjúk alapján elmondható, hogy a helyi segítői társadalom számára az érintettek részvétele és céljainak, értékeinek figyelembevétele természetes. Ez minden típusú tevékenységre igaz, így az adományozásra is, hiszen ez esetben is nagyon fontos megismerni, hogy ténylegesen kinek mire van szüksége. Az interakció gyakorisága természetesen fokozódik, amikor az érintettek értékrendjének változása is cél. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy nem minden folyamatra jellemző ez, ahol rendszeres az együttműködés. Közvetlenebb, baráti jellegű együttműködésekkel is előfordul, hogy leginkább a meghallgatáson van a hangsúly, nincsenek konkrét elvárások az érintettek változását illetően. A változás inkább távlati célként jelenik meg ekkor, a segítők általános értékeiben.

Összességében elmondható, hogy a segítők vagy teljes mértékben elfogadják a másik fél normáit és céljait, vagy úgy vélik, hogy az együttműködésben mindkét fél normáinak fontos szerepe van, az érintettek igényeinek és az iránymutatásnak is. A paternalizmust önmagában

senki sem tartja járható útnak, de marginálisan és sokszor kevésbé szándékoltan megjelenik. Leginkább a legnehezebb helyzetben lévőkkel történő együttműködés során tartják egy-egy esetben szükségesnek a segítők. Elvértve megfogalmazódott, hogy nem mindenkivel lehet már együttműködni, és nem mindenki érdemes a segítségre, de az általános kép egy toleráns, empátikus, türelmes és elfogadó segítői közösséget láttat.

Az interjúk leíró bemutatásának rövid összefoglalása

Kutatásom első alkérdései a következők voltak: Egy hazai nagyvárosban a gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző segítők milyen gyakorlatot és szemléletet követnek az érintettekkel való interakciók során? Tevékenységük során ki és hogyan dönt arról, hogy az érintett szegénységben élő egyén milyen lehetőségei bővíülhetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat?

Az interjúk tartalmának leíró összefoglalásából egy olyan helyi segítői társadalom képe rajzolódik ki, amely sokak részvételével, sokféle módon, jelentős energia befektetéssel törekszik a szegénység enyhítésére, megszüntetésére. A segítség módjait tekintve az oktatási tevékenységek, személyes beszélgetések, tanácsadás, segélyezés, közösségi programok, alkotói programok, közösség-szervezés, részvételi akciókutatás, politikai érdekérvényesítés, társadalmi tudatosság növelés, elméleti kutatómunka adta lehetőségekkel is élnek a segítők, ám az adományozásnak érezhetően nagy jelentősége van ebben a városi közösségben. Az adományozás gyakran még azokat a programokat is átszővi, ahol elsősorban nem az adományokon van a hangsúly, hanem más módszeren.

Az interjúk alapján kirajzolódó másik kép, hogy a segítség, a szegénység-enyhítő tevékenységek eredménye bár sokakhoz eljut, abból nem jut mindenkinek. Ez talán többek számára evidencia, megszokott, mindennapos és napjaink valóságának része, de az interjúk kimozdítanak ebből a perspektívából. Rávilágítanak a helyzet kiszolgáltatottságára és igazságtalanságára azzal, hogy megemlítik például az internet használatának, a közszolgáltatások igénybevételeének nehézségeit az érintettek számára, a szervezetek

erőforrásainak végeességét és a tagok elfáradását, valamint önmagában a felek közötti interakció létrejöttének kihívását és ellentmondását.

A szegénység-enyhítési folyamatok során az érintettek céljainak, szemléletének normarendszerének – különböző mértékű, de számottevő – figyelembevétele természetes a segítő szereplők számára. Itt is van azonban kivétel, amikor a paternalizmus alkalmazása, felmerülése vagy a teljes eszköztelenség esete érvényesül általában a legnehezebb, legkomplexebb helyzetben lévő emberek segítése esetén. A szegénység multidimenzionális jellege ezekben az esetekben különösen láthatóvá válik.

A következő fejezetben a kvalitatív adatok további elemzésére kerül sor, amelynek során az interjúk tartalmának értelmezéséhez a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméletének meglátásain túl a szegénység jelenségéhez kapcsolódó más elméleteket is felhasználok. A gyakorlati tapasztalatok és az elméleti meglátások kölcsönös egymásra hatásának hangsúlyozásával teszem lehetővé a második kutatási alkérdés megválaszolását – amelyet a következtetések összegzése során teszek meg: Ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén mely lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat a képességszemlélet és az emberi fejlődés elméleti bázisának, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján?

5. Empirikus eredmények elemzése és újabb elméleti vonatkozásai

A leíró alfejezetek összefoglalásain túl az interjúk nagyon sok további tartalommal szolgálnak, amelyek érdekesek a feltárássra és megmutatásra. Ezek bemutatásához és az előző fejezetben megismert információk mélyebb értelmezéséhez azonban további olvasásra, elméleti kutatásra volt szükségem. A következőkben három fő részben elemzem azokat a témaköröket, amelyek feldolgozása további olvasást igényelt (6. táblázat). Az elméleti bővítés lehetővé teszi az interjúk tartalmának értelmezését, az empirikus tapasztalatok és az elméleti meglátások közös vizsgálata pedig segíti a kiinduló elméletre való visszacsatolást, és felépíti a következtetéseket. Elsőként a képessé tétel megjelenő céljáról, a szegénység pszichológiai aspektusairól, valamint az oktatás jelentőségéről lesz szó a szegénység enyhítésének folyamatában. Ezt követően az érintettek részvételét elemzem az autonómia és a hatalom témaköreinek érintésével. Végül az érintetti lehetőségek kialakulásának módjaira fókuszálók tárgyalva a paternalizmus, az ösztönzés és felemelés útjaiban rejlő megoldási víziókat, lehetőségeket.

6. táblázat Az eredmények részletes bemutatása

Leíró alfejezetek	Kapcsolódó elemző alfejezetek
A segítő tevékenységek módjai	Elemzés a képessé tételről <ul style="list-style-type: none">- A szegénység pszichológiai szemszögei- Oktatással a szegénység visszaszorításáért
Kapcsolódás az érintettekhez	Interakció az érintettek és a segítők között <ul style="list-style-type: none">- Autonómia az érintettek körében- Hatalmi viszonyok a lehetőségek bővülése során
Az interjúk résztvevőinek szemlélete a szereplők értékeinek, céljainak találkozásáról	Elemzés a szabad választásról <ul style="list-style-type: none">- A paternalizmusról- Alternatíva a lehetőségek bővüléséért

Forrás: saját szerkesztés

Lépésről lépére a következőket teszem: Alfejezetenként tömören összegzem a képességszemlélethez kapcsolódó kiinduló elméleteket, amelyeknek további tartalommal való feltöltése az interjúk alapján indokolt. A tartalommal való feltöltés során olyan témaköröket vizsgállok, amelyek a kutatási kérdések szempontjából relevánsak, az interjúk elemzése során egyértelműen fontosak (akár az interjúfonálból eredeztethető, akár felmerülő kategóriákhoz kapcsolódó témakörökről legyen szó), de kizárólag a képességszemlélet fogalmi rendszerével nem ragadhatók meg teljeskörűen. Ezeket a témaköröket az interjúk további tartalmának megjelenítésével és az ezekhez kapcsolódó elméleti meglátások segítségével közösen vizsgálom. Eközben a képességszemlélet fogalmi rendszerére gyakran visszautalok. Az egyes alfejezetek végén megfogalmazom azok legfontosabb üzenetét, majd az alfejezeteket követően röviden összefoglalom az elemző fejezet tartalmát. A képességszemléletre történő átfogó visszacsatolást a „Következtetések” fejezetben teszem meg.

5.1. Elemzés a képessé tételről

A képességszemléletben a fejlődés az egyének lehetőségeinek bővülését jelenti oly módon, hogy közben az egyének képessé válnak saját ügyeik tevékeny előmozdítására (Sen 2003/1999, Crocker 2008). A képessé tétel (empowerment) kifejezés az önrendelkezés visszavételére, egy autonóm életre, az érintettek saját ügyeinek aktív alakítására, az életük feletti kontroll birtoklására való képessé tételre és válasra utal. A jövőben szükség lehet egy újabb kifejezésre, amely elsősorban nem a segítők, hanem az érintettek perspektívájára, az egyén lehetőségeinek megnyílására (a fentiekre történő képessé tétel helyett az azokra való képessé válásra) összpontosít, és kifejezi az angol nyelvben használatos „empowerment” jelentését, egyfajta energetizálódást, vitalizációt, a változtatás lehetőségének felismerését, az arra történő ráébredést. Bár azt gondolom, hogy ezt a váltás minél hamarabb meg kellene tenni, az elemzésben egyelőre maradok a képessé tétel kifejezés használatánál. Egyrészt a kifejezés a képességszemlélethez kötődő magyar szakirodalomban e formában terjedt el, és annak megváltoztatása nagyobb figyelmet és gondos megalapozást, társadalmi egyeztetést igényel, mint, amennyit dolgozatomban teljesíteni tudok. Másrészt reflektálva a kutatásom felépítésére, bármennyire is szeretnék a képessé válásról beszélni, a képessé tétel kifejezés

illeszkedik a kvalitatív kutatás módszertanából következő szemlélethez. A kutatás során az interjúrésztvevők perspektíváját, viszonyulását vizsgálom, hiszen elsősorban arra voltam kíváncsi, ők mit és hogyan tesznek a szegénység megszüntetéséért.

Az interjúrésztvevők közül sokan felismernek és megfogalmazznak a komplex segítség szükségességével, a képessé tétel céljával egy irányba mutató gondolatokat. A képessé tételhez való viszonyulás azonban sokféleképpen alakul a megkérdezettek körében. Néhányan vágyott célként jelölik meg a képessé tételt, vagy saját és mások tevékenységének kritikájaként fogalmazzák meg annak hiányát, avagy más térségben megvalósuló programokat hoznak fel példaként a képessé tételi programok sikeres megvalósulási módjára. Olykor a képessé tétel jelenségének ismeretén és elméleti kiemelésén túl, az interjúrésztvevők gyakorlati tevékenységeik során is törekednek az érintettek képessé tételére. Ezzel együtt meglehetősen nehéz megítélni egy adott tevékenységről, hogy a képessé tétel vagy az arra való törekvés milyen szinten valósul meg.

Általában civil szervezetek vagy szerveződések részeként megvalósuló segítői kapcsolatoknál figyelhető meg, hogy egy szegénységben élő érintett hosszú távú, kiemelt figyelmet kap élethelyzetében. Ez esetben az adott egyén sorsára fókuszálnak, és igyekeznek segíteni az érintettet az életének minél több aspektusából, abból a célból, hogy hosszú távú boldogulásához hozzájáruljanak. A segítő és érintett közötti személyes kapcsolatnak nagyon nagy jelentősége van ekkor, a beszélgetés és tanácsadás sokszor rendszeres vagy alkalmoszerű anyagi, vagy szolgáltatásszerű segítséggel, támogatással is kiegészül, vagy az oktatási tevékenység során kíséri végig az érintetteket. A résztvevő segítők szakmai tudása, szakértelme ezekben az esetekben teljesen változó. Van olyan civil szervezet (elenyésző számban), ahol az önkéntes segítők mellett felkészült, segítő és pedagógiai szakmával rendelkező szakmai stáb foglalkozik az érintettekkel.

„Katasztrofális, hogy milyen állapotok közé került, és majdnem belehalt a körülményeibe, meg a mínusz két fokos szobájába, ahol még a kályha is befele füstölt. Őt huszonévesen kezdjük el megtanítani önálló életvezetésre, facilitálni annak a folyamatát, hogy hogyan lehet megmaradni egy munkahelyen, meg úgy egyébként hogyan lehet gondoskodni saját magáról. Tesszük szebbé a körülményeit, fizetjük ki

az összes adósságát, szüntetjük meg, járunk el, képviseljük az ő érdekeit az olyan hatósági eljárásokban, amikbe a tudatlansága okán be tudták őt rángatni, tesszük rendbe az életét.”

Ám az összes civil csoportot áttekintve elmondható, hogy a legtöbb civil szervezetben az ilyen típusú, hosszú távú, olykor egy-egy életet felölelő együttműködésekben jellemzően magasan képzett, de nem segítő szakmájú, elkötelezett emberek önkéntesen foglalkoznak egy-egy nehéz sorsú emberrel.

Az önkormányzati, állami egységek esetében a képessé tétel célja szintén megjelenik a megfogalmazás és a valós gyakorlati tevékenység szintjén is, ám a hangsúly az egyes emberről és annak sorsáról, hosszú távú követéséről áttolódik a beavatkozások komplex jellegére, a probléma összetettségére és a szakmai kompetenciák együttes alkalmazására. Ez esetben egyértelműen jellemző, hogy a segítők törekednek az adott élethelyzet teljeskörű szakmai feltérképezésére, a mentális, jogi, családi konfliktuskezelési, gyermekvédelmi, pénzügyi szempontok és lehetőségek figyelembevételére, ám a személyesség, az egyéni sorsok követése egyértelműen kisebb súllyal jelenik meg, mint a civil segítők esetében, és inkább a protokolláris, sokszor időigényes és nehézkes, szigorú szakmai útvonalak követésére fókuszálnak.

A képessé tétel egyes szempontjai ezeken felül más civil szervezeteknél, szerveződéseknel is megjelenhetnek, ám az előzőkhez képest kisebb súllyal. Például van olyan elsősorban adományozással segítő szervezet, amely olyan közösségi jellegű programokat is szervez, ahol a résztvevők megismerkedhetnek a lekvárfőzés, befőtt, savanyúságkészítés praktikáival és hasonló háztartási praktikákkal. Az interjúrésztvevők szerint ennek is óriási értéke van, hiszen, ha megtanulják, majd továbbadják ezeket a praktikákat, képességeket, készségeket, az jelentős megtakarítást jelenthet egy-egy háztartásban. Másrészt közösségépítő hatása is van a programoknak, amely fokozza a csoporthoz tartozás érzését és a kapcsolati háló bővüléséhez járul hozzá.

Az interjúk leíró bemutatása során kiemeltem, hogy a legtöbb segítő tevékenység az adományozás valamely formája köré csoportosul, illetve stabil, hálózatszerű

együttműködések is elsősorban az adományozás tekintetében alakultak ki. Ez nem jelenti azt, hogy például alkotói és közösség szervezői tevékenységek között vagy oktatási, pedagógiai kezdeményezések között ne lenne egyáltalán kapcsolat és együttműködés. De nem tapasztalható olyan szintű összefogás és együttműködés, olyan számú kezdeményezés, mint az adományozás terén. A segítői törekvésekben a képessé tétel szemlélete jelen van, olykor konkrét tevékenységekben is megnyilvánul. A képessé tételre törekvő segítői formák esetén néhány kiemelten aktív szereplő tevékenységét tapasztalhatjuk, a stabil hálózat e tekintetben azonban egyelőre alakulófélben van.

Az együttműködésben résztvevő érintettek életének önálló vezetése érdekében, a képessé tétel, emancipáció céljainak fokozottabb megjelenésére, az alkalmazott módszerek eszerinti árnyalására van szükség az összes típusú helyi tevékenység során, még az adományozásra, anyagi támogatásra, az erőforrások biztosítására fókuszáló tevékenységek esetén is. Számos olyan helyi tevékenység van, amelyekben célként jelenik meg az érintettek képessé tétele (például mentális segítség, oktatás, közösség szervezés, politikai érdekérvényesítés). E törekvésekre is érvényes, hogy a képessé tétel céljának folyamatos és időnkénti újbóli hangsúlyozása és a kapcsolódó, olykor függőség irányába ható elemek ellensúlyozása kiemelten fontos lenne. A képessé tételt elősegítő tevékenységtípusok fokozottabb elterjedése, az ezzel kapcsolatos tapasztalatok, tudás és kételyek megosztása a helyi segítői társadalom szereplői között elősegítheti, hogy a segítők konkrétabb válaszokra leljenek azzal kapcsolatban, hogy hogyan lehet az érintetteket hozzásegíteni az önrendelkezésük visszavételére, egyedi, saját életük alakítására, annak érdekében, hogy az életükben rejlő lehetőségeket kihasználhassák, megélhessék.

Az interjúk leíró elemzésekor nyilvánvalóvá vált, hogy az adományozásra épülő tevékenységek túlsúlyban vannak más típusú törekvésekhez képest. A képessé tétel (válás) melletti kiállás, és az ilyen törekvések fokozására való buzdítás külső szemlélőként azonban önmagában szinte teljesen haszontalan. A képessé tétel gondolata, célja sok beszélgetésben megfogalmazódott, néhány kezdeményezésnek pedig a gyakorlat szintjén is alapvető része. Kutatásom kezdetén egyértelműen megfogalmazódott bennem a kérdés, hogy miért nem tapasztalható a képessé tételi célok és programok nagyobb súlya a helyi tevékenységekben,

és miért nem alakul ki fokozottabb együttműködés a szereplők között és fokozódik egy olyan folyamat, amelynek végeredményeképpen az érintett társadalmi csoport (vagy az adott közösség) képessé válik arra, hogy saját életét a kezébe vegye, tudatosan tervezze és alakítsa. Hiszen tudjuk, de legalább is sejtjük, hogy ezek a programok szolgálnák leginkább a hosszú távú szegénység-enyhítés célját, vízióját.

Az interjúk alapján a képessé tételre építő programok és hálózat megerősödését nagyon sok tényező akadályozza. Az egyik és legszembetűnőbb faktor maga a szegénység helyzete, amelyben az érintettek élnek. Hiszen úgy kellene a képessé tételre törekedni, hogy az alapvető gond az, hogy az érintettek az emberhez méltó élet valamely komponensét nem tudják vagy korlátozottan tudják csak maguknak biztosítani. Ha a komponensek nagy része a nélkülözéshez kapcsolódik elsősorban és a legnyilvánvalóbban, akkor a segítői törekvések is ezt a problémát igyekeznek orvosolni – tágabb értelemben a mérőszámok felépítésén keresztül is, amelyek tükrözik a szegénységről való gondolkodást. A tapasztalatok alapján a szükség és a nélkülözés foka és sürgető mivolta bizonyos mértékig átírja a segítség elméleti alapelveit, például a képessé tétel célját, vagy az érintettek részvételének fontosságát, avagy más komplex beavatkozások megvalósítását, például, amikor elengedhetetlenül szükséges az ételadomány vagy a téli fűtőanyag. Egy olyan civil szervezeti képviselő, aki a személyes kapcsolatra építve hosszú távon támogatja egy adott mélyszegény közösség érintettjeit, megfogalmazza a gyors és átgondolt beavatkozás közötti feszültséget.

„Nyilvánvalóan, ha gyorsan reagálsz, akkor kevésbé tudod átgondolni ezt a reakciót, ha meg lassan reagálsz, akkor nem történik semmi. Én itt ülök a szobában és tudok várni, de az a gyerek, akinek nincs tűzifája, ő viszont nem bír várni.”

A fenti idézetet egy olyan civil szervezet segítője fogalmazta meg, aki számára fontos a képessé tétel hosszú távú célja. Kiemeli, hogy vannak olyan szituációk, amikor a segítő számára beszűkülnek a cselekvési lehetőségek és a szükség felülírja az olyan elméleti alapvetéseket, mint a képessé tétel céljának folyamatos követését.

A képessé tételi célok és tevékenységek előtérbe helyezése nagyon nehéz, amikor az érintettek alapszükségleteikben szenvednek hiányt, azaz az emberhez méltó létezésüket meghatározó feltételek nem állnak rendelkezésre hiánytalanul. Például a nussbaumi

univerzális képességekkel/lehetőségekkel (Nussbaum 2011) szemléletesen párhuzamba állíthatóan, az interjúk alapján szintén megfigyelhető, hogy bizonyos kondíciók nem teljesülnek. Például a mindennapjaikban életük, egészségük, akár testi integritásuk veszélyben van (vagy másokat veszélyeztetnek), izolált, rideg környezetben élnek, szegregálódnak az életük több területén, hiányzik a közösséghez tartozás érzése, vagy az túlságosan erős, nem élik meg saját adottságaikat, tehetségüket; elnyomásban élnek, vagy másokat nyomnak el, lakhatásuk, ruházódásuk, élelmezésük nem megoldott.

Amennyiben a legmélyebb szegénység kódolja az azonnali cselekvés igényét, a nélkülözés akut megszüntetését, úgy mi az esélye egy képessé tételi program megvalósításának? Ahhoz, hogy e kérdésről többet tudjunk, szükség van arra, hogy ismerjük és tematizáljuk a szegénység jelenségének elidegeníthetetlen jellemzőit, amelyek leginkább megnehezítik a képessé tétel folyamatát, avagy a szegénység egyik fókuszpontját képezik. Ezek közül a következőkben két olyan szempontot emelek ki, amelyek szoros kapcsolatban állnak az összes többi tényező alakulásával. Elsőként a szegénység pszichológiai vonatkozásairól írok, majd a szegénység megszüntetéséért tett törekvések tekintetében tárgyalom az oktatás jelentőségét.

5.1.1. A szegénység pszichológiai aspektusai

Az elmúlt évek szegénység vizsgálatai által hangsúlyossá vált, hogy a szegénységben élők pszichológiai, mentális és kognitív funkciói kiemelten érintettek a szegénység helyzetében, és meghatározók a helyzet fennmaradásában. Számos kedvezőtlen állapot, körülmény áll fenn a szegénységben, amelyekből a pszichológiai, mentális és kognitív aspektus kiemelt jelentőségű. E tényezők sérülése erősíti a szegénység spirális-körkörös jellegét, újabb és újabb nehezítő körülményeket generál.

A jövedelem elvesztése anyagi és egzisztenciális krízist okozhat és veszélyeztetheti a család perspektíváját. A társadalmi státusz is bizonytalanná válhat, amely a kapcsolatok átrendeződését, elvesztését vonhatja maga után, amely szintén a kilátástalanságérzést erősítheti (Hajduska 2015). Mani et al. (2013) kutatásában a szegénység közvetlen mentális

következményeire fókuszálnak, az aktuálisan felmerülő anyagi nehézségek azonnali hatásait vizsgálják. A szegénység egyik meghatározó és kézzelfogható pszichológiai aspektusa, hogy a szegénységi csapdából való kilábalást bonyolítja a cselekvésre való képtelenség érzése. A problémákon való rágódás elvonja a figyelmet más tevékenységektől és a konkrét lépésektől, amelyek a jobb helyzethez hozzájárulhatnának. Eredményeik azt mutatják, hogy az anyagi gondokhoz kötődő aggodalom felmerülése pillanatában csökkenti az érintett egyén kognitív funkcióit. A vizsgálati eredményeket alváskutatók által azonosított hatásokkal hasonlították össze, amely alapján elmondható, hogy a pénzügyi problémák felelevenítése egy, alvás nélkül eltöltött éjszaka kognitív hatásaival egyenértékű. Vizsgálatuk lényegi üzenete, hogy a nyomasztó költségvetési gondokba, az anyagi problémákba való belefeledkezés következtében kevesebb szabad kognitív kapacitás áll rendelkezésre más feladatok ellátására – potenciálisan olyan feladatokra, amelyek enyhíthetnék az anyagi jellegű problémákat –, hiszen a gondokon rágódók elvesztik a szabad kognitív erőforrásaikat arra, hogy azoktól eltérő problémákat teljes figyelemmel kezeljenek. Eredményeik szerint a szegénységben nem csupán az anyagi javak szűkösségével kell megbirkózni és az ezzel járó kihívásokkal, hanem a kognitív erőforrások szűkülésével, szűkösségével is, amely az anyagi problémák közvetlen velejárója. Eredményeik tehát nem csupán a hagyományos értelemben vett szegény emberekről szólnak, hanem bárkiről, aki szegénynek véli magát, vagy anyagi gondokkal küzd (Mani et al. 2013).

A szegénység kognitív terhet jelent a szegénység nem várt felmerülésekor, és akkor is, amikor a szegénység jelenléte szinte papírforma egy egyén, család életében. Meghatározó jelentősége, hosszú távú hatása van annak, ha valaki nagy szegénységbe születik. Az életre szóló hatások között a legszembetűnőbb, hogy a gyermekszegénység akadályozza az agy fejlődését és végső soron csökkenti felnőtt korban elérhető kognitív erőforrásokat (Mani et al. 2013), amelyet a szegények iskolai előmenetelével kapcsolatos adatok és kutatások, valamint az interjúrésztvevők benyomásai is megerősítenek. A szegény gyerekek a szegénységben nem érintett gyerekekhez képest fokozottan küzdenek magatartás zavarral, antiszociális viselkedéssel, depresszióval, alacsony önbecsüléssel, beilleszkedési zavarral, alacsonyabb kognitív teljesítménnyel (Kuruvilla–Jacob 2007, McLeod–Shanahan 1993). A családban felmerülő feszültségek hatással vannak a gyerekekre, önmagukat vádolhatják a

történetek miatt, viselkedési problémákkal, teljesítményromlással reagálhatnak az anyagi krízisre (Hajduska 2015). A hosszú távú pszichológiai hatásokat súlyosbíthatja, ha a szegénység családon belüli vagy gyermeket érintő abúzussal is jár. A szegénység és munkanélküliség krónikus stresszként van jelen a család életében, amelynek hatására a szülők nehezebben küzdhetnek meg a váratlan helyzetekkel, ez azonban nem jelenti azt, hogy a szegénység és az általa okozott stressz együtt jár az abúzussal is. Az abúzus elkövetésének azonban nagyobb a valószínűsége, ha bizonyos kockázati tényezők külön-külön vagy együttesen vannak jelen a család életében, mint például a férfi dominanciája, az alacsony iskolázottsági szint, a fizikai büntetés hasznosságában való hit, a szociális izoláció stb. (Ranschburg 2012). Ahogyan a szegénységben töltött idő növekszik, a problémák – boldogtalanság, szorongás és függőségérzet – is fokozódnak (McLeod-Shanahan 1993).

A mentális tényezők egyértelműen megnehezítik a szegénység körforgásából való kilépést, azonban nem csupán a konkrét törekvéseket bonyolítják. Sokszor egyfajta megelőző lépésként hatnak elfojtva magát az előrelépés motivációját is. Szervezeti formától függetlenül, az interjúrésztvevők is beszámolnak az érintettek motivációvesztéséről. Például hajléktalanokkal foglalkozó civil szervezeti és állami segítők szerint is sok biztos lakhatás nélküli ember kialakított magának egy életstílust, amelyet megszokott, amellyel együtt tud élni, és amelyet nem kíván maga mögött hagyni. Aki pedig próbálkozik, azt is sok kudarc és elutasítás éri a munkaerőpiacon, ami félelmet generál az érintettekben az újabb próbálkozásoktól, a munkába állástól és az esetleges újabb megalázó szituációk megélésétől. Az egyik hajléktalanokkal foglalkozó civil szervezet önkéntese mesélte a következő esetet.

„Van köztük olyan, akit nagyon sok kár ért már. Például volt neki munkaszerződése, és összetépték, miután megmondta, hogy hajléktalan és nincsen hova bejelenteni. Akkor azt mondták, hogy köszönjük, nem kérjük, a továbbiakban nincs lehetőség. Pedig eljutott odáig, hogy adjanak neki egy szerződést. Így nagyon nehéz őket kirángatni a helyzetből.”

Más civil szervezeti képviselő arról számolt be, hogy segíteni szeretett volna egy szegregátumban élő érintettnek, hogy drogproblémáját kezelje. Együttműködve az érintettel, megígérte neki, hogy egyeztet időpontot egy terápiás alkalomra, és elkíséri, hogy az érintett szenvedélybetegségét kezeljék, de végül az érintett nem ment el, mert túl korán volt, illetve

nem volt megfelelő cipője. A civil szervezeti résztvevő szerint, ha akart volna, el tudott volna menni, mert bérlete is volt éppen. A motivációvesztés jelensége többféleképpen is megnyilvánulhat a szegénységben. Az egyik perspektíva szerint a szegényeknek, elnyomott helyzetben lévőknek vagy kirekesztetteknek egyre alacsonyabbak az elvárásaik az étellel szemben. Alacsonyabb önbecsüléssel rendelkeznek és internalizálták, elfogadták társadalmi szerepüket, alacsony státuszukat már a korai szocializációjuk alatt. Ebből fakadóan sokszor nem képesek összehasonlítani másokkal saját szituációjukat, nem képesek tisztán gondolkodni arról, hogy létezik egy más, jobb¹⁶ útja az életnek és létezésnek (Shekhawat 2011).

Olykor az érintettek – szenvedésüket, szomorúságukat (Nussbaum 2002) és a kognitív diszsonanciát enyhítve – nem úgy ítélik meg saját helyzetüket, mint egy külső szemlélő (Aldridge 2014). A hosszú távú depriváció során az érintettek nagyon gyakran – többnyire tudat alatt – lefaragják a személyes céljaikat, preferenciáikat egy mérsékelt, realitásibbnak tűnő szintre, létrejön egy túlélési stratégiára épülő mechanizmus, amely segíthet a nehézségekkel való megbirkózásban (Qizilbash 2012, Sen 2003/1999). Egy másik perspektíva szerint a helyzethez való adaptáció ugyan nem mindig jár kéz a kézben a törekvések alacsony szintjével, illetve torzult észleléssel (Clark 2012a, 2012b), ugyanakkor jelentősen meghatározza az érzelmi, pszichés és mentális állapotot.

Lund et al. (2011) átfogó vizsgálatában 115 kutatást tekintettek át. A kutatásban foglalt tanulmányok 79%-ában a szerzők szignifikáns negatív irányú kapcsolatot találtak a pszichés egészség és a szegénység között. Mindez azt sugallja, hogy a szegénység és a negatív pszichológiai hatások között visszacsatolási folyamat van, a jelenségek egymást erősítik, ami hozzájárul a gazdasági, anyagi értelemben vett hátrányos magatartás kialakulásához is például a következőképpen: A kockázatvállalást, a költségek időbeliségét, a megtakarítási magatartást és más kapcsolódó pénzügyi stratégiák követését és pénzügyi döntéseket jelentős mértékben meghatározza az érintett egyén pszichés állapota. Haushofer és Fehr (2014) szerint a szegénység és a boldogtalanság, düh és a stressz között összefüggés áll fenn, amely

¹⁶ Shekhawat a 'better ways of living' szókapcsolatot használja, mely magában foglalja, hogy a szegények életében a jobb körülmények jobb életet eredményeznének.

kihatással van a pénzügyi döntésekre is. Vohs (2013) azt mondja, a stressz hatására a célorientált viselkedés háttérbe szorul, és a szokásos kerül előtérbe. Amennyiben a szokásos viselkedésnek megfelel az, hogy amint arra lehetőségünk nyílik, az azonnali fogyasztást választjuk, akkor a stressz ezt a viselkedési mintát valószínűleg erősíteni fogja, és azt eredményezi, hogy a jelenbeli preferenciáink győzedelmeskednek a hosszabb távú preferenciákkal szemben. Vohs szerint a legtöbb erőfeszítés a szűkösség állapotában kifáradáshoz vezet az érintettek számára és gyakran az addig elért eredmények is megsemmisülhetnek. Ladányi és Szelényi (2004) is alátámasztja mindezt. Vizsgálataik alapján a legnehezebb helyzetben élők számára nagyon nagy nehézséget jelent, hogy kivárájk a beruházásaik, erőfeszítéseik eredményét, és legtöbbször jelenbeli preferenciáik, igényeik kerülnek előtérbe, ami szegénységük konzerválásához is hozzájárul.

A szegénység kialakulásában és fennmaradásában az érintettek pszichés, kognitív és lelki állapotának jelentős szerepe van. A problémák számos forrásból gyökerezhetnek: például átélt gyermekszegénységből, motiváció hiányból, hozzászokásból, a stressz és aggodalom magas szintjéből, tanult tehetetlenségből¹⁷. A kialakuló túlélési stratégia nem csak egy romantikus szemléletű hozzászokást, elfogadást, megelégedést takarhat, és ezek által segítheti a nehéz helyzettel való megküzdést. A szorított helyzetben tapasztalt cselekvések nagyon gyakran távol állnak attól, amelyet normális, elfogadott viselkedésnek gondolunk (Kozma 2003). Az egyik állami egység segítője arról számolt be, hogy ahogyan az érintett emberek elkezdik az utcai életmódot, úgy normál kapcsolataik egyre inkább felszámolódnak. Ennek következtében elkezdik építeni a kapcsolatot más hajléktalan emberekkel, szokásaikban is hasonulnak, ezáltal egyre inkább elszakadnak a külvilágtól. A résztvevő szerint ez egyrészt érthető reakció, hiszen mindenki szeretne valahová tartozni. Másrészt ez sajnos ahhoz járul hozzá, hogy az érintettek egyre lejjebb csúsznak és eltávolodnak a társadalom más tagjaitól.

A szegénység pszichológiai aspektusai a képessé tétel és a képessé válás folyamatát több szempontból is megnehezítik. Azon túl, hogy a szegénység pszichológiai vonatkozásokkal

¹⁷ A tanult tehetetlenség (learned helplessness) gondolkörét laboratóriumi körülmények között állatokon végzett kísérletek alapján először 1960-as években írta le Martin E. P. Seligman pszichológus. A fogalmat később terjesztették ki emberekre is.

jár az érintettek számára, a pszichológiai-mentális állapot tovább rontja a munkához, ellátáshoz, társas kapcsolatokhoz való hozzájutás lehetőségét (Funk et al. 2012).

Előzetes várakozásaimnak megfelelően, a városban fellelhető segítői lehetőségek közül nagyon kevés tevékenység fókuszál a mentális nehézségek enyhítésére, illetve nagyon kevés tevékenységben kap egyáltalán helyet ez a szempont. Egy civil szervezeti résztvevő fogalmazta meg, hogy ő rendszeres segítői beszélgetést nyújt az érintettnek, ez az elsődleges módszere. Ezen kívül egy-egy civil csoport munkájában jelenik meg az érintettek mentális állapotának jelentősége, valamint az önkormányzati, állami egységek munkájában van jelen szakmai szempontként és tevékenységként. Ezek alapján felróható a segítő csoportok, egyének számára, hogy miért nem foglalkoznak (eleget) az érintettek mentális és pszichológiai állapotával, ez azonban szinte elképzelhetetlen elvárás lenne feléjük.

Egyrészt pszichológiai, mentális segítséget nyújtani vagy akár egy teljes terápiát lefolytatni kiemelten nagy energia és időbefektetés, lelkiileg megterhelő a segítő számára is, és nagy szaktudást, évekig tartó tanulást kíván meg. A lelki támogatáshoz, pszichológiai tanácsadáshoz, terápiához való hozzáférés az átlagos színvonalon élő magyar népesség zöme számára sem megoldott. Tehát nem arról van szó, hogy az emberek mentális állapota és pszichológiai támogatása általánosságban kielégítő a hazai társadalomban, a szegénységben pedig mindez nem megoldott. De a szegények lehetőségeit illetően beszédes, hogy a középosztálynak is sokszor nehézséget okoz a megfelelő ellátáshoz való hozzájutás. A mélyszegénységben élők számára egészen elképzelhetetlen, hogy színvonalas, lelkiismeretesen végigkövetett, reflexív terápiában vehessenek részt. Globálisan is elmondható, hogy az alacsony jövedelmű országokban a depresszió okozta teher a malária problémájával vetekszik, a közepes jövedelmű országokban pedig a legnagyobb gondot jelenti a betegségek között, ám a depresszió direkt kezelésére fordított források nagyon csekélyek mindkét esetben (Funk et al. 2012). Az interjúkból kiderül, hogy a pszichológiai szempont nem csupán annak komplexitása miatt szorul némileg háttérbe. A probléma súlyához képest a helyi segítői társadalomban nem tudatosul kellően a szegénység pszichológiai, mentális és kognitív hatása, valamint a kezelés szükségessége.

A mentális betegségekről való tudás hiánya, a stigma és misztikum miatt, amely a mentális betegségeket körülveszi, olyan feltételezések alakulnak ki az érintettekkel kapcsolatban, amelyek eredményeképpen a társadalom kevésbé becsült tagjaivá válhatnak (Funk et al. 2012). Kozma (2003) szerint megoldhatatlan feladatnak tűnik szembenézni a külső körülmények hatására felerősödő pszichológiai tényezők jelentőségével, mert a társadalmi közvélekedés a nehéz, marginális helyzetben lévő emberek viselkedését nem mentális problémának minősíti elsősorban, hanem devianciának. Így marad az, hogy gyakran az érintett emberek milyenségéből indulunk ki, amelyek valójában külső körülmények eredményei. Ez azonban a probléma egyszerűsítésének tekinthető.

A pszichológiai eredetű problémák a szegény csoportok esetében hatványozottan jelentkezhetnek. Ebből fakadóan viselkedésük a külső szemlélőként racionálisnak, optimálisnak vélt döntésektől nagymértékben eltérhetnek. A mentális állapotunk megismerése, átlátása és fejlesztése, a megfelelő segítség megfogalmazása mások vagy önmagunk számára, valamint a tényleges cselekvés képessége nagy kihívás az érintettek és a segítők számára is. A következőkben a társadalom pszichológiai és kognitív folyamatainak egyik makroszintű felelősét, az oktatás jelentőségét tárgyalom, amely az érintettek képessé válását a társadalom egészének szintjén segítheti, és hozzájárul saját magunk és társaink lelki és kognitív folyamatainak megértéséhez, értékeléséhez és tudatosításához a jelenlegi társadalmi rendszerünkben.

5.1.2. Oktatással a szegénység visszaszorításáért

Az oktatásnak pótolhatatlan szerepe van a szegénység megszüntetésében. Közvetlenül és számos közvetett módon járul hozzá az egyének és közösségek képessé válásához globális, makro és mikro szinten egyaránt. A méltányos oktatás nem csupán az egyéni életkilátásoknak és életminőségnek kedvez, de a társadalom egésze számára is előnyös (Fejes et al. 2020). Bármely közgazdasági elméletből indulunk ki, az oktatás kiemelkedő fontosságában egyetértést tapasztalunk. Például az emberi tőke elmélet az oktatásra a szegénység csökkentésének eszközeként tekint, hiszen az oktatás emberi tőkét formál, amely hozzájárul a gazdasági növekedéshez. Az alapvető javak elméletének egyik eleme az oktatás, amely más

alapvető javak teljesülését is segíti, és növeli az életminőséget. Az emberi fejlődés elméletében az oktatás önértékkel bír, amely amellet, hogy eszközként is fontos, elsősorban célként, az emberi fejlődés és jóllét egyik fő komponenseként jelenik meg (Todaro–Smith 2015, Tilak 2002). Az oktatás kiemelt jelentősége a szegénységi mérések és a szegénységet azonosító mutatók felépítésében is visszaköszön. Az emberi fejlődés elméletéhez kapcsolódó Emberi Fejlettségi Index és a Multidimenzionális Szegénységi Index fő komponensei közé tartozik.

Bármely megközelítésből indulunk ki, az oktatás pozitív hozadékait összegezhethetjük: Az oktatásban való részvétel magasabb keresetet biztosít az embereknek, az alapvető szükségletek – víz, higiénia, hajlék stb. – teljesülése könnyebben elérhető a magasabb kereset és tájékozottság által, valamint az oktatásban való részvétel hatással van a családtervezési döntésekre is (Fejes et al. 2020, Awan et al. 2011). Ezeken felül az oktatás segítheti az egyéneket abban is, hogy érzéseiket, mentális folyamataikat jobban átlássák, tudatosítsák, magasabb egészségtudatossággal rendelkezzenek. Mind az észlelést, a tudatosságot, a mentális és fizikai egészséget, mind pedig a szükséges cselekvések felismerését és megélését befolyásolja az érintettek képzettsége és oktatáshoz való hozzáférése, az oktatás minősége¹⁸ (Todaro–Smith 2015).

Ahogy az oktatásban való részvétel pozitív hatásai tekintetében konszenzust tapasztalunk a szakirodalomban és a gyakorlati tapasztalatok alapján is, úgy elfogadott, hogy az oktatás hiánya vagy nem kielégítő szintje számos negatív következménnyel jár az emberi élet minőségét illetően. A szegénység jelenségével kapcsolatosan leginkább szembetűnő összefüggés, hogy az alacsony iskolai végzettség, a nem megfelelő szaktudás magas szegénységi kockázattal jár és növeli a társadalmi elszigeteltséget és a szegénnyé válás esélyét (Váradí 2015, Köllő 2014, Kapitány–Spéder 2004). Az alacsonyabb iskolázottságúaknak rosszabbak a foglalkoztatási esélyei általában és hazánkban az Európai Unió átlagához képest is (Kertesi–Varga 2005). Hiányoznak azok a megoldások (például az iskolán túli informális tanulás kiterjedtsége vagy a kisvállalkozások indításának stabil

¹⁸ Árnnyaltabb lehet a kép, amennyiben figyelembe vesszük az oktatásban való részvétel költségeit, hiszen pl. a hatalmas diákhitelnek nem feltétlenül kedveznek a későbbi egyéni gazdasági helyzetnek.

feltételei), amelyek biztosíthatnák az iskolázatlanok foglalkoztatottságát is (Köllő 2014). Ugyanakkor, a szegénység maga is nehezítő körülményként lép fel a megfelelő oktatáshoz való hozzájutásban. A szegénység az oktatási teljesítményt Awan et al. (2011) szerint három dimenzióban befolyásolja:

- A pénzügyi és kognitív erőforrások szűkössége által.
- A szegény diákok generációkat átívelően kialakult szellemi beállítottsága és a társadalmi nyomás miatt, amely a szegény csoportok oktatásában a tanítási standardok eróziójához is vezet.
- Makroszinten a szegény országokban alacsony színvonalú az oktatás, mikro szinten a szegény családok gyermekei gyakran kimaradnak az iskolából, vagy nem is vesznek részt oktatásban.

„...Azokban a családokban, amelyekben maguk a szülők is iskolázatlanok, tájékozatlanok az iskolába járással kapcsolatos tennivalókban, és nem tudnak gyermekeik számára fejlesztő környezetet teremteni, esetleg a tanulás legszükségesebb feltételeit sem tudják biztosítani, a gyermekek eleve nehezen leküzdhető hátránnyal kezdik az iskolát. További lényeges tényező, hogy gyakran az iskolarendszer működése is a magasabb társadalmi pozíciójú családok gyermekeinek kedvez. E körülmények miatt a társadalmi státusz általában újratermelődik, és a szülőkével közel azonos iskolai végzettséget és életkilátásokat örökölnek a gyermekek. Vagyis bizonyosan nem csak az egyéni jellemzőkön, adottságokon múlik az iskolai sikeresség.” (Fejes et al. 2020, 69. o.)

A gyerekek társadalmi helyzete már az életben való indulásukkor kiemelten meghatározza a későbbi iskolai kimenetelüket, és később is jelentős, hogy ki milyen családban nő fel (Fejes et al. 2020, Ferge 2008). Ahogy az előző alfejezetben is láttuk, a gyerekek korai szegénysége a mentális fejlődés egyik legérzékenyebb korszakában a kognitív kapacitásukat és mentális egészségüket is befolyásolja. A családban megélt anyagi gondok, a társadalmi izoláció, a terhelt mentális állapot és a problémák jelenléte a családon belüli kapcsolatokban mind olyan tényező, amely jelentős hatással van a gyermek fejlődésére (Fejes et al. 2020, Mani et al. 2013).

A kutatás résztvevőinek tapasztalatai megegyeznek az elméleti meglátásokkal. Az interjúrésztvevők körében széles körben elfogadott, hogy ugyan nem kizárólagosan, de az érintettek széles köre alacsonyán iskolázott, vagy szülei alacsonyán iskolázottak, és ő maga is iskolai hátrányt halmozott fel. Különösen azok a civil szervezetek és segítők számára jelenik meg ez elsődleges problémaként és beavatkozási pontként a segítői folyamatok során, akik szegénységben élő roma gyerekekkel, roma fiatalokkal foglalkoznak. Kiemelik, hogy a legtöbb roma gyermek 3.-4.-5. osztálytól kezdve különösen nagy hátrányt halmoz fel az iskolában társaihoz képest, amelyet a későbbiek nem, vagy csak intenzív segítséggel tudnak valamelyest orvosolni. Az iskolai lemaradás felhalmozásának számos oka van, de az egyik legjelentősebb problémaként a szülők alacsony iskolázottsági szintjét, és magához az oktatás fontosságához való hozzáállásukat, szokásaikat, valamint az oktatás minőségét, a felzárkózást segítő fejlesztések hiányát emelik ki.

„Hogyha ők otthonról csak egy olyan mintát látnak, hogy tényleg a 8 általánosnál maradtak vagy egy olyan szakmájuk lett, amit nem is tudtak használni, akkor nagyon nehéz kialakítani bennük azt a fajta tudatosságot, ami ahhoz kell, hogy magasabbra lépjenek és ezért tegyenek is. Mert sokszor van, hogy magasabbra akarnak lépni, de hogy mit kell ezért tenni, az nehéz.”

Az interjúk alapján a terepen dolgozó civil segítők, korrepetitorok és állami egységek szociális munkásai szerint is súlyos hátrányokkal küzdenek a szegénységben élő gyermekek az oktatás terén. A gyerekek aktuális képességének és tudásszintjének valamint az oktatási helyzet jelen állapotú figyelembevétel alapján legtöbbször egyéni vagy kiscsoportos hátránykompenzáló oktatásra van/lenne szükség sok szegény gyerek esetében. Bizonyos szituációkban a szegénység, szűkösség és iskolai hátrány oly nagy (miután már megtörtént a lemaradás), hogy az érintett gyerekek tanulási gondjai kumulálódnak, az ezzel járó frusztráció és a megbélyegzés pedig fokozódik.

Magyarországon a városi szegregált lakókörnyezetben vagy falusi térségekben élő szegény néprétegek, sok esetben romák számára nehezebb a megfelelő oktatáshoz, egészségügyhöz és munkához jutás (Bernát 2014, Gábos et al. 2013, Brüggemann 2012, Kertesi–Varga 2005, Kemény–Janky 2003). Magyarországon az elmúlt 30 évben nem merült fel a szabad iskolaválasztás elvének megszüntetése egyik oktatásért felelős minisztérium esetében sem,

amely eredeti céljával ellentétben az oktatási szelekció indokolatlanul korai – általános iskolai – megjelenéséért felelős (Berényi 2018, Kertesi–Kézdi 2005). Az oktatási szelekció, azaz a tanulók eltérő intézményekbe, oktatási programokba való korai irányítása, eltérő minőségű oktatási szolgáltatásokat eredményez, és felerősíti az egyenlőtlenségeket (Fejes–Szűcs 2018, Fejes 2018, Virág 2010). Az extrém szelekció, másképpen szegregáció kumulálja a tanulási problémákat, a hátránnyal küzdő gyerekek összesűrítéséből fakadó szubkultúrának¹⁹ köszönhetően a pedagógiai erőforrások szűküléséhez, a tanárok kontraszelekciójához vezet, és kedvezőtlenül hat a társadalom egészének működésére, felerősíti a meglévő hátrányokat azokban az iskolákban, amelyekben magas a hátrányos helyzetű tanulók aránya (Fejes et al. 2020).

A világon a magyar iskolarendszer az egyik legszegregáltabb (Ferge 2008), a hátrányos helyzetű reziliens tanulók aránya alacsony, a szelekció mértéke pedig extrémnek tekinthető a nemzetközi összehasonlítások alapján (Fejes et al. 2020, OECD 2016), ezáltal a hazai iskolarendszer fokozza a szegény gyerekek iskolai lemaradását. A szakirodalom és a legtöbb szakértő egybehangzó véleménye szerint a szegregált oktatás komoly gondot jelent. Kertesi és Kézdi (2005) érvelése alapján a szabad iskolaválasztással összefüggően, a szegregált magyar iskolarendszer hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek továbbörökítéséhez. A hátrányos helyzetű gyermekek a szegregációból fakadóan alacsonyabb minőségű oktatásban részesülnek. Ennek hátterében a társak hasonlóan hátrányos helyzete, valamint az ehhez illeszkedő alacsonyabb szintű oktatói tevékenység húzódhat meg, amely összességében azt eredményezi, hogy a családi háttér kimagasló mértékben meghatározza a gyerekek iskolai eredményességét. Virág (2010) kutatása alapján a gettósodott szegény falusi iskolák súlyosan hátrányos helyzetű tanulói kizárólag önmagukhoz hasonló társadalmi mintákkal rendelkező gyerekekkel találkoznak, így legtöbbjük nem jut el az érettségiig vagy már szakmát sem tanul, és a munkanélküli lét vár rá.

Az általános iskolai szegregáció a későbbiekben is meghozza az eredményét. A legtöbb hátrányos helyzetű, mélyszegény fiatal a szakiskolákban folytatja tanulmányait –

¹⁹ Nem a szegénység kulturális jellegére utaló szubkultúra, az ugyanis egyre inkább háttérbe szorul (Fejes et al. 2020)

amennyiben folytatja. A diákok többsége ekkora hiányosságot halmozott fel az alapvető készségek terén, mint az írás, olvasás, számolás. Ezért ők a felzárkóztatás és egyedi fejlesztés hiányából fakadóan vagy elhagyják a szakiskolát, vagy bár a szaktárgyak dominanciájának köszönhetően szakmát szereznek, később a tudásuk fejlesztésével és az elhelyezkedéssel gondjaik lesznek (Makó et al. 2016). Funk et al. (2012) kiemeli, hogy nem csak az a fontos, hogy iskolákat építsünk, de az is, hogy átgondoljuk, ki és hogyan részesül az oktatásból, és természetesen, hogy tartalmát tekintve milyen maga az oktatás. Fejes (2020) meghatározása alapján a méltányos oktatás során minden diák számára egyenlő tanulási lehetőség biztosított, amelyben státusztól függetlenül lehetnek sikeresek a gyerekek, azaz a teljesítményük, bár lehet eltérő, az nem függ a tanulók számára nem kontrollálható körülményektől. Ez jelenleg hazánkban nem teljesül.

A kutatás résztvevői közül van, aki lemondó az oktatási rendszerrel és a benne tengődő szegény gyerekek sorsával kapcsolatban. Eszerint a probléma már olyan mértékű, amelyet szinte már nem lehet megoldani. Az otthoni rossz körülmények, a középosztálynak kedvező iskolarendszer, a magas osztálylétszámok, magas adminisztrációs teher és az egyéni fejlesztések hiánya mind az iskolai lemorzsolódáshoz, leszakadáshoz járulnak hozzá. Megjelenik az a gondolat is a résztvevők között, hogy az aktuális hazai oktatási rendszerünk rugalmatlan és a személyes jellemzők, egyedi igények beépítésére, az egyéni képességek figyelembevételére a pedagógusoknak korlátozott lehetőségük van csupán. Egy az iskolai hátrányok kompenzálására fókuszáló civil szervezeti képviselő a következő véleményen van.

„Óriási nagy adminisztrációs terheik vannak, és ezen felül a kultúra, ami a legtöbb iskolában uralkodik, az szintén csak az anyag gyerekeknek a torkán való letolásáról szól, és nem arról, hogy mi van a gyerekekkel. Van olyan iskola, ahol elképzelhetetlen, hogy körben üljenek a gyerekek, de ebben a frontális rendszerben már az elrendeződés is ilyen üzenetet hordoz.”

A civil csoportok és segítők olykor egy-egy gyermekkel éveken át foglalkoznak, és sok-sok energiabefektetés után érzékelnek csak előrelépést a gyerekek kognitív fejlődésében. Egy civil szervezeti képviselő kiemeli, hogy óriási hátránnyal rendelkeznek a gyerekek, akik közül csak néhányan olyan szerencsések, hogy segítséget kapjanak annak leküzdésében.

Akik pedig megkapják a támogatást, szintén csak nagyon lassú, hosszú időt igénylő fejlődésre számíthatnak.

„Ezen egy picit lehet segíteni, ha pont találkozol azzal a gyerekkel, de van sok gyerek, akivel senki nem találkozik. Egy picit, nem sokat. Most látod mire mentünk mi is. Holott nagyon sok segítséget kapott Lilla. Rengeteget, évek óta.”

Egy civil szervezeti segítő szerint az otthoni és iskolai támogatás hiánya, a higiéniai problémák, az eltérő szokások mellett a legnagyobb problémát a cigánysággal járó megbélyegzés jelenti, amely még akkor is fennáll, amikor a fentebb említett problémák esetlegesen már áthidaltak. Néhány civil segítő megfogalmazta, fél attól, hogy sok éves együttműködés, közös tanulás, korrepetálás és más segítői tevékenységet követően mégsem fog sikerülni az előrelépés.

„Félek attól, hogy mi van akkor, ha mi segítünk ezeknek a gyerekeknek, elérnek egy szintet, végzettséget meg iskoláztatást, és a többségi társadalom nem fogadja el őket. Hiába van neki jó szakmája, meg jó végzettsége, nem alkalmazzák. És nem abba a státuszba kerül, amiben ő lehetne. És ezzel mi kárt okozunk, esetleg jobban fog neki fájni.”

„Mutatok neki egy másfajta életet, és lehet, hogy nem fogja tudni elérni és ezáltal egész életében frusztrált lesz. Ez mondjuk egy dilemma.”

Összefoglalva, a megfelelő színvonalú, méltányos oktatásban való részvétel nyilvánvalóan hatalmas szerepet játszik egy ember életében, életszínvonalában (Kertesi–Varga 2005). A társadalmi státusz és az ebből fakadó körülmények, mint a világítás, tisztálkodási lehetőségek, otthoni privát szféra hiánya, szegregált élethelyzet, valamilyen módon bizonyosan megnyilvánulnak az érintett gyerek tanulmányi előrehaladása során. A megfelelő színvonalú oktatáshoz köthető pozitív hatások az egyéb meghatározó körülmények – társadalmi, gazdasági státusz – felzárkóztatásával egyetemben és együttműködésben tudnak érvényre jutni, hiszen az oktatás esetében is érvényesül a szegénység öngerjesztő, körkörös jellege. Szegénységben nehezebb a megfelelő oktatáshoz – és az ahhoz szükséges körülményekhez – hozzájutni, a megfelelő oktatás hiánya pedig megnehezíti a szegénységből való kilábalást.

5.2. Interakció az érintettek és a segítők között

A képességszemlélet alapján nem csak az a fontos, hogy kiderüljön mit jelent az egyén vagy csoport számára a jó élet; milyen jól élni. Az is lényeges kérdés, hogy kinek kellene eldönteni e kérdést, és hogyan, valamint, kinek kellene cselekedni, tenni a változásért (Crocker–Robeyns 2010). Amartya Sen szerint az érintettek részvétele, megismerése és e folyamat során kialakuló egyedi utak és megoldások segítik hozzá az érintett egyéneket az emberi fejlődéshez, és csak így lehetséges, hogy képességeik/lehetőségeik úgy bővüljenek, hogy közben befolyásolni tudják az őket érintő folyamatokat – amely szintén az emberi fejlődés célja (Sen 2008). A szegénység-nyhítási folyamatok során az érintett egyén vagy csoportok kontextusához és eltérő céljaihoz illeszkedő (közösségi) részvételre és deliberációra van szükség (Crocker 2008, Sen 2000). Martha Nussbaum is fontosnak tartja, hogy figyelembe vegyük az érintettek tulajdonságait és életük egyedi jellegzetességét a szegénységük csökkentésének folyamatában. Ám szerinte a jó élet mibenlétét, és így azt, amelyre a szegény érintetteknek is érdemes törekedniük, elsősorban a filozófusoknak kellene megalkotniuk. Ők az alkotási folyamat során élnek az érintettek – és más filozófusok – részvételének, megismerésének hozadékaival. Az univerzálisan felépített jó élet koncepciójának helyi specifikációjára van szükség minden szegénység-nyhító kezdeményezés során (Crocker 2008, Nussbaum 2002).

Különböző módon és mértékben, de a képességszemlélet mindkét fő képviselője szerint elengedhetetlen az egyes szereplők közötti megvitatás és interakció a szegénység-nyhítás folyamatában –, amelyet a szegénység csökkentésének szakirodalma is teljes mellszélességgel képvisel (Khumalo 2013, Kuhar 2013, Földi 2009, Clark 2005, Unwin 2004). Az interjúk leíró bemutatásakor is kiderült, hogy az érintettekkel való együttműködés fontossága, az érintettek részvétele, szerepe, valamint az interakció valamely formája a szegénység-nyhító folyamatok során természetes a segítők számára. A részvétel szerepe és a részvételre való törekvés szándéka elfogadott az elméletben és a gyakorlatban is. Az interjúk számos tanulsággal szolgálnak arról, hogy a természetesnek vélt részvétel, az érintettekkel való kapcsolatfelvétel és interakció hogyan alakul a való életben. Az elemzésben nem a részvételi formák és típusok elméleti és gyakorlati megjelenését

boncolgatom, hanem szeretném kihangsúlyozni néhány fontos jelenség szerepét, amelyek az interakciók alakulását nagymértékben befolyásolják. Az érintettekkel történő együttműködés nem kétpólusú dolog, emberi interakciókról lévén szó, a szegénység-enyhítési folyamatok egyik legbonyolultabb és legsarkalatosabb pontja.

A leíró bemutatás során láttuk, hogy sok érintettnek gondot okoz a közlekedés, a hivatalos információk elérése, az internet használata, a közintézményekben, nem megszokott közösségben való boldogulás. Néhányan nem szeretnék az életükbe beengedni új szereplőket, vagy nehezen alakul ki a felek közötti bizalom. A segítők részéről hiányozhat a szükséges kompetencia, erőforrás vagy szándék bizonyos érintettek segítésére. E tényezők találkozásai számos különböző helyzetet eredményeznek, amelyekben azonban felfedezhetőek közös folyamatok, minták. A kapcsolatfelvétel, az érintettek hozzáállásának megismerése, a kapcsolat alakulása és a konkrét változtatások meglépése is számos bizonytalanságot hordoz magában. A következőkben két jelenséget, az autonómia és a hatalom felmerülésének jelentőségét tárgyalom az interjúk és az elméleti meglátások alapján, amelyek megléte/hiánya és viszonya az interakciók alakulásának és sikerének alapösszetevői.

5.2.1. Autonómia az érintettek körében

Az érintetti részvétel szókapcsolatot gyakran megszokásból, automatikusan használjuk a szegénység-enyhítési folyamatok kontextusában, és természetesen az érintett szegénységben élők (az ő boldogulásukat segítő folyamatokban való) részvételéről, hozzájárulásáról beszélünk. A szegénység-enyhítéshez kapcsolódó szakirodalomban is elfogadott, hogy a szegénységből való kikerülés, az érintettek saját boldogulásának, előrejutásának folyamatában fontos az érintettek részvétele, hiszen a szegénység-enyhítés egyik alappontját, a képessé tételt segíti, ha a szegény érintettek részt vesznek a döntések meghozatalában, hatalommal és kontrollal rendelkeznek a döntések és erőforrások felett (Narayan 2002). Ezek alapján elismerjük az érintettek szerepét saját életük alakításában. De kirajzolódik a kérdés: Milyen pozícióból kívánunk változásokat elérni az érintettek életében, és miért tesszük mindezt?

A kérdés globális síkon is felmerül például a segélyezés vagy a nemzetközi önkéntesség kontextusában. A nemzetközi segítség e formáját gyakran éri kritika, mely szerint az a legrosszabb formájában imperialista, paternalista jótékonyság, az önkéntesek turizmusa, tulajdonképpen a nyugatiak önmagát segítő karrierkeresése, nem más, mint technikai asszisztencia (Devereux 2008). Az interjúk során elvétele, de lokális szinten is megjelenik hasonló vélemény az egyes kezdeményezésekről. Elsősorban a civil szervezeteket képviselő interjúrésztvevők fogalmaztak meg hasonló célokkal rendelkező más civil szervezetek tevékenységére vonatkozó kritikai meglátásokat, amelyek arra vonatkoztak, hogy a tevékenység elsősorban a segítőkről szól és nem az érintettekről. Az egyik vélemény alapján például, ha időközönként kioszt valaki néhány adag ételt, akkor ugyan valóban segített, ez mégsem áll összhangban a segítői tevékenység elismerésének mértékével, hiszen az sokkal nagyobb, mint, amit a segítség valójában jelent. Az interjúrésztvevő hozzáteszi azt is, ez egyébként teljesen elfogadható, hiszen, bárki, aki bármilyen módon segít, többet tesz, mint az emberek 90%. Eszerint a segítői tevékenységekben az önérdék is szerepet játszik és játszhat.

A képességszemlélet a segítői tevékenység egy másik oldalát világítja meg. Sen elméleti munkája során jelentőséget tulajdonít annak, hogy a cselekvő emberek (agent-ek) nem csak a saját önérdéküket követhetik. Altruista céljaik is lehetnek, amelyek oltárán beáldozhatják saját jóllétüket is, egészségüket, baráti kapcsolataikat, olykor magát az életet is (Crocker–Robeyns 2010). Saját céljaik kapcsolódhatnak mások céljaihoz is, vagy másokat is érinthetnek, és ezáltal saját jóllétüket is alakíthatják (Sen 2006). Ezek alapján a szegénység megszüntetésének, csökkentésének ügye bárkinek az ügye lehet. A kutatás több résztvevője, szervezeti formától függetlenül megfogalmazta, hogy az élete részeként, küldetésének, saját ügyének tekinti az érintettek segítését, egy-egy társadalmi probléma vagy személy felkarolását (például a mélyszegény vagy hátrányos helyzetű roma gyermekek fejlesztését, családját veszített szegénységben élő gyermekek támogatását, a családsegítői szakmát vagy az izolált családokkal való kapcsolatfelvételt).

Függetlenül attól, hogy a segítői folyamat során az önérdek vagy altruista szempontok a hangsúlyosabbak, a szegénység-enyhítési folyamatok során az érintettek életébe sokszor belép egy másik, segítő fél is, egyéni, szervezeti, vagy más közösségi formában. Olyan emberek is, legtöbbször középosztálybeli segítők, akik maguk közvetlenül nem, vagy már nem érintettek a szegénységben. Ők szeretnék résztvevőket találni a számukra fontos ügyszö, és legtöbbször törekednek az érintettekkel történő interakciók kialakulására, az érintettek részvételére. Különbözö kulturális, gazdasági, szocializációs háttérrel, történettel rendelkezvén, ahogyan az egyének, úgy a kapcsolatok sem egyformák. A diverz háttérből fakadóan a célt és a megvalósítás módját is különbözöképpen képzelik el a segítők. Ahogy már korábban láttuk, az interjúrésztvevők között is sokan törekednek arra, hogy a segítők és az érintettek úgy működjének együtt a szegénység-enyhítésében, hogy mindkét fél céljai, értékei érvényesülhessenek. Ez néhány esetben, mikor hasonló értékrendek, történetek, személyiségek találkoznak, gördülékenyebben megy, máskor nem egyszerű összehangolni a célokat, amelyet az is befolyásol természetesen, hogy a segítők milyen motivációval bírnak. A seni képességszemléletben akkor irányítjuk saját életünket, amikor elkötelezödünk saját céljaink mellett, és megalapozott okunk, indokunk van erre. A döntést nem más hozza meg helyettünk, és nem is vagyunk rákényszerítve a döntés meghozatalára. Mi magunk döntjük el, majd megvalósítjuk azt, hozzájárulunk a megvalósításhoz (ha erről szölt a döntésünk) vagy elállunk a döntésünktől, illetve a konkrét megvalósítástól. Ehhez hasonlóan, a nussbaumi megközelítés szerint akkor tudunk kontrollt gyakorolni saját életünk felett, ha képesek vagyunk kialakítani számunkra a jó élet fogalmát, és képesek vagyunk kritikailag szemlélni azt, ahogyan a saját életünket tervezzük (Crocker 2008). De hogyan lehetséges ennek megvalósulása, amikor az érintettek (a saját boldogulásukat segítő folyamatokban való) részvételéről beszélnek a segítők, sokszor a „másik, segítő” fél is rendelkezik egy képpel arról, hogy mit kellene célul kitűzni az érintett életével kapcsolatosan, és a segítő fél készen áll arra, hogy az érintettek céljaihoz kapcsolódjon, velük együttműködjön. Hogyan teljesülhet az érintettek képessé tétele (válása) azzal egyidejűleg, hogy olyan emberekkel, csoportokkal működnek együtt, akik segíteni szeretnék nekik?

Az önálló boldogulás és a másokkal való együttműködés dichotómiájának feloldásáért és mélyebb megértéséért a függetlenség és az autonómia fogalmát emelem ki a

szakirodalomból. Kutatásom kezdetén és korábbi szakaszában úgy véltem, a függetlenség fogalma és az érintettek függetlenségének fenntartása jelenti a kulcsot az érintettek képessé válásához. Doktori kutatásom előrehaladtával azonban egyre inkább kikristályosodott, hogy bár érdemes az érintettek függőségének jelentős csökkentése mellett érvelni, az interjúk és az elmélet alapján is, az érintettek (és egyébként bármely egyén) teljes függetlenségéről irreális beszélni, hiszen a kapcsolatok, kapcsolódások, az együttműködések és a közös célok a mindennapi élet részei. Christman (1998, 385. o.) azt írja, *bizonyos típusú dolgoktól függetlennek kell lennünk, hogy meglegyen a kapacitásunk arra, hogy saját életünk felett egy normális mértékű uralmat tudjunk gyakorolni – akárhogyan is definiáljuk a normálist. Hogy ez mikor elegendő, az nagymértékben függ a kontextustól, ám, ami nagyon fontos, hogy mitől való függetlenség az, ami értelmezendő. Senki sem független. Mindannyian részt veszünk olyan interakciókban, amelyekben a másiktól függünk, legyen az ember, intézmény, csoport, norma, technológia stb. Ezek segítenek a mindennapok teljesítményeiben, és definiálják is azt, akik vagyunk, hozzájárulnak pszichológiai és mentális jóllétünk alakulásához, értékeinkhez és kiteljesedésünkhöz. Némely interakció teljesen önkéntes, míg más szinte elkerülhetetlen. Ebből fakadóan nincs koherencia abban, hogy az egyén ideális helyzete a függetlenség lenne, és így a társadalompolitika célja sem lehet ez.*

Az autonómia fogalma nem egyenlő a függetlenséggel, vagy a privát szférával, annál összetettebb. Az autonómia a társadalmi relációk kontextusából emelkedik ki, és nem egy védőzónából, amely nem engedi meg más polgároknak vagy az államnak a belépést (Ben-Ishai 2012). Patsch (2010) leírása alapján azt a személyt tekintjük autonómnak, aki általános értelemben önmaga feletti rendelkezésre képes, pszichológiai értelemben képes életét megtervezni és e szerint élni, etikai értelemben pedig cselekvőképes, döntéshozatali képességét tekintve kompetens, azaz felelős, tudatos, racionális döntést tud hozni, amely rá és saját értékeire jellemző, autentikus döntés. Christman (1998) szerint autonómnak lenni azt jelenti, hogy az egyén autentikus és kompetens a saját életében, önmagában nem független, de független azoktól a faktoroktól és hatásoktól, amelyek megzavarják vagy lerombolják az egyén arra való képességét, hogy egy különleges, autentikus egyénként funkcionáljon. Az autonómia jellegzetessége nem feltételez egy elkülönült, elszigetelt egyént társas kötések és

személyes függőségek nélkül. A függőség mindenütt ott van, de csak akkor áll konfliktusban az autonómiával, amikor azok elértéktelenítik az autentikus, egyedi, különleges ént.

Az autonómia fogalma, az autentikus, egyedi és különleges működés mibenléte képlékeny, a függetlenség fogalmától való elkülönülése nehezen megfogható. A hétköznapi szegénység-nyhítási gyakorlatok során sem a fogalmak tiszta elkülönülésén és artikulációján van a hangsúly. Azonban e fogalmak könnyű összemoshatóságának ismeretében is megállapítható, hogy szervezeti típustól függetlenül, az interjúk során csak egy-egy résztvevő emelte ki az érintettek autonómiájának, önálló döntéseinek, függetlenségének erejét és elidegeníthetlenségét, az autentikus, autonóm élet jelentőségét és ennek a szegénység-nyhítási folyamatok során való figyelembevételét. Egy állami dolgozó a következőképpen fogalmazta meg az érintettek önálló döntéseinek figyelembevételét egy családsegítői folyamat során.

„Nagyon sok olyan dolog van, ami nem rajtad múlik. És azokat nem nagyon tudod befolyásolni. Adhatsz ötleteket, mutathatsz utakat, de helyette nem fogsz tudni dönteni. És az ő esetleges rossz döntéseit is meg kell fogadnod. Nem tudsz mit csinálni... ezt a döntést hozta. Az, hogy jól fog-e elsülni vagy rosszul, azzal szembesülni kell mindenkinek. De a saját oldalunkon is így van, mi is hozhatunk rossz döntéseket, de van következménye.”

Ezen kívül megfogalmazza, hogy az érintettek önállóságának támogatása érdekében a legkisebb beavatkozás elvét követve csak azokat az erőforrásokat (beleértve a szakértőket is) kell biztosítani, amelyek a legszükségesebbek. Egy civil szervezet képviselője egy adományozói tevékenység kapcsán szintén hangsúlyozza, hogy mennyire fontos az önálló döntések tiszteletben tartása. Kiemeli, hogy amikor valaki az élelmiszerért jelentkezik, akkor ők nem kérdőjelezik azt meg, hogy valóban rászoruló-e. Azt mondja, amennyiben valaki egy ilyen helyzetbe belemegy, akkor nem számít, hogy végül mit kezd az adott élelmiszerrel, – elfogyasztja, eladja, dohányárut vesz rajta, vagy odaadja a barátjának, családtagjainak – ő mindenképpen valamilyen módon rászorul az adott élelmiszerre.

„Ne én mondom meg támogató, hogy mire használja, és ne én tudjam, hogy mi a jó neki. Azt ő tudja...”

Hogyan lehetséges eldönteni, hogy mely kapcsolódás, függőség zavarja és rombolja az egyén arra való képességét, hogy autentikus egyénként funkcionáljon, és melyek szükségesek az egyén jóllétéhez, kiteljesedéséhez, azaz a képessé tételhez (váláshoz)? A gyakorlati szegénység-enyhítő folyamatok tekintetében külső szemlélőként bizonyára nehéz megítélni ezeket a kérdéseket. Az interjúk alapján azonban számos segítő és érintett közötti interakcióban egyértelműen megfigyelhető olyan viszonyulás, amely az érintetti autonómia határára (akár annak keresésére) immunis, vagy olyan gondolkodásmód, amelyben megjelenik az érintettek függősége. Például a kutatás egy civil szervezeti résztvevője szerint az egyik hajléktalanokat célzó programjuk azért nem volt sikeres, mert bár biztosították számukra a lakhatást és étkezést, az új környezetükben nem tudtak mindig ott lenni velük személyesen, nem sikerült a „mentális átnevelés” és „beszoktatás”. Eszerint az érintettek nem tudnak egyedül boldogulni, és arra lenne szükség, hogy a segítők ellenőrzés és folyamatos jelenléte mellett jelentős változáson menjenek keresztül. Más civil szervezeti résztvevők pedig említették, hogy előfordul, hogy az adománycsomagban való részesüléskor – annak feltételeként – az érintetteknek egy rendezvényen kell részt venniük. Azt is hozzáteszi, hogy szerinte ezt ünnepként, egy szép eseményként élik meg az érintettek. Ha el is fogadjuk, hogy ez így van, nehéz eldönteni, hogy autonóm döntés eredményeként vesznek részt e procedúrában az érintettek, vagy szükségük van az adományra, és csupán ezért vállalják azt.

E viszonyulás párhuzamba állítható az elmúlt évtizedek hazai domináns szegénység-enyhítő módszereivel és szakpolitikájával, amely az egyéni autonómiának kisebb teret hagyva, bővelkedik a paternalista elemekben, és függőségi rendszert hoz létre a helyi hatalmi elit és az érintettek között. Virág (2010) a falusi szegénység vizsgálata során megállapította, hogy a rendszerváltást követően az önkormányzatok döntési jogköre széles maradt, így a helyi polgármesterek és hivatalnokok ügyévé vált a települések igazgatása mellett a munkaerőpiacról kiszorult szegényekről való gondoskodás is, elsősorban a segélyezés majd egyre inkább a közfoglalkoztatás által. Mivel a vezetőknek egyszerre több szerepben is helyt kell állniuk (olykor egyébként szakmai tudást igénylő családsegítői feladatokat is ellátnak), így akár a jószándékot, akár a szigort és fegyelmet eszközlő intézkedések útján, de

megerősödtek, stabilizálódtak az érintetteket alárendeltségi viszonyban tartó hierarchikus struktúrák.

A magyar nyelv értelmező szótára szerint a részvétel a részt vesz szókapcsolattal kifejezett cselekvés. Az ügy pedig általában valamely elfoglaltságnak, tevékenységnek tárgya; intézkedést, beavatkozást kívánó helyzet, viszony, tényállás, folyamat. Korábban láthattuk, hogy a szegénység-enyhítés célja bárkinek lehet az ügye, aki azt fontosnak tartja. Az egyének szegénysége ugyanakkor rendkívül komplex, és összefügg számos egyéni jellemzővel, az egyén életének felépítésével, autentikus működésével. Az autonómia fogalma és jelentősége kevésbé tematizált a kutatásban vizsgált gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységek során, de ha tematizáljuk is, nagyon nehéz megtalálni a segítség olyan módját a gyakorlatban, amely az egyén autonómiáját élteni és tiszteletben tartja. Ez nem azt jelenti, hogy a képessé tételi folyamatok alkalmazása és az autonómia tiszteletben tartása között feszültség lenne, pont ellenkezőleg. A képessé tétel magában foglalja az érintettek autonómiájának érintetlenségét, és csak olyan együttműködések foglalt magában, amelyek nem járnak olyan függőségi helyzetek kialakulásával, amely az egyének/közösségek autentikus, egyedi működését sértik.

A képességszemlélet szerint az egyének célja, hogy olyan életet éljenek, amelyet értékesnek tartanak (Sen 2003/1999). Saját, egyedi céljaik megfogalmazására és artikulációjára viszont csak akkor van lehetőségük, amennyiben nem részei olyan függőségeknek, amely az autentikus, különleges egyénként való működésüket zavarja, rombolja (Christman 1998). E perspektívából érdemes volna a szegénység-enyhítési diskurzusban az érintetti részvétel szófordulat felülvizsgálatára, és a segítői részvétel szófordulat megfontolására. Az autentikus egyén kiteljesedését nehezítheti és a romboló függőségek kialakulásához hozzájárulhat a segítő és érintettek személyes kapcsolatából fakadó esetlegesen függő viszonyok, a közöttük gyakran fennálló gazdasági-státuszbeli különbség, a társadalmi csoportok közötti viszonyok, önmagában a szegénység megléte az érintettek esetében, és minden, a szegénység állapotában korlátozó, már több ízben taglalt jellemző.

Összességében az autonóm létezés, döntéshozatal jelentőségét kevesen említik, tudatosítják a gyakorlati szegénység-enyhítést végző interjúrésztvevők között, hasonlóan ahhoz, amelyet

a pszichológiai és mentális tényezők figyelembevételének vizsgálatakor tapasztaltam. Az interjúkban fellelhető két jelenség véleményem szerint össze is függhet, hiszen a mentális egészség egyik alapja az autonóm élet²⁰ vezetése. A pszichológiai aspektus és az autonómia háttérbe szorulása között azonban más összefüggés is felismerhető. Mindkét vizsgált jelenség esetében elmondható, hogy nem szegénységspecifikus és nem csak a szegénység megszüntetésének folyamatához kapcsolódó problémákról beszélhetünk. Az autonóm döntések meghozatala nagyon sok nem szegénységben élő embernek sem alapvetés. Az sérülhet a családi működés során, az egészségügyi ellátásban vagy a frontális oktatásban való részvétel során, de bármely más szolgáltatás bürokratikus útvesztőjében, személyes és társadalmi kapcsolatokban egyaránt, amely folyamatok az emberi autonómia csorbulása ellenére szinte hétköznapiak számítanak. Így megítélésem szerint a pszichológiai és mentális tényezők fontosságának hangsúlyozása mellett az autonómia fogalmát és szerepét is kiemelten kellene kezelni az emberi jóllétről való gondolkodás és cselekvés során a szegénység kapcsán és azon kívül is. A következőkben az autentikus döntések önállóságának fontosságát és egyben a megvalósítás nehézségének hátterét mutatom be a hatalom fogalmának segítségével.

5.2.2. Hatalmi viszonyok a lehetőségek bővülése során

A szegénység jelenségének megértésében, kezelésében a hatalom kulcsfontosságú szerepet játszik. Ám a szegénység megszüntetését célzó nemzetközi fejlesztések gyakorlati alkalmazásai során a hatalom (power), hatalomtól való megfosztás (disempowerment) és a képessé tétel (empowerment) fogalmainak alkalmazása viszonylag kevés figyelmet kapott a kétezres évek elejéig (Alsop–Norton 2005, Mosse 2005). Hogy megértsük az egyéni és csoportos emberi létezés, meg kell ismernünk, hogyan élik az emberek az életüket, ki vagy mi kontrollálja őket (Crocker–Robeyns 2010). A szegénységben az élet irányításának

²⁰ Yalom (2017) azt írja, hogy a mentális egészség területén a felelősség az egyén racionális magatartására utal, létrehozást, saját magunk, saját sorsunk, életkörülményeink, érzéseink, szenvedésünk megalkotását jelenti. Heidegger és Sartre alapján az emberi lét természete kettős, egy empirikus, tapasztalati én és egy transzcendentális, teremtető én alkotja. Utóbbi felelős a világ és önmaga megalkotásáért és mulasztásaiért, amely összefüggésben áll az egyén szabadságával. A felelősség vállalása nyomasztó, ezért kerüljük a bizonytalanságainkat felerősítő döntéshozatalt, autonóm cselekvést, a világot tőlünk függetlennek látjuk, menekülünk, megfutamodunk a szabadság elől, és keressük a struktúrát, autoritást.

korlátozottsága kézzelfogható, így a hatalom fogalmának átgondolása gazdagítja a szegénység csökkentésével kapcsolatos ismereteinket.

A hatalom összetett, többretegű koncepció, képlékeny és számos módon értelmezett (Eyben 2005, Csaszar 2005). Dolgozatomnak nem célja, hogy a szerteágazó értelmezéseket teljeskörűen és mélységében elemezze. A hatalomról gondolkodók alapvető irányzatainak bemutatásakor Csaszar (2005) leírására támaszkodom.²¹ A 20. századi hatalom-elméletek képviselői a konfliktusra épülő hatalmi megközelítés, és a konszenzusra épülő hatalmi megközelítés dimenzióján helyezkednek el. Robert Dahl, Peter Bachrach, Morton Baratz és Steven Lukes konfliktusra épülő hatalomról beszél, amely a hatalmat eredendően negatívnak és kártékonnak ítéli. A hatalom tiltó jellegű, és azt eredményezi, hogy az egyén olyat tegyen érdekei ellenére, amelyet másképp nem tenne. A konszenzuális elmélkedők, mint Talcott Parsons és a két irányzat középvonalaiban elhelyezkedő (middle-ground) elmélkedők hiszik, hogy a hatalom nem szükségszerűen áll kapcsolatban a konfliktussal, és nem mindig jelent nulla összegű játékot. Ehelyett kapacitást és ebből fakadóan konkrét eredményeket tesz lehetővé, még akkor is, ha erővel teszi ezt, vagy csak egy bizonyos szektor profitál belőle. A két megközelítés között, Michel Foucault, Anthony Giddens, and Stewart Clegg megközelítésében a hatalom felépülésében mind a konfliktus mind pedig a konszenzus szerepet játszik.

A következőkben a szegénység témaköréhez kapcsolódóan a szegénység és a hatalom kapcsolatát vizsgáló szakirodalomban széleskörűen alkalmazott és referált (például Csaszar 2005, Eyben 2005, Berger 2005, Rowlands 1997, Williams et al. 1994) hatalmi típusokat veszem sorra: hatalom valami felett; együttműködői hatalom; valamire való hatalom; valamint a belülről fakadó hatalom típusait.

Hatalom valami felett (power over):

²¹ De természetesen a hatalom más típusú kategorizálásáról is olvashatunk például Mosse (2005) tanulmányában, aki hat szempont kiemelése mellett – a formális-informális hatalom; hatalmi szintek, végtelen-véges hatalom, tranzakcionista-strukturális hatalom, a hamis öntudat hatalma ismérvek segítségével – összegzi a hatalom formáit.

Kontrolláló hatalom, amely teljesítéssel, ellenállással vagy manipulációval jár együtt. A leggyakrabban tárgyalt hatalmi típus. Nagyon sok negatív megnyilvánulása ismert: többek között az elnyomás, kényszer, diszkrimináció, korrupció, bántalmazás. Kontrolláló hatalom esetén hatalmat veszünk el másoktól, és dominanciát gyakorlunk mások felett. A szegények képessé tétele ebben a kontextusban úgy értelmezhető, hogy a negatív hatalmi megnyilvánulások megszüntetéséért (és nem azok újratermeléséért) döntéshozatali pozícióba hozzuk azokat, akik azt megelőzően nem voltak abban (Csaszar 2005, Rowlands 1997).

Együttműködői hatalom (power with):

Az együttműködésben rejlő hatalom arra utal, hogy együtt többek vagyunk, mint az egyének összege. A közös problémakezelésben erősség rejlik. Az együttműködői hatalom építőkövei a kölcsönös támogatás, szolidaritás, kooperáció, sokszínűség, a tehetségek diverzitása és tudás. A Foucault által létrehozott kategória hozzájárul a társadalmi konfliktusok csökkentéséhez, átformálásához, egyenlőbb kapcsolatok kialakulásához. A szegénység csökkentésének témakörében alátámasztja a képességszemléleti megközelítés tételét, amely szerint céljaink kapcsolódhatnak másokéhoz és együttműködhetünk azok megvalósításában (Crocker–Robeyns 2010). A segítők és az érintettek alkotta csoport a kollektív cselekvésben rejlő erő által hozzájárulhat az érintettek képessé válásához (Csaszar 2005, Rowlands 1997).

Hatalom valamire (power to):

A valamire való hatalom az egyén arra való lehetőségét fejezi ki, hogy alakítsa az életét és környezetét. Teremtő és produktív hatalom, amely új lehetőségeket, akciókat teremt dominancia nélkül. A személy képessége, hogy felismerje az érdekét, valamint, hogy van hatalma változtatni. A képessé tétel az együttműködői hatalom és a valamire vonatkozó hatalom kontextusában is arra utal, hogy az egyén vagy csoport tudatosítja saját érdekét, amely alapján cselekedhet. Ennek során az egyének kialakítják a tárgyalásra, együttműködésre, a kollektív cselekvésre való képességüket. A valamire való hatalom a szegénységben a cselekvésre fókuszál, azaz, hogy az egyén mit tud megtenni, meglépni saját céljai tekintetében, legyen az oktatásban, képzésben való részvétel, vagy másokkal való együttműködés az előrelépés érdekében. Crocker és Robeyns (2010) a kortárs politikai filozófia álláspontjával megegyezően a személyes felelősségnek is jelentőséget

tulajdonítanak, amely szerint minden egyénnek ugyanazon lehetőségekkel kellene rendelkezni, és amint ez teljesül, minden egyén felelős is a saját döntéseiért. A lehetőségek azonban minden egyén és közösség számára, de a szegénységben különös mértékben korlátozottak (Csaszar 2005, Rowlands 1997).

Belülről fakadó hatalom (power within):

A belülről fakadó hatalom az egyén önértékelésének és önismeretének belső érzékelésével foglalkozik. Belső erőforrás a remény meglétére és annak elképzelésére, hogy valaki elég erős ahhoz, hogy megváltoztassa saját körülményeit. Spirituális erő, amely az embereket emberré teszi. Az egyén önértékelése és önelfogadása magában hordozza az egyén mások felé irányuló tiszteletét, mások egyenlőként való elismerését is. Ebben a hatalmi típusban a képessé tétel több, mint a döntéshozatalban való részvétel, azt a folyamatot is magába foglalja, amelynek során az egyén végül úgy tekint magára, mint aki képes és jogában áll döntéseket hozni. A szegénységben kiemelten sérülékeny terület. Kapcsolatban áll az egyének autonómiájával, valamint pszichológiai állapotával. Az egyén nem csak a kogníció szintjén tudja, hogy hatalmában áll változtatni akár másokkal együttműködésben, hanem ténylegesen hisz benne, reménye van önmagában és másokban, hogy a társadalom – vagy bármilyen más referenciapont, pl. Föld élőlényei – egyenrangú, értékes tagja. Mivel ez a legnehezebben megfogható hatalmi típus, így (az autonómia és a pszichológiai állapot témaköreivel konzisztensen) általában ezzel foglalkozunk a legkevesebbet (Csaszar 2005, Rowlands 1997).

A képességszemlélet megfogalmazásában az egyének képessé válnak saját ügyeik tevékeny előmozdítására (Sen 2003/1999, Crocker 2008). A szegény érintettek képessé tételét a hatalmi fogalmak megismerése által már komplexebben is értelmezhetjük. Az magában foglalja az egyén képessé válását az önértékelésre, mások tiszteletére, saját érdekének tudatosítására és e szerinti cselekvésre, valamint a másokkal való együttműködésre. A képességszemléletben az „agency” fogalma az egyén saját ügyeinek vagy számára fontos ügyek előmozdítására, realizálására vonatkozó döntésre, lehetőségre utal (Crocker 2008). Az agency-t okunk van értékelni, és másokkal együtt csoportjainkban és intézményeinkben is gyakorolni. A hatalom kérdéskörét vizsgálva az „agency” a pozitív hatalmi típusok

összessége: a cselekvésre és az egyén világának megváltoztatására való képesség (Csaszar 2005).

Az elméleti és empirikus elemzés alapján, a szegénység csökkentésének témakörében a hangsúly a három pozitív hatalmi típus megvalósulási lehetőségén és erősítésén van, míg az első negatív hatalmi típus ezek gyöngítéséhez járul hozzá. A szegénység-enyhítés terén a korábbi és ezt követő elemzések elsősorban a pozitív hatalmi típusok jelentőségére és azok esetleges csorbulására fókuszáltam, pl. a képessé tétel céljának, a szegények pszichológiai helyzetének, az oktatás jelentőségének, az autonómia fontosságának, az ösztönzésben rejlő lehetőségek elemzése során. A következőkben az interjúk során felmerülő olyan hatalmi aszimmetriát sejtető felmerüléseket említek, amelyek inkább a konfliktusra épülő, kontrolláló jellegű, és a valamire való hatalmi típusnak feleltethetők meg, vagy ahhoz hasonlatosak. Ide sorolhatóak az előző részben megjelenő példák is, amelyek az érintetti autonómia csorbulására vonatkoztak (lásd:143. o.). A gazdasági, társadalmi státuszok, a személyiségek különbözőségéből fakadóan, a szervezeti típustól függően hatalmi aszimmetria jöhet létre a szereplők között. Ennek viszonylag egyértelmű és általánosan elfogadott formája, amikor önkormányzati és állami intézményi segítségben részesülnek az érintettek. Ekkor el kell fogadniuk a folyamatok intézményi keretét és feltételeit az együttműködés során.

Néhány esetben az intézményeken kívül is, elsősorban szervezettebben működő civil vagy vállalkozói tevékenységek során egyértelműen a segítők határozzák meg az együttműködés alapvető feltételeit. Jellemzően az érintettek irányába tett elvárások az idő előrehaladtával és a kölcsönös bizalom növekedésével folyamatosan változnak, legtöbbször csökkennek. Az egyik élelmiszeradományozói kezdeményezés képviselőjének elmondása szerint például, amikor megkezdték a tevékenységüket, különösen figyeltek arra, hogy az érintettek az élelmiszeradományt helyben fogyasszák el. Erre a transzparencia fenntartásáért volt szükség, hogy az adományozók lássák, valóban jó helyre mennek az adományok. Az idő haladtával, engedtek ebből az elvárásból.

„Elvártuk, hogy minden támogatást ott fogyasszanak el nálunk. Most azt gondolom egy ideje, hogy nem vagyunk rászorulva arra, hogy mutogassuk ezeket az embereket,

és nem is volt teljesen életszerű... most már megengedjük azt, hogy eljön valaki, ételhordóba beletesszük és nem kell a családot összegyűjtögetni.”

A hatalmi aszimmetria sokszor a segítők és az érintettek közötti kommunikáció során nyilvánul meg, amely az idő előrehaladtával szintén csökkenhet. Ennek egyik leggyakoribb megnyilvánulási formája a kutatás résztvevői szerint a gyermekek korrepetálásai során vagy az iskolában tapasztalható. Ekkor nagyon sok segítő arról számol be, hogy a gyerekek nem kommunikálnak nyíltan, félnek megmondani, ha valamit nem értenek, nem tudnak követni. Így a lemaradásuk egyre fokozódik anélkül, hogy megfelelő fejlesztést kapnának. A kommunikáció nem mindig nyílt a felnőtt érintettek és segítők között sem. A beszélgetésen, személyes meghallgatáson és a személyes, családi jellegű együttműködések kapcsán is megemlítik a kutatás résztvevői, hogy olykor az érintettek és a segítők közötti kommunikáció nem őszinte. Ennek hátterében az állhat, hogy az érintettek szeretnék megfelelni a segítők elvárásainak, értékeinek, hogy továbbra is fenntartsák az együttműködést, ám ezt valójában a körülményeikből fakadóan nem tudják megtenni. Ezek sokszor csak az érintettek által vélt elvárások, ám befolyásolják a kommunikáció egyenességét. Az egyik civil szervezeti segítő, akinek tevékenysége elsősorban a beszélgetésre és meghallgatásra, valamint az anyagi segítségre épül, a következő példát mesélte.

„Mikor Levente tavaly börtönben volt, akkor nekem Péter mondta, hogy a pénz, amit adok, Levente cigarettaadagjára megy el. Akkor ez rossz volt, nagyon felbosszantott engem is... Akkor gondolkodtam, és meg is kérdeztem Bettit, hogy küldesz neki csomagokat? És akkor azt úgy háritotta. Tehát szerintem sokszor egyébként vagy nem mond igazat, vagy nem úgy mondja el. De én ezzel nem foglalkozom, mert szerintem olyan családban él, meg akik körbeveszik, azok között ő megtanulta azt, hogy így kell lenni. Én meg nem érzem azt, hogy szembesítenem kéne ezzel.”

Ebben a példában megmutatkozik mindkét fél kiszolgáltatottsága. A segítő nem tudja és szemléletéből fakadóan nem is szeretné kontrollálni, hogy az érintett mire fordítja a támogatást. Az érintett pedig nem őszinte ezzel kapcsolatban, hiszen tart attól, hogy mit reagál a segítője. A hatalom kérdése máskor nem az elvárások vagy a kommunikáció szintjén jelenik meg, hanem a kezdeményezések struktúrájában manifesztálódik. Olykor az érintettek a segítők hozzájárulása nélkül nem tudják ellátni magukat vagy családjukat. Gyakran a

segítség beépül a szokásosan várt jövedelmi vagy más típusú források közé, így az érintett egyén vagy család függhet annak megérkeztétől, a segítő pedig függhet a segítségének jelentőségétől. A folytonos és rendszeres segítség hozzászokást eredményezhet, beépül a család szokásos életmenetébe, és mindkét fél kiszolgáltatottságát eredményezheti. Fennáll a veszélye, hogy a segítő feltételekhez köti a támogatást, és beleszól az érintettek döntéseibe, választásaiba, akik így kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetnek. A segítők számára szintén kiszolgáltatottsággal és kifáradással járhat a folyamatos támogatás. Ha a segítség az adott egyén identitásába beépült, anyagi és mentális lehetőségei is adottak – de az is lehet, hogy egyre szűkösebbek –, valamint a másik fél folytonos szükségével tisztában vannak, akkor nehéz kiszállni a segítői szerepből. Szélsőséges esetben felmerülhet a segítők jószándékának és forrásainak kihasználása akkor is, amikor azt égető szükség nem indokolja, vagy már a segítők forrásai nem teszik lehetővé a támogatást.

Civil szervezetek, önkormányzati és állami egységek, egyházközségek képviselői is említettek olyan incidenseket, amikor az érintettek agresszíven, fenyegetőleg vagy támadólag léptek fel a segítőikkel szemben, mert nem kaptak támogatást vagy azt az ellátást, amelyet szerettek volna. A kutatás résztvevői több esetet említettek, amikor tettlegességig fajul a támogatás hiányára vagy elmaradására adott érintetti reakció, máskor enyhébb formában mutatkoznak meg az érintettek elvárásai a segítőikkel szemben. Például egy rendszeres anyagi támogatásra fókuszáló civil program során az egyik segítő úgy érezte, az érintett család pénztárcának nézi őt és lemeríti ez a kapcsolat. A hajléktalanellátás egyik dolgozója szerint a hajléktalanok gyakran „rámásznak” az emberre, például ragaszkodnak egy adott szociális munkához vagy barátkozni akarnak. A szegény családokat és gyerekeket, hajléktalanokat segítő civil szervezeti, önkormányzati, állami, egyházi dolgozók és akár a vállalkozók is fokozott érzelmi megpróbáltatásnak vannak kitéve, és több okból is fenyegeti őket a kiégés veszélye. A résztvevők ezek között említik az érzelmi és gyakorlati bevonódás túlságosan magas mértékét, a problémával és az érintettek életével való teljes azonosulást, a szociális segítők mentális jóllétének társadalmi szintű háttérbe szorulását, az érintettek és segítők közös sikerének hiányát, az ismétlődő kudarcok megélését, az érintettek bizalommal való visszaélését, a segítők saját problémáinak feldolgozatlanságát és önismereti hiányát. Önkormányzati és állami egységek dolgozói, valamint egy civil szervezeti segítő a

következőképpen nyilatkozik a kifáradás és a segítői potenciál témaköréről. E gondolatok egyébként szervezeti formától és érintetti célcsoporttól függetlenül visszatérnek az interjúkban.

„A kiégésnek a leghamarabbi módja az, hogyha az ember mindig minden áron segíteni akar, meg otthon is ezen rágja magát, hogy hogy tudna segíteni, meg nem tudja különválasztani a munkát meg a magánéletet.”

„Ezért ég ki, mert ad egy lehetőséget valakinek, az a valaki visszaél vele, ad neki még egy lehetőséget, azzal is visszaél, és egy idő után azt gondolja, hogy felesleges, amit csinál...”

„Bizony-bizony nekünk magunknak is meg kell tanulnunk együtt élnünk a saját magunk élettörténetével, és ennek a feldolgozottsága nagyban meghatározza azt, hogy miként vagyunk képesek produktív módon segítséget adni másoknak. Ahol vak vezet világtalant, magyarul csak együtt sírni vagyunk képesek a klienssel csúnya szóval élve, hát az nem biztos, hogy jó útra visz.”

A kutatás résztvevőinek beszámolóí alapján az érintettek és a segítők közötti hatalmi eltolódás, elsősorban a valamire való hatalom megnyilvánulása tehát akár a segítők kárára is felmerülhet, amelynek elemei például a manipuláció vagy bántalmazás. Láttuk, hogy a hatalmi aszimmetria a lokális segítői tevékenységek során többféleképpen is megjelenhet, ám sem iránya, sem mértéke nem határozható meg egyértelműen, akár szituációról szituációra változhat. Elsősorban az érintettek és segítők közötti együttműködés módjától és a kapcsolatok jellegzetességétől függ, hogy van-e jelentős hatalmi aszimmetria.

A dolgozat lehetőségeit meghaladja a politikai hatalom, gazdasági hatalom és a szegénység összefüggéseinek részletes elemzése, ám fontos azok említése. A segítők és érintettek kölcsönös kiszolgáltatottsága a hatalom fogalmának segítségével társadalmi szinten is értelmezhető, és értelmezendő, hiszen az meghatározó a szegénység fennmaradásában és generációkon átívelő továbbörökítésében. A globális és nemzeti elit politikai és gazdasági érdekei befolyásolják az állami rendelkezéseket, prioritásokat és programokat. A szegény embereknek nincs lehetőségük a politikai és gazdasági képviselőkre, hacsak az érdekeik követése fel nem használható politikai célokra, amelyek az elit gazdasági érdekeivel

általában egy irányba mutatnak (Mosse 2010, 2005). A szegények az oktatáshoz, tudáshoz, gazdasági és társadalmi javakhoz való hozzáférésük szükségességéből fakadóan – minden más középosztálybeli polgárral együtt, csak még fokozottabban – kiszolgáltatottak lehetnek az országos és helyi politikai erőknél, akik a szegények szavazatainak, támogatásának megszerzéséért és megtartásáért rövidtávú anyagi előnyökhöz juttathatják őket, ám a szegénység hosszú távú kezelésére nem törekednek. A szegénység problémájának politikai célú mellőzése a segítők kiszolgáltatottságát is fokozza, hiszen tevékenységük egy folyamatos szélmalomharccá válhat lokális és nemzetközi szinten is (Mosse 2010). Emellett közben növelik a tudatosságot és elkötelezettséget a szegénység mélységi problémái iránt, az igazságtalansággal, az egyenlőtlen hatalmi viszonyokkal való küzdelemben, és a fenntarthatatlan fejlődési folyamatok kapcsán (Devereux 2008).

A szegénység-enyhítés témakörének tárgyalása során a gazdasági-társadalmi struktúra szerepe nagyon ellentmondásos, hiszen a nemzetközi törekvések a szegénység megszüntetésének megvalósíthatóságában kiemelten fontosnak tartják a gazdasági növekedés jelentőségét. A globális gazdasági és társadalmi struktúra azonban szintén visszatükrözi azokat a hatalmi és elnyomó rendszereket, amelyek az egyenlőtlenségekre épülnek, és azok fennmaradásához hozzájárulnak. A kapitalizmus fenntartja a szegénységet a koncentráció és a kizárás logikáján keresztül (Mosse 2010). A tömegtermelés, az alacsony bérek, a technológiai fejlődés és az ahhoz való hozzáférés egyenlőtlensége a szegénységben élő emberek kiszolgáltatottságához és a természeti környezet erodálódásához vezet.

Társadalmi szinten a képessé tétel (empowerment) abban is megnyilvánul, hogy a szegények egyéni és kollektív szintű eszközei és lehetőségei bővülnek, amelyek által képessé válnak arra, hogy interakcióba lépjenek egymással és a társadalommal, szervezzék-alakítsák azt, és részt vegyenek annak működésében beleértve az államot is és annak törvényeit, szabályait, intézményi mechanizmusait, értékeit, működését (Rauschmayer et al. 2011, Narayan 2002). Ennek érdekében és a probléma tematizálásának céljából a szegénység politizálása is hozzátartozik a szegények képessé tételéhez (Mosse 2005). Ferge (2006, 479. o.) azt írja, hogy itthon *„A társadalom számít, ha folyton változik is. Az emberek túlnyomó többsége nem választja szabadon sem a sorsát, sem azt, hogy hogyan él, hogyan viselkedik”*.

Az interjúrésztvevők közül is kiemelik néhányan a gazdasági-társadalmi berendezkedés által „determinált” körülményeket, a politikai és gazdasági érdekek szerepét a szegénység problémájának hárításában, az egyenlőtlenségek fokozódását, valamint a szegény társadalmi rétegek politikai részvételének és szerveződésének gyengeségét. Az egyik civil szervezeti interjúrésztvevő kifejti, hogy a szegénység megszüntetésének egyik kulcsa lenne az érintettek, a „célcsoport” megerősítése, képessé tétele. Ennek részeként fontos lenne, hogy legyenek céljaik, a politikai színtéren is fokozódjon az aktivitásuk, és érezzék meg, hogy nekik is van hatalmuk.

Egy másik adományozói tevékenységet folytató civil szervezet képviselője szerint egy társadalom erejét az adja meg, ahogyan az elesettjeiről tud gondoskodni, például a gyerekekről, az idősekről, a betegekről, hajléktalanokról, az alkoholbetegekről, a szenvedélybetegekről. Szerinte a magyar társadalom nagyon gyenge, mert hiányzik a kormányzati erőfeszítés e csoportok megerősítésére és a szervezett, támogatott társadalmi szolidaritás. Arról beszélt, hogy szerinte a kormány veszélyt lát abban, ha a társadalmi szolidaritás megerősödik, összeáll, pedig arra a társadalomban lenne fogadókészség. Ezért nem támogatja ezt a folyamatot, és elsősorban a civilek erőfeszítéseire hagyatkozik az ilyen jellegű problémák kezelésében. Egy másik szintén adományozói tevékenységet folytató civil szervezeti interjúrésztvevő azt a kontrasztot emeli ki, amely a gazdagodó politikai elit és a szegényedő legalsó társadalmi csoport között húzódik meg. A nélkülözés súlyosságának szemléltetésére továbbá a következő példát mesélte:

„Volt egy pünkösöd. Elég furcsa idő volt, és beszéltük az aktivista társakkal, hogy vigyázni kéne, mert az emberek most nem nagyon mozognak, hosszabb ideig nincs munkavégzés, nincs piac, nem nagyon járnak az utcán, de az éhes emberek ezen a napon is éhesek. És akkor felváltva vittünk saját élelmeket, adományokat. És kimentem...Egyébként kihalt volt a környék, de három vagy négy ember egymástól függetlenül, tehát nem egy család, ott várt, hogy hátha hoz valaki valamit. Ha pünkösdkor oda, abba az ócska időbe kimegy valaki és vár, az egy dráma nem?”

A hatalom fogalmának alkalmazása további szempontokkal gazdagítja és kitágítja a szegénység-enyhítés lehetőségeinek horizontját, úgy, hogy egy újabb eszközt biztosít a

szegénységben zajló folyamatok megértésére. A szegénységben élők hatalmának tudatosítása és erősödése alapvető jelentőségű a helyzetük megváltoztatásában, amely azt jelenti, egyre inkább képesek saját maguk értékelésére és tiszteletére, mások tisztelete, saját érdekeik, igényeik felismerésére, tematizálására és az e szerinti cselekvésre. Mindez magában foglalja a másokkal való együttműködés fejlődő képességét, a társadalmi ügyek közös alakítását. E pozitív folyamatok – vagy ehhez hasonló folyamatok – azonban az interjúk alapján a gyakorlatban ritkán mennek végbe olykor destruktív, kontrolláló jellegű dinamizmusok nélkül, amelyek legtöbbször a szegénység-enyhítési folyamat összes szereplőjét érintik. A szegénység állapota önmagában terhelt helyzet, amelyben az érintettek a gazdasági-társadalmi struktúra logikáját, a politikai hatalom érdekeit, a megfelelő oktatásból, egészségügyből való kiszorulást és ezek következményeit is magukon viselik. Ezek azonban nemcsak az érintettek, de az őket segítők kiszolgáltatottságát is erősítik.

5.3. Elemzés a szabad választásról

Amartya Sen szerint az ember természete összetett, az egyének helyzete, értékelésük alapja nagyon egyedi, ezért nem fogalmaz meg egy mindenki számára univerzálisan érvényes, előre meghatározott elemekből felépülő listát az emberi képességekről/lehetőségekről (Sen 2008, 1993). Nussbaum viszont indokoltnak tartja, hogy az állam támogasson egy belső értékkel rendelkező listát, és törekedjen arra, hogy ezek a képességek/lehetőségek minden egyes ember számára elérhetők legyenek, attól függetlenül, hogy az egyéneknek milyen a jó életről alkotott elképzelésük (Nussbaum 1992). Sen szerint mindez valóban egy szisztematikus útja lehetne annak, hogy a képességszemléletben rejlő hiányosságokat megszüntessük, és nincsen ellenvetése, ha valaki ezt az utat szeretné járni. Ugyanakkor kiemeli, hogy ne fogadjuk el ezt egyetlen útnak, ne ragaszkodjunk a lista felállításához (Sen 2008, Robeyns 2005). A képességszemléletben való gondolkodás megenged más utakat is. Az emberi természet specifikus jellegéből fakadóan bármilyen listát is állítunk fel, fennáll a veszélye, hogy fontos, releváns tevékenységek, képességek kimaradhatnak (Sen 1993).

A meghatározott képesség/lehetőség lista melletti érvek és a korábban említett elméleti körülmények azonban – mélyszegénység, permanens kognitív károsodás, különböző

társadalmi csoportok közösségi hagyományokban gyökerező elnyomása, kegyetlen preferenciák jelenléte – a segítők tapasztalatai szerint valóban felmerülnek a gyakorlatban is. Ezekben az esetekben a szabad választás lehetőségessége, működőképessége kérdéseket vet fel (Nussbaum 2011, 2002, Crocker 2008, Sen 1993). Mikor azon gondolkozunk, hogy a szegénység-enyhítés, fejlődés érdekében mely lehetőségekkel bővíthet az egyén választási repertoárja; ki és hogyan dönthet minderről és ki cselekedhet ennek érdekében, szinte feloldhatatlan kérdéssel találkozunk. Az érintett egyén dönthet saját lehetőségeiről? Mi történik, ha a döntéseivel mások életét is érinti, befolyásolja – esetleg negatívan? A segítő dönthet, aki azt szeretné, hogy az érintett egyén ne éljen extrém szűkösségekben, gazdasági és szubjektív jólléte növekedjen, és úgy érzi, lennének is jó ötletei arra, hogyan lehetne a „jobb” életet megvalósítani? Vagy kövessünk egy univerzális listát, mint amelyet Nussbaum megfogalmazott? Kutatásom kezdetekor amellet érveltem volna, hogy az egyén csak és kizárólag önmaga dönthet saját életéről, saját lehetőségeiről, és arról, hogy milyen döntéseket hoz meg, amelyek szerint cselekszik.

Alapállásom a kutatás lefolytatását követően árnyalódott. Egyrészt a képességszemlélet megengedi, hogy mások céljaihoz is hozzájáruljunk, vagy közös célokat állítsunk fel, és közös döntéseket hozzunk meg. Az érintetti autonómia vizsgálatakor is láttuk, hogy az egyén autonómiája nem egyenlő a társas érintkezésektől, kapcsolódásoktól való függetlenséggel, valamint a hatalom témaköre is megerősítette, hogy a másokkal való együttműködésben számos lehetőség rejlik, amely társadalmi szinten az érintettek döntéshozatali részvételében, ön- és társadalom-szerveződő erejében nyilvánul meg. Ugyanakkor az interjúkban megismert gyakorlati tapasztalatok alapján a szegénység helyzetében is gyakran megmutatkozhatnak olyan viselkedésgjegyek, amelyek a legtöbb egyéni perspektívából szemlélve – ha esetleg érthetőek is – nem fogadhatók el egy társadalomban, nem képezhetik annak a lehetőségghalmaznak a részét, amelyből az egyének választhatnak. Szervezeti típustól függetlenül a kutatás résztvevői közül többen is megfogalmazták ezt.

Az interjúrésztvevők említették a családon belüli elnyomás és erőszak jelenlétét, az agresszív fellépést a környezettel szemben, a prostitúciót, bűnözést. Janky (2016) alapján a strukturális tényezőkkel (első ránézésre) nehezen magyarázható viselkedési minták elismerése és jobb

megértése az érintettek érdekeit szolgálja, és nem jelenti az érintettek hibáztatását helyzetükért. Viszont e társadalmi problémák közvetetten is tovább nehezítik az érintettek helyzetét, hiszen erősítik a közvélemény negatív hozzáállását a szegénységhez, s emiatt a társadalompolitikai döntések sok esetben nem kedveznek az érintettek számára. Sőt, fokozódhat a szegények vádolása, hibáztatása, amely pedig erősítheti a szegénységgel szembeni előítéleteket (Kozma 2003).

...A kirekesztődés szélsőséges helyzet, mely hatással van a személyiségre, és ezen keresztül sajátos viselkedésekhez, azaz megbirkózási stratégiákhoz vezet... a hétköznapi szemlélet mindig a végeredmények felől vizsgál, és a hétköznapi szereplői hajlamosak belső okokat keresni ott, ahol a tüzetesebb vizsgálat során kiderül, hogy a körülmények hatásáról van szó. Sok, a szegényekkel kapcsolatos előítélet gyökerezik a tendenciózus oktatáson. De a hibás oktatás vezethet a gyakorlatban a hibás módszerek megválasztásához is... Ha viszont érvényesíteni akarjuk az egyének, csoportok és környezetük közötti viszony vizsgálatán alapuló szociális magyarázatot klienseink helyzetének feltárásában, akkor gyakran a társadalmi környezet nemtetszésével találkozunk. A nagyon nehéz sorsú, marginális helyzetben élő emberek viselkedését ugyanis a társadalmi közvélekedés gyakran „deviánsnak”, „immorálisnak”, „irracionalisnak”, „taszítónak” minősíti. Az áldozatot vádolni pedig sokkal egyszerűbb, mint azzal a gyakran megoldhatatlannak látszó feladattal szembenézni, hogy milyen áldozatok lennének szükségesek a többség részéről, hogy javuljanak a kisebbségben élők életesélyei (Kozma 2003, 18. o.).

Az elméleti és gyakorlati meglátások alapján is léteznek azok az esetek, amelyekben nem lehetséges, hogy az érintettek szabadon válasszanak²²², vagy ez az út nem tűnik helyesnek. Az értékek, normák és a tényleges cselekvések alakítása viszont az egyik legmélyebb, legtürelemesebb együttműködést kívánja meg a felek részéről. Ezt a rögzített utat értelemeszerűen

²²²² Olyan magatartásbeli esetekről beszélünk, amelyek látszólag személyes jellemzőkön alapulnak, ám visszavezethetők strukturális tényezőkre. Ezért írja Janky (2016), hogy strukturális tényezőkkel nehezen magyarázható mintákról van szó. Ebben a helyzetben merül fel, hogy vannak bizonyos szituációk, amikor nem lehetséges, hogy az érintettek szabadon válasszanak. Ez a választás természetesen sosem teljesen szabad, mindenkit érintenek strukturális kényszerek, a szegénységben különösen. Ebben a kontextusban szabad választás alatt azt értem, hogy az adott egyén, közösség a strukturális kényszerektől nem függetlenül, önmaga belátása szerint hoz meg bizonyos döntéseket.

kevesen vállalják magukra – függetlenül a szervezeti formától –, így ebben a helyzetben az érintettek teljesen és végérvényesen magukra maradhatnak az egymásra tornyosuló problémákkal, frusztrációkkal, számos olyan helyzetet (és elveszett embert) eredményezve, amelyben jelenleg a társadalom képtelen segítséget nyújtani. Az érintettek hibáztatása és a szituációk elrejtése helyett a mély helyzet elismerése és elfogadása, nyílttá tétele jelentheti a változás alapját. A következőkben a paternalizmus felmerülésének eseteit mutatom be, valamint a paternalizmus és a szabad választás közötti ellentmondás feloldására teszek kísérletet. Kiemelem az alternatíva keresésének fontosságát, és bevezetem az ösztönzés (nudge: Thaler–Sunstein 2003) és felemelés (boost: Hertwig–Grüne-Yanoff 2017) ötletét a szegénység-enyhítés módjainak tárgyalási terébe.

5.3.1. A paternalizmusról

A képességszemlélet, mint elméleti megközelítés olyan bírálatot is kap, amely alapján önmagában is rendelkezik paternalista jelleggel (Claassen 2014). Habár a képességszemlélet önmagáról, inkább liberális természetű, antipaternalista megközelítésként vélekedik, hiszen a képességek/lehetőségek közötti választást helyezi előtérbe a tevékenységekre/állapotokra való fókuszálás helyett (Crocker–Robeyns 2010). A kritika szerint azonban elkerülhetetlen, hogy néhány esetben a képességek/lehetőségek helyett a konkrét tevékenységek/állapotok támogatása kerüljön előtérbe. Néhány képesség/lehetőség – mint az egészség vagy biztonság – oly fontosak, hogy jogosnak érezhetjük a konkrét tevékenység/állapot támogatását, nem csak a képesség/lehetőség elérhetőségének biztosítását (Claassen 2014). Például, amikor a kognitív kapacitás hiányzik a mérlegeléshez, vagy a nagyon idős betegek, újszülöttek esetében, hiszen ők nem döntenek. Ettől függetlenül funkcionálhatnak teljeskörűen, egészségesen, de mások hozzájárulása által (Crocker–Robeyns 2010). Ekkor a tevékenység/állapot támogatása kerül előtérbe.

Amikor paternalista módon járunk el, a személy szabad választását korlátozzuk, befolyásoljuk abból a célból, hogy az adott személy – szándékosan vagy akaratlanul – ne ártson magának (Claassen 2014). Más megfogalmazásban paternalizmusról beszélünk, ha egy személy vagy intézmény saját szempontjai, belátása szerint befolyásolja egy másik

személy választási lehetőségeit, döntéseit azért, hogy ezzel a másik személy érdekeit szolgálja (Nemes 2011). Kutatásom kezdetén és annak korai szakaszában többnyire kerültem a paternalizmus témakörét, mert úgy éreztem, veszélyes, ha a szegénységnyhítás témakörének vizsgálata során erősítjük a paternalizmus eszményét akár csak azzal is, hogy említjük azt. Illetve tartottam attól is, hogy a paternalizmus felmerülésének okait, hátterét boncolgassam, mert féltem attól, hogy az érintetti csoportok hibáztatásának társadalmi jelenségét erősítem vele. Idővel beláttam, hogy a paternalizmus nem csak egy káros szegénységnyhítési megközelítésként fogható fel, hanem olyan reakcióként is, amely érthető és releváns is lehet a szegénység dinamizmusából fakadóan és társadalom egészének működése szempontjából.

Patsch (2010) azt írja a paternalista viselkedés erényei és gyengeségei is megkülönböztethetők. Erényként például a figyelmet, a hűséget, a szavahihetőséget, a megbízhatóságot, míg gyengeségként a merevséget, a tekintélyelvűséget, a zárt mentalitást, az emberi kapcsolatok terén megfigyelhető fülledtséget és reflexióhiányt, valamint az elnyomásra való hajlamot, a nehézkességet és a kompromisszumképtelenséget emeli ki. Érdeemes megemlíteni azt a változási folyamatot is, amely a pszichológiában vagy a bioetikában tapasztalható. A paternalizmus annak új formájában és a szabadságelvű megközelítésekkel való ötvözésében már nem csupán egy elítélendő magatartási forma és szitokszó, hanem sok esetben a túlságosan bőséges választásokra adott opció, megoldási lehetőség (Nemes 2011). Kérdés, hogy a szegénységben a bőséges választások mennyire okoznak problémát az érintetteknek. A képességszemlélet alapján a szegénység pontosan az értékesnek tartott élethez szükséges választási lehetőségek hiányára, elégtelenségére utal. A paternalizmus ennek ellenére mégis felmerül a szegénység megszüntetésében, enyhítésében.

A paternalizmus felmerülésének indoka sokféle lehet és sokféleképpen jelenhet meg egy szegénység-enyhítési folyamat során. (1) A szakirodalom és az interjúrésztvevők tapasztalata is az, hogy a paternalizmus bár önmagában nem járható út, bizonyos esetekben (családon belüli elnyomás vagy elhanyagolás, éhezés tapasztalásakor például) felmerülhet az alkalmazása. (2) Másrészt a paternalizmus lehetősége – talán annak egy enyhébb formájában, – a gyakorlatban a fenti példákon túl is megmutatkozhat (tudatosan vagy sem). Ahogyan már

többször megjelent a dolgozatban, a képességszemlélet alapján lehetnek olyan céljaink is, amelyek saját életünkön túl másokat is érinthetnek (Sen 1993). Persze az, hogy másokért teszünk, nem feltétlenül egyenlő a paternalista szemlélettel, ám az interjúk során egy-egy esetben mások segítése paternalista szemlélettel találkozik, amikor a „jó” irányt a segítők határozzák, vagy határoznák meg.

A gyakorlati tapasztalatok alapján előfordul, hogy az érintettek körében olyan viselkedési vagy magatartási forma tapasztalható, amely az egyénen túl akár másokat is érinthet, legtöbbször nem pozitív értelemben. Ebben az esetben pedig beavatkozásra, felülbírálatra van szükség, például kriminalizáció, gyermekek elhanyagolása, dohányzás, alkoholizmus, higiénia hiánya²³ vagy akár a segítői folyamatok során tapasztalt kisebb kellemetlenségek esetén is. Az egyik személyes kapcsolaton alapuló tevékenységet végző civil segítő véleménye szerint is, ahogyan már korábban is felmerült, nagyon nehéz kérdés, hogy meg akarjuk-e változtatni az érintetteket vagy sem. Azt mondja, amennyiben van egy törzs vagy közösség, amely önmagában fenntartható módon él, akkor azt nem szükséges megváltoztatni. De a szegregátumok ismerete alapján elmondható, hogy vannak olyan minták, amelyek anomáliának számítanak a társadalomban. Például, ha valaki az érintettek közül telefont szeretne, és csak úgy tudja megszerezni, ha másoknak árt vagy másoktól elveszi, akkor ez ellen tenni kell, amely nyilván egy változtatási szándékot is jelent az érintettek irányába.

²³ Ezek a problémák egyébként nyilvánvalóan a szegénység vagy mélyszegénység állapotától függetlenül is a paternalizmus felmerülésének indokaként szolgálhatnak, de az interjúk és a szakirodalom alapján is elmondható, hogy a szegénység, mélyszegénység gyakran együtt járást mutat a különböző „deviánsnak” tekinthető társadalmi megnyilvánulásokkal. A viselkedési formák valódi oka és háttere azonban intenzív viták tárgyául szolgál. Felmerül a koncentrált szegénység szerepe a nem kívánatos viselkedési formák kialakulásában. E szerint a környezetre, szomszédságra jellemző társadalmi és gazdasági körülmények, a közösség jellemzői nagy hatással vannak a benne élők életminőségére. A földrajzilag is koncentráltan jelentkező elmaradás és hátrány az erőszakos bűncselekmények megbízható előrejelzéseinek, a nagyon szegény, gettós környezet a fiatalokat a kriminalitásra bátorítja (Sampson–Wilson 1995; Peterson–Krivo 2005). Ugyanakkor más tanulmányokban ezeknek az eredményeknek a megkérdőjelezése is felmerül (Gans 2013, Sessoms–Wolch 2008). Önmagában a szegénység szerepe is kérdéses. Egyes megközelítések szerint a szegénység növekvő szintje a kriminalitás exponenciális növekedésével jár (Julius 1987), más kutatások csökkenő tendenciát figyelnek meg a szegénység növekedése és a kriminalizáció szintje között (Hipp–Yates 2011). A dolgozatban eredetileg nem fókuszáltam a nem kívánatos vagy a többség számára nem elfogadott viselkedési módok okainak kutatására. A kutatás során azonban például a szegénység pszichológiai aspektusainak vizsgálatakor vagy a hatalom témakörének érintésekor is egyre többet talákoztam azokkal az álláspontokkal, amelyek a szegénység és kirekesztettség mögött elsősorban strukturális összefüggéseket sejtetnek. Ezzel párhuzamos a szakirodalomban is megfigyelhető, hogy az underclass fogalom vagy a szegénység kultúrájának fogalma egyre inkább háttérbe szorul a szegénység irodalmában (amely koncepciók a szegény emberek tulajdonságainak, jellemzőinek valamilyen szinten szerepet tulajdonít a deviáns viselkedések hátterében.)

Az adományozási tevékenységet végző csoportok között visszatérő kérdés, hogy az érintetteknek milyen típusú adományra van szükségük, és amennyiben pénzt kapnak, eldönthetik-e maguk, hogy azt mire költik. Alapvetően kétféle álláspont rajzolódik ki az interjúk alapján körülbelül hasonló súllyal. Az egyik álláspont szerint, aki bármit tesz az adománnyal, elcseréli, továbbadja, eladja, vagy egészségre káros dolgokra költi, az jó eséllyel rászoruló, és nem számít, hogy nem magának vagy családjának van közvetlenül szüksége a konkrét adományra. A másik álláspontot képviselő interjúrésztvevők ezzel szemben megfogalmazzák, hogy nagyon sok esetben a pénzbeli támogatás tévút, és olyan adományokra lenne szükség, amelyek közvetlenül segítik az érintettek jóllétét, ételmisszerre, ruhára, az iskoláztatást, lakhatást segítő eszközökre. Többen segítő megfogalmazta, hogy egyes szituációkban jobban tudják, mire lehet szüksége az érintetteknek, mint ők maguk, azaz valamelyest paternalista szemléletben gondolkodnak. Az egyik ételmisszeradományozói tevékenységben résztvevő önkéntes korábbi negatív tapasztalatáról számolt be.

„Ha odajön egy hajléktalan hozzám az utcán, régebben volt tapasztalatom, hogy ilyenkor általában vettem kenyeret, felvágottat, tejet meg nem tudom micsodát neki. És akkor kétszer volt ilyen, hogy megkérdezte, hogy ezzel mit kezdjen.”

Egy mélyszegény gyerek korrepetálásában közreműködő civil szervezeti önkéntes a pénzbeli adományok negatívumát emeli ki, és inkább a célirányos tárgyi adományt támogatja. Az idézet egy olyan esetre vonatkozik, amikor az érintett a pénzbeli adományt dohányárura költötte.

„Én ott igenis kaját vennék és a gyerekeknek adnám. Elkölteném. Nekem ez a véleményem, mert abból mindenféle dolog születik. Csak a gyerekeket támogatnám és az iskolai előmenetelüket.”

Egy civil önkéntes, aki szegény családok többféle szervezett adományozásában vesz részt, szintén azt képviseli, hogy az érintetteket ismerve, a rászorultsági fokuk alapján és körülményeiktől függően a célzott tárgyi adomány testesíti meg az adományozás leghasznosabb formáját.

„Most mondok egy példát a rossz adományozásra. Mellettünk a parkolóban van egy hajléktalan, aki minden nap pénzt kéreget. És az emberek akkor is adnak neki, amikor már annyira részeg, hogy alig áll a lábán. Ez rossz adományozás. Mert ugye

adok neki 10 deka párizsit meg fél kiló kenyeret, az az egészségét szolgálná. De ha már dülöngél, és mégis odaadják neki a kétszázast, az nem jó adományozás.”

Máskor általánosabb kontextusban, a hétköznapi jelenségekre vonatkozóan jelenik meg a segítők szándéka, hogy az érintettek élete jobb legyen, jó irányba változzon. Például segítik a szegregátumban élő gyerekeket, hogy feltétlenül eljussanak az iskolába vagy orvosi ellátásban részesüljenek. Felhívják a legtöbbször hajléktalan érintettek figyelmét a megfelelő higiénia fontosságára vagy meggyőzik az érintetteket a különböző képzéseken való részvételről.

Ebben az alfejezetben kiemeltem, hogy az érintettek saját érdekében a szabad választásuk korlátozása vagy befolyásolása a szakirodalom és a gyakorlati tapasztalatok alapján is felmerül egy-egy esetben a szegénység-enyhítési folyamatok során. A paternalizmus azonban még akkor is kérdéseket vet fel, ha értjük annak felmerülési helyzeteit, indokait. A következőkben elemzésem zárásaként egy alternatív utat, az ösztönzés és felemelés ötletét mutatom be, mint a változás és változtatás egy újabb lehetőségét.

5.3.2. Alternatíva a lehetőségek bővüléséért

A paternalizmus tipikus jellemzője a szabadság korlátozása, amely miatt problematikus (Hausman–Welch 2010). Amikor paternalista módon járunk el, a személy szabad választását korlátozzuk, befolyásoljuk abból a célból, hogy az adott személy ne ártsen magának (Claassen 2014). Az utóbbi évtizedek pszichológiai és bioetikai eredményei alapján a paternalizmus negatív és egyoldalú megítélése árnyalódik, és artikulálódni látszik egy olyan törekvés, amely a paternalizmus és a szabadságközpontú, szabadságelvű szemléletek ötvözésében keresi a kétoldalú gondolkodás alternatíváját (Nemes 2011). E folyamat részben abból a felismerésből táplálkozik, hogy a túlságosan bőséges választási, döntési lehetőségek valójában nem segítik elő az emberek jóllétét, hanem összezavarják őket és frusztrációt okoznak (Schwartz–Ward 2004). Másrészt vannak olyan szituációk, amelyekben a paternalizmus szükséges, ésszerű és jogszerű lehet. Patsch (2010) amellett érvel, hogy nincs a paternalizmusnak egy állandó és megadott szintje, amely még elfogadható, azon túl pedig már nem. A segítő beavatkozásának paternalista jellegét aszerint kell mérlegelnie, hogy a

segített az adott szituációban mennyire tud autonóm módon döntést hozni, milyen mértékű döntéshozatali kompetenciával bír. Gerald Dworkin szerint a paternalizmust kizárólagosan az igazolja, amikor a beavatkozás a korlátozott személy jólétét, előnyét, boldogságát, szükségleteit, érdekeit és értékeit szolgálja (Ben-Ishai 2012). Vajon hogyan lehetséges egyszerre felmérni és figyelembe venni az egyén autonómiáját, autonóm döntési kompetenciaszintjét, érdekeit és ezek alapján meghatározni a segítői cselekvést?

Richard H. Thaler közgazdasági Nobel-émlékdíjas közgazdász és Cass R. Sunstein a viselkedési közgazdaságtan képviselői, a libertáriánus paternalizmus és az ösztönzés (nudge) koncepciójának megálmodói. A libertáriánus paternalizmus gyakorlása során az ösztönzés az egyéneket jobb döntések meghozatalára sarkallja anélkül, hogy szabadságukat, a szabad választás lehetőségét korlátozná (Hausman–Welch 2010, Thaler–Sunstein 2003). Thaler és Sunstein (2008, 2003) két megállapításra alapozzák ötletüket. (1) Egy illúzió az, hogy a paternalizmusnak van életképes alternatívája. Nagyon sok szituációban – legyen az magán vagy közszféra –, egy szervezetnek vagy bármely cselekvőnek döntést kell hoznia, amellyel más emberek döntéseit befolyásolni fogja. És mivel ezekben az esetekben nem vonzó az az eshetőség, hogy az embereket rosszabb helyzetbe hozzuk, így szerintük érdekesebb a konstruktívabb kérdésekkel foglalkozni, például, hogy hogyan válasszunk a paternalisztikus opciókból. (2) Másik hangsúlyozott megállapításuk alapján – amely egyben a főáramú közgazdaságtan alapfeltételezésének egyik egyre inkább elfogadott általános kritikája is – téves az a feltételezés, hogy az egyének minden esetben a saját érdekeik tekintetében a lehető legjobb döntéseket hozzák, azaz racionális döntést hoznak (Kahneman–Twersky 1984, Simon 1955). A főáramú közgazdaságtan alapfeltételezése szerint az egyének racionális döntéshozók, amely három részfeltevésre bontható a gyakorlatban (Koltay–Vincze 2009, 496. o.):

- „(1) A gazdasági döntéshozó konzisztens (ellentmondásmentes és „hiánytalan”) preferenciákkal rendelkezik, amelyek adottságok (De gustibus non est disputandum).*
- (2) Fizikai és információs korlátok adta lehetőségei mellett a döntéshozó mindig a számára legkedvezőbb döntési lehetőséget választja.*

(3) Döntési lehetőségeit mindig helyesen látja, csak informáltsága jelenthet akadályt a külső világ megítélésében.”

Thaler és Sunstein (2003) a libertariánus paternalizmus koncepciójának felvázolásakor kihangsúlyozta, hogy néhány esetben az egyének gyenge döntésre jutnak, és azt megváltoztatnák, amennyiben korlátlan kognitív képességekkel rendelkeznének, meglenne a kellő akaraterejük vagy teljes körű információkkal rendelkeznének. Herbert Simon a tényleges emberi döntéshozatal tanulmányozása során dolgozta ki a korlátozott racionalitás elméletét, amely a gazdasági értelemben vett racionalitás részfeltevéseit megdönti, és megfogalmazza, hogy az egyének a való életben nagyfokú bizonytalanságban kénytelenek meghozniuk döntéseiket. A döntések során jellemzően nem áll rendelkezésre a racionális döntéshez szükséges összes információ, a döntési lehetőségeket az agy korlátozott kognitív kapacitása miatt nem látja helyesen (Simon 1972). A döntéshozó kognitív határai mind a tudás, mind a feldolgozási kapacitás területén megnyilvánulnak (Simon 1990). A döntéshozatali folyamatban a döntési alternatívák fix halmaza helyett az alternatívák generálására kerül sor, a valószínűségi eloszlások ismerete helyett pedig olyan értékelési folyamat, stratégiakeresés megy végbe, amelyekkel a bizonytalanságok kezelhetőek a valószínűségek pontos ismerete nélkül. Ezáltal a döntéshozók nem maximalizálják a hasznosságot, hanem egy kielégítő stratégiát alakítanak ki (Simon 1990). Kahneman és Tversky szintén megállapította kísérleteiben, hogy a bizonytalansággal találkozó emberek viselkedése nem követi a várható hasznosság alapján racionálisnak vélt szabályokat. Ehelyett egy egyszerűsített reakciót mutat, amelyben a szubjektív érzések, előítéletek és hüvelykujjszabályok érvényesülnek szintén valamely szabályszerűséget követve (Hátori 2003, Kahneman–Tversky 1984).

A racionalitás korlátozott volta az összes emberi döntéshozatalra érvényes. A szegények, szegény családok vagy társadalmi csoportok döntéseinek racionalitása azonban különösen gyakran megkérdőjeleződik. És bár minden egyes társadalmi csoportra jellemzőek, a hátrányos helyzetükből fakadóan a szegény csoportok esetében nagyobb figyelmet kapnak például az olyan – a racionalitás hiányának vélt – önkontrollproblémák, mint a túlfogyasztás, halogatás avagy az előrehozott fogyasztás, hiszen azok valószínűleg a szegénység

helyzetének fenntartásához is hozzájárulhatnak. Leggyakrabban a kábítószer, cigaretta, alkohol fogyasztása okoznak gondot, melyeknek jelenbeli fogyasztása jó érzést okoz, legtöbbször viszont számos azonnali vagy későbbi negatív hatás származhat fogyasztásukból fakadóan (Koltay–Vincze 2009). A fogyasztó ekkor nem követi az optimálisnak vélt fogyasztási szerkezetet, érzéseit, vágyait, azaz preferenciáit nem tudja racionálisan irányítani. Jelen felé torzított preferenciái révén időinkonzisztens döntéseket hoz (Bölskei 2009), amelyek gyakran hosszú távú boldogulása ellen hatnak. A pszichológiai, mentális állapot és a szegénységből fakadó stressz is jelentősen befolyásolja a kockázatvállalást, a költségek időbeliségét, a megtakarítási magatartást és a fogyasztási szokásokat.

Más álláspont is ismert azonban a szegények döntéseinek megalapozottságáról. Részvételi szegénységi felmérések sugallják, hogy a szegények és depriváltak képesek – és oly képesek, mint mások – racionálisan értékelni szituációkat, és választani, dönteni (Clark 2012b). Azonban ezek a döntések külső szemlélőként sokszor mégsem tűnnek racionálisnak, alátámasztottnak – amely a nem szegény csoportok esetében is igaz. Felmerül a kérdés, hogy mi számít vajon racionális döntésnek? A viselkedési közgazdaságtan szerint a fogyasztó döntései az adott pillanatban akár helyesnek, optimálisnak is tűnhetnek, ugyanis a szerteágazó preferenciák, érzések alapján meghozott döntések sokszor csak utólag, vagy mások számára tűnnek irracionálisnak (Bölskei 2009). Miért ne lehetnének a szerteágazó preferenciák, érzések a racionális döntések részei (Hausman–Welch 2010)? A külső szemmel optimálisnak vélt döntéstől való eltérések a szegények esetében még inkább kézzel foghatóvá válnak. A sokszor kifejezetten előítéletesen „helytelennek” vélt döntések számos befolyásoló tényező eredőjeként jönnek létre esetükben, ám mindezek ellenére alátámasztottak, átgondoltak lehetnek.

A racionális döntések kérdése és a különböző perspektívák találkozása visszavisz minket a kutatási kérdéshez, amely szorosan kapcsolódik az érintettek mindennapi döntéseihöz. Ki és hogyan dönt arról, hogy az érintettek mely lehetőségei bővüljenek és hogyan? A mindennapi döntések a lehetőségek alakulásának irányát és módját, bővülését vagy szűkülését határozzák meg. Ezek a döntések egyik szemszögből (az érintettek szemszögéből például) racionális és helyes döntéseknek számítanak. Ugyanaz a döntés egy másik perspektívából (például a segítő

perspektívájából) előfordulhat, hogy nem tűnik racionálisnak és helyesnek, vagy csak korlátozottan tűnik racionálisnak. Ahogyan már megjelent korábban, Kozma (2003) szerint a szegények viselkedése sokszor csak a többség életformájának perspektívájából tűnik irracionálisnak és így elítélendőnek, azok azonban egy sajátos, a megszokottól eltérő helyzethez való hatékony alkalmazkodást mutatnak.

Az ösztönzés (Thaler–Sunstein 2008, 2003) ötletének egyrészt az a motivációja, hogy a libertariánus paternalizmus elve alapján az egyének hozzanak számukra kedvezőbb döntéseket, másrészt pontosan arra épít, hogy döntéseik során befolyásolhatók. Az ösztönzés a döntési szerkezet (choice architecture) bármely olyan aspektusának kihasználása, amely előrejelezhető módon befolyásolja az emberek viselkedését anélkül, hogy bármely opciót megtiltana, vagy szignifikánsan megváltoztatná a gazdasági ösztönzőket (Thaler–Sunstein 2008). Például a büfében az ételek valamilyen módú elhelyezése – és így a vevők befolyásolása – elkerülhetetlen, amely befolyásolja, hogy mit választanak a vevők. Az eladó rendezheti úgy az ételeket, hogy bátorítsa a vevőket a tápláló, egészséges ételek vásárlására az árak megváltoztatása nélkül, és ezzel jobb helyzetbe hozhatja őket (Hausman–Welch 2010, Thaler–Sunstein 2003).

Szántó és Dudás (2017) részletes összefoglalását nyújtja az ösztönzés számos formájának. Némely ösztönzési módszer rejtett, az automatikus kognícióra hat és az intuitív döntéseink csapdáit használja ki, más megoldások nyíltabbak, az átgondolt, tudatos szint befolyásolására fókuszálnak elsősorban az egyének számára biztosított információk által. Egyes eszközök a döntéshozó személyes autonómiáját semmilyen módon sem befolyásolják, csupán a reflektív döntéshozatal lehetőségét erősítik (például a fontos dokumentációk leadására emlékeztető üzenetek). Más esetekben a mérlegelésre ugyan van lehetőség, a reflexió tere azonban kisebb. Míg bizonyos eszközök a döntéshozó manipulációjára, érzelmi befolyásolására törekednek, és beszűkítik a reflexió és az autonóm működés lehetőségét is.

Számos kritika éri a koncepciót. Hausman és Welch (2010) szerint a paternalizmus nem békíthető ki az egyéni szabadsággal, hiszen a paternalizmus általános definíciója, hogy az egyén szabadságát, döntéseit korlátozza valamilyen módon az egyén érdekében, így nem

létezhethet olyan, hogy libertariánus paternalizmus. Amennyiben az egyén szabadságát nem korlátozzuk, úgy viszont nem beszélhetünk paternalizmusról. Szerintük Thaler és Sunstein egy rendelkezést vagy szakpolitikát már abban az esetben is paternalisztikusnak vél, amennyiben annak célja, hogy az érintett felek döntését befolyásolja olyan módon, hogy a felek jobb helyzetbe kerüljenek (Thaler–Sunstein 2003). Hausman és Welch (2010) szerint ez azonban csupán kicsit tér a jótékonyaságtól. Szerintük az „igyanak sok vizet meleg időben” felhívás nem paternalisztikus, de Thaler és Sunstein szerint igen. A paternalizmus karaktere az ösztönzés koncepciójában nem tisztázott.

Amennyiben a paternalisztikus karakter mégis jelentős az ösztönzés során, úgy az azzal járó következmények is jelen vannak, úgymint az autonómia, szabadság és a döntések feletti kontroll sérülékenysége, valamint az emberek közötti dominancia és egyenlőtlenség erősítése (Ben-Ishai 2012, Hausman–Welch 2010). Olyan tényezők, amelyek a szegénységből való kilépést is akadályozzák. Az emberek a nyíltabb ösztönzési eszközöket többnyire elfogadják, míg a rejtettebb, kognitív folyamatokra ható és manipulációra támaszkodó eszközöket inkább elutasítják (Szántó–Dudás 2017). Az ösztönzés (nudge) koncepciójának hiányosságaiból táplálkozik néhány újabb megközelítés, például a felemelés (boost) ötlete. A felemelés (boost: Hertwig–Grüne–Yanoff 2017) – bár nem egyenlő az oktatással – edukációs jelleget ölt és az egyén kognitív és motivációs kompetenciájának hosszú távú fokozására törekszik a személyes autonómia megőrzése mellett. Azaz a felemelés eszközei nem csak az adott döntést befolyásolják, hanem arra támaszkodnak, hogy a kognitív és motivációs folyamatok bár egyén szintjén is eltérőek, de alakíthatóak, fejlesztésre érdemesek. A szegénységben különösen hasznos lehet ez az eszköz.

A szegénységben sokszor nincs lehetőség arra, hogy általában az egyéni, hosszú távú jóllét irányába ható döntések megszülethessenek. Az elszigeteltség, információ hiány, az oktatás és képzettség hiánya, a gazdasági-fizikai életkörülmények, a stigmatizáció, a sikerélmény hiánya, a kognitív-mentális helyzet és más strukturális tényezők ellehetetleníthetik a boldogulás, a jóllét teljes koncepcióját. Azért tartottam fontosnak kiemelni a libertariánus paternalizmus, az ösztönzés, illetve a felemelés ötletét, mert az interjúkban felmerülő kettősséget jól tükrözi. Az interjú résztvevők többsége szeretne segíteni és jobb életet kíván

az érintetteknek amellet, hogy értékeli őket, mint egyének, tiszteletben tartja az érintettek döntéseit és törekszik az érintettek részvételére. Sokan küzdenek azzal, hogy egyidejűleg megvalósítható legyen a segítségnyújtás és a szabadság korlátozásának elkerülése. Az egyik hajléktalanellátásban foglalkozó szakember a Housing First európai lakhatási szemléletet említi az ilyen típusú segítség pozitív példájaként. Ennek lényege, hogy hajléktalan emberek számára lakhatást biztosítanak mindenféle elvárás nélkül. Nem jelent gondot, ha szenvedélybeteg vagy ha nincs munkája. Az elsődleges és legfontosabb dolog, hogy a lakhatása legyen rendezve, és utána „minden más jönni fog magától”. Először elintézik a lakhatását, majd az étkezést is szociális munkával segítik, illetve szükségleteinek és igényeinek megfelelően próbálnak neki segíteni egészen addig, amíg olyan állapotba kerül, hogy munkát tud vállalni. A következőkkel egészíti ki a kezdeményezés lényegét:

„Türelmesnek kell lenni végtelenül, mert máskülönben nagyon nehéz. Nem szabad ráerőszakolni semmit, mert az nem lesz tartós. Hogyha azt akarjuk, hogy azt csinálja, amit mi szeretnénk, az valószínűleg nem fogja motiválni, meg nem fogja érdekelni. Az elején megpróbálja, utána rájön, hogy az nem is az én célom és másnak meg minek tegyek jót. Annak meg nincs értelme. Ha kisebb célokat is, de olyanokat kell kitűzni, ami neki fontos. Aztán utána abból majd lehet építeni. Hogyha elér kisebb dolgokat, akkor utána látja, hogy értékes, meg tudja csinálni, és akkor lehet nagyobb lépcsőfokokat is meglépni. Sose arra kell koncentrálni, hogy mi mit akarunk, nem azt kell látni, hogy mi az, amit nem tud megcsinálni, meg mi az ő negatívuma vagy hátránya, hanem hogy miből lehet építkezni. Miből lehet neki is erőt meríteni, meg nekünk is.”

Ebben a koncepcióban a lakhatás és a biztos alapon álló szociális munka megadja az érintett számára az előrelépés, fejlődés lehetőségét, az egyén kognitív és motivációs kompetencia fejlődésének hosszú távú feltételeit. Ha teljes feloldást nem is nyújtanak az elméleti koncepciók, a kihívások, gondolatok keretbe helyezését nagyban megkönnyíthetik. Az ösztönzés vagy felemelés ötlete természetesen nem oldja fel azt a kérdést sem, hogy mi a „jó”, milyen életet kellene az embereknek élnie. Az, hogy mely döntéseket és életmódot érdemes ösztönözni, elősegíteni, továbbra is kérdés és feladat marad. Az empirikus és elméleti elemzés alapján az erre vonatkozó meglátásaimat a dolgozat következtetéseiben összegzem.

Az interjúk elemző bemutatásának rövid összefoglalása

Az elemző bemutatás legfontosabb fogalmait és azok összefüggéseit a 7. táblázat tartalmazza.

7. táblázat Az empirikus elemzés definíciói és kapcsolódásai

Fogalom	Definíció	A fogalom más fogalmakhoz való legfontosabb kapcsolódásai
Érintettek	A szegénységben élő egyén vagy egyének összessége, akiket a segítő csoportok (civil szervezetek, informális civil szerveződések, önkormányzati, állami egységek, egyházközségek, vállalkozások) szegénynek tekintenek (munkadefiníció). A képességszemléletben azok az egyének, akik nem rendelkeznek elegendő képességgel/lehetőséggel, hogy olyan életet éljenek, amelyet értékesnek vagy jónak tartanak (Sen 2003/1999, Nussbaum 1993).	Az elméleti cél az érintettek szegénységének megszüntetése képessé tételük/válásuk során. (A dolgozat vizsgálatának célja a nemzetközi törekvésekkel összhangban.) Ez a cél eltérhet az empirikus vizsgálat gyakorlati segítőinek pontos céljaitól, és eltérhet az érintettek céljától is.
Segítők	Egy hazai nagyváros helyi csoportjainak vezetői, alkalmazottai, önkéntesei, beleértve civil szervezeteket, informális civil szerveződések, önkormányzati, állami szervezet, egyházközségeket és vállalkozásokat, akik a szegénység enyhítéséért, megszüntetéséért dolgoznak hivatásukból fakadóan vagy önkéntesen (munkadefiníció). Az elméletben mindenki, akinek a szegénység enyhítésével, megszüntetésével kapcsolatban olyan gyakorlati céljai vannak, amelyek az érintettek (mások) céljaihoz is kapcsolódnak (Sen 2006).	Az együttműködői hatalomban rejlő lehetőségek elismerése, a mások feletti hatalomban rejlő veszélyek tudatosítása (elsősorban az érintettek és segítők közötti státuszkülönbségből fakadóan) elősegítheti a mások céljaihoz való kapcsolódást az érintetti autonómia figyelembevétele mellett.

Képessé tétel/válás	A képessé tétel/válás arra a folyamatra utal, amelynek eredményeképpen az érintettek számára képességeik/lehetőségeik bővülése által olyan életet élhetnek, amelyet az érintettek értékesnek, jónak tartanak (Sen 2003/1999, Nussbaum 1993).	A képessé tétel/válás magában foglalja az érintettek pozitív hatalmi típusainak megszilárdulását. Az érintettek autonómiájának védelmét, erősödését, társadalmi részvételének védelmét és erősödését. A képessé tételhez/váláshoz hozzájárul többek között a pszichológiai, mentális és kognitív funkciók figyelembevétele, valamint a méltányos oktatás megléte.
Pszichológiai, mentális és kognitív funkciók	Az érintettek lelki, érzelmi, agyi működése (beleértve pl. az észlelést, emlékezetet).	E funkciók kiegyensúlyozott működése a képessé tétel/válás folyamatát segíti elő. Kapcsolatban áll a belülről fakadó hatalom fogalmával, azaz, hogy az érintettek lelkiekben, érzelmileg és a kogníció szintjén is tudatosítják, hogy az emberhez méltó élet megvalósítható.
Méltányos oktatás	<i>„Az iskolák és iskolarendszerek egyenlő tanulási lehetőséget biztosítanak minden diák számára, amelynek eredményeként a különböző szocioökonómiai státuszú, nemi identitású vagy bevándorló családból érkező tanulók hasonlóan sikeresek lehetnek, mind kognitív teljesítményüket, mind érzelmi-szociális fejlődésüket és jólétüket tekintve.”</i> (Fejes et al. 2020, 69. o.)	A képessé tétel/válás alapköve. Kapcsolatban áll szinte az összes meghatározó fogalommal. Az emberi élet tekintetében hozzájárul a pszichológiai, mentális, kognitív folyamatok kiegyensúlyozott működéséhez, az autonóm élethez, a pozitív hatalmi típusokban rejlő lehetőségek kiaknázásához, az agent-ként való funkcionáláshoz.
Érintetti részvétel	A szegénység-enyhítési folyamatok során az érintettek szempontjainak, igényeinek, céljainak valamilyen fokú megjelenése. Nem kétpólusú jelenség, hanem egy skálán képzelhető el (munkadefiníció).	Az emberi élet tekintetében többek között a képessé tétel/válás, az autonóm működés, a pozitív hatalmi típusokban rejlő lehetőségek kiaknázását erősíti, valamint az érintettek feletti hatalmat, a strukturális tényezők korlátozó voltát és a paternalizmust ellensúlyozza.

Autonómia	Autonómnak lenni azt jelenti, hogy az egyén autentikus és kompetens a saját életében, önmagában nem független, de független azoktól a tényezőktől és hatásoktól, amelyek megzavarják vagy lerombolják az egyén arra való képességét, hogy egy különleges, autentikus egyénként funkcionáljon. Az autonómia jellegzetessége nem feltételez egy elkülönült, elszigetelt egyént társas kötések és személyes függőségek nélkül. A függőség mindenütt ott van, de csak akkor áll konfliktusban az autonómiával, amikor azok elértéktelenítik az autentikus, egyedi, különleges ént (Christman 1998).	A képessé tétel/válás alapköve, valamint a belülről fakadó hatalom forrása az egyedi, különleges, autentikus működés. A másokkal való együttműködést és a képessé tétel/válás folyamatának kettősségét, dichotómiáját egyeztetni össze, valamint a felemelés ötletét teszi lehetővé azáltal, hogy az egyéni/közösségi lét stabilitását adja akkor is, amikor az változáson megy keresztül.
Hatalom valami felett	Kontrolláló hatalom, amely engedelmisséggel, ellenállással vagy manipulációval jár együtt. Negatív megnyilvánulásai például: elnyomás, kényszer, diszkrimináció, korrupció, bántalmazás. Kontrolláló hatalom esetén hatalmat veszünk el másoktól, és dominanciát gyakorlunk mások felett (Csaszar 2005, Rowlands 1997).	A képessé tétel/válás folyamatát gyengíti, akadályozza azáltal, hogy csökkenti többek között az egyéni/közösségi autonómiát, agency-t, a szabad választás lehetőségét, a pozitív hatalmi típusok érvényesülési lehetőségét, az érintetti részvétel pozitívumainak realizálását. Az elnyomás, kényszer, bántalmazás stb. negatívan érinti az érintettek pszichológiai, mentális és kognitív állapotát.
Együttműködői hatalom	Pozitív hatalmi típus, amely az együttműködésben rejlő erőre utal. A közös problémakezelésben, a kölcsönös támogatás, szolidaritás, kooperáció, sokszínűség, a tehetségek diverzitása és tudás hozzájárul a társadalmi konfliktusok csökkentéséhez, átfarmálásához, egyenlőbb kapcsolatok kialakulásához (Csaszar 2005, Rowlands 1997).	A képessé tételhez/váláshoz járul hozzá. Megerősíti, hogy az egyéneknek olyan céljaik is lehetnek, amelyek másokat is érintenek. A partneri kapcsolatokra törekszik, ezáltal védi az egyén/közösség autonómiáját.

Valamire való hatalom	Az egyén lehetőségére utaló teremtő és produktív hatalom, hogy életét és környezetét alakítsa, amely új lehetőségeket, akciókat teremt dominancia nélkül (Csaszar 2005, Rowlands 1997).	A képessé tételhez/váláshoz járul hozzá, az agency részeként is értelmezhető.
Belülről fakadó hatalom	A belülről fakadó hatalom az egyén önértékelésének és önismeretének belső érzékelésével foglalkozik. Belső erőforrás, spirituális erő a remény meglétére és annak elképzelésére, hogy valaki elég erős ahhoz, hogy megváltoztassa saját körülményeit (Csaszar 2005, Rowlands 1997).	Forrása az egyéni/közösségi autonómia. Erősíti a pozitív hatalmi típusokban rejlő lehetőségek realizálását, és a képessé tételhez/váláshoz járul hozzá.
Agency	A képességszemléletben az egyén saját ügyeinek vagy számára fontos ügyek előmozdítására, realizálására vonatkozó döntésre, döntési lehetőségre utal (Crocker 2008).	Összefüggésben áll az egyén/közösség autonómiájával és a pozitív hatalmi típusokban rejlő lehetőségek realizálásával. Az egyedi, különleges működés, a változásban rejlő hit, a teremtő és produktív erőforrások realizálása, a másokkal való kooperáció ereje hatással van a fontos ügyek kialakulására, és az azzal kapcsolatos cselekvésre vonatkozó döntésekre.
Szabad választás	Az adott egyén, közösség, a strukturális kényszerektől nem függetlenedve, önnön belátása szerint hoz meg bizonyos döntéseket (munkadefiníció).	A szabad választás a képessé tétel/válás, az autonóm működés, az agency, a pozitív hatalmi típusok realizálásának alapja lenne. Az egyéni döntések azonban a strukturális kényszerektől nem függetlenek, amely bizonyos esetekben szélsőséges (a társadalom számára megkérdőjelezhető) választásokat eredményezhet. Mindez a paternalizmus, libertariánus paternalizmus gyakorlatainak felmerülését (és nem elfogadását) eredményezi.

Paternalizmus	Egy személy szabad választását korlátozzuk, befolyásoljuk abból a célból, hogy az adott személy – szándékosan vagy akaratlanul – ne ártson magának (Claassen 2014).	Gyengíti az autonóm működést, a pozitív hatalmi típusokban rejlő lehetőségek realizálását, az agency működését. Korlátozza a szabad választást, amely miatt problematikus.
Libertáriánus paternalizmus	Olyan gyakorlat, amely az egyéneket jobb döntések meghozatalára sarkallja anélkül, hogy szabadságukat, a szabad választás lehetőségét korlátozná (Thaler és Sunstein 2003).	A szabad választás biztosítása és a szabad választást korlátozó paternalizmus elkerülése érdekében létrejött koncepció. Kérdéses, hogy hogyan befolyásolja az érintettek autonómiáját.
Ösztönzés	Az ösztönzés olyan eszköz, amelynek célja, hogy az egyének számukra kedvezőbb döntéseket hozzanak. A döntési szerkezet bármely olyan aspektusa, amely előre jelezhető módon befolyásolja az emberek viselkedését anélkül, hogy bármely opciót megtiltana, vagy szignifikánsan megváltoztatná a gazdasági ösztönzőket (Thaler–Sunstein 2003).	A libertáriánus paternalizmus legelterjedtebb eszköze. Bizonyos típusai befolyásolják az autonóm működést, ezért a szegénység-enyhítés során problematikusak. Más formákban nem befolyásolják az autonóm működést, mert a tudati szintre is hatnak.
Felemelés	Az egyén kognitív és motivációs kompetenciájának hosszú távú fokozására törekszik a személyes autonómia megőrzése mellett. Alkalmazása edukációs jellegű, nem csak az adott döntést befolyásolja, hanem arra támaszkodik, hogy a kognitív és motivációs folyamatok bár egyén szintjén is eltérőek, de alakíthatóak, fejlesztésre érdemesek (Hertwig–Grüne-Yanoff 2017).	A libertáriánus paternalizmus gyakorlatának és az ösztönzés eszközének továbbfejlesztése. Olyan módszer, amely a képessé tétel/válás egyik alapfeltételére, az autonómia fokozottabb figyelembe vételére törekszik, ezáltal a szegénység-enyhítés során is alkalmazható. A pszichológiai, mentális és kognitív funkciókra pozitív hatással lehet a tudati szint erősödése.

Forrás: saját szerkesztés

Az interjúk során gyakran megjelenik az a szemlélet, amely szerint a szegénység-enyhítési gyakorlatok során az érintettek képessé tételére érdemes törekedni. Néhány kezdeményezésben ténylegesen is fellelhető az erre való aktív törekvés, ugyanakkor ahhoz képest, hogy a szegénység irodalmában a képessé tétel központi helyet foglal el, a fejlesztési folyamatok alapzataként jelenik meg, a gyakorlatban komoly nehézségekkel találja szemben magát, aki a képessé tétel elveit szeretné követni. A képessé tételi tevékenységek előtérbe helyezése sok esetben ellehetetlenül, amikor a segítők azt tapasztalják, az érintetteknek a legalapvetőbb szükségleteik sincsenek meg. Nem áll rendelkezésre a szükséges élelem, ruházat vagy fűtőanyag. A segítők ekkor arra törekednek, hogy ezeket biztosítsák, a hosszú távú célok adott esetben háttérbe szorulnak, vagy a helyzet sürgősségéből fakadóan egyszerűen nem kerülnek tematizálásra.

A méltó emberi léthez nem csupán az anyagi tényezők fontosak. A szegénység szakirodalma alapján két témakört emeltem ki, a szegénységben jellemző pszichológiai helyzet jelentőségét, és az oktatás szerepét a képessé tétel során. A kutatások alapján a szegénységben élők pszichológiai állapota legtöbbször nem kielégítő (Lund et al. 2011, McLeod-Shanahan 1993), a mentális és kognitív kapacitásuk gyakran korlátozott (Mani et al. 2013). A terhelt érzelmi és kognitív állapot nehezíti a szegénységből való kilépés esélyét, a konkrét lépések megtételét, a munkahelyre való bejutás vagy az ottani helytállás lehetőségét, és a társas kapcsolatok eróziójához is vezet (Funk et al. 2012). A gyakorlati kezdeményezésekben a mentális nehézségek enyhítésére való törekvés nagyon-nagyon kevés esetben jelenik meg. Belátható, hogy ez szinte lehetetlen elvárás is feléjük. Az érzelmi és kognitív folyamatok kezelése kiemelt szakértelmet és komplex problémakezelést kíván meg. Ezzel együtt az is látható, hogy a probléma súlya – és az esetleges kezelés által nyújtott potenciál az érintett életére nézve – nem is tudatosul kellően az interjúk alapján a segítők körében sem, és társadalmi szinten sem (Funk et al. 2012). A problémák gyakran olyan cselekvésekben mutatkoznak meg, amelyek a segítők számára is kezelhetetlen szituációnak tűnnek – kapcsolódjanak e problémák a pénz kezeléséhez, károsnak vélt fogyasztási szokásokhoz vagy viselkedésbeli kihágásokhoz (Kozma 2003). A mentális betegségekkel járó stigmatizáció, a tudás hiánya miatt a pszichológiai problémák is ahhoz járulnak hozzá, hogy ezek az érintettek csupán a társadalom kevésbé becsült tagjaiként funkcionálhassanak, és a

problémák strukturális kezelésének híján azokkal magukra maradjanak – amelyek szegénységükből fakadnak, és annak fenntartásához is hozzájárulnak.

Az oktatásnak pótolhatatlan szerepe van a szegénység megszüntetésében és az érintettek képessé tételében/válásában globális, makro és mikro szinten egyaránt (Todaro–Smith 2015, Tilak 2002). Az oktatásban való részvétel elősegíti a magasabb keresetet, az alapvető szükségletek könnyebben teljesülhetnek a magasabb kereset és tájékozottság által, valamint átgondoltabb családtervezéshez, érzelmi, mentális és egészségtudatossághoz vezethet (Fejes et al. 2020, Todaro–Smith 2015, Awan et al. 2011). Az alacsony iskolai végzettség pedig növeli a szegénnyé válás esélyét (Váradi 2015, Kapitány–Spéder 2004). A szegénység azonban maga is megnehezíti a megfelelő minőségű oktatáshoz való hozzájutást az anyagi szűkösségből, szegénységtudatból, mentális problémákból, a társadalom szerkezetében gyökerező iskolai szegregációból, az általános hazai oktatási rendszer felépítéséből fakadóan (Awan et al. 2011). A színvonalas oktatáshoz való hozzáférés biztosítása az egyik legfontosabb tényező a szegénység megszüntetésében, – hiszen az oktatás hiánya a legtöbb mutatószámokban a szegénység egyik meghatározó részét jelenti önmagában véve is. Az oktatás fontosságára építő gyakorlati kezdeményezések az interjúk alapján meghatározóak a helyi segítői társadalom tevékenységei során, de nem tapasztalható olyan kiemelt mértékű hálózatosodás, mint az adományozás esetén. Sokan úgy vélik, a számos sebből vérző hazai oktatási rendszer hiányosságait nem tudják pótolni, behozni a segítségben részesülő gyerekekkel. Sőt, nem csak az oktatási rendszer hiányai, de a szakirodalom és az interjúk alapján is megfogalmazható, hogy általánosságban, az oktatás pozitív hatása is csak társadalmi, gazdasági felzárkóztatással egyetemben tud realizálódni. Ha nincsen otthon világítás vagy megfelelő tisztálkodási körülmény, ha a nyugodt, feszültségmentes környezet nem biztosított, még a megfelelő minőségű oktatás sem lesz alkalmas a hátrány kompenzálására önmagában.

Az interjúk alapján a segítők számára az érintettek részvétele, szerepe jellemzően fontos és elfogadott, ám a gyakorlatban az interakciók nyilvánvalóan nem problémamentesek, a szegénység-enyhítési folyamatok egyik legbonyolultabb és legsarkalatosabb pontjai. Az autonómia és a hatalom fogalmait felhasználva dolgoztam fel az interakciók témakörét. Az

autonómia fogalma összefügg az önállóság, a képessé tétel céljainak szemléletével, az érintettek egyediségének, igényeinek figyelembevételével, de egy lépéssel tovább megy ezeknél – illetve komplexebb értelmezését adja e fogalmaknak. Az autonómia az egyén autentikus létére, kompetenciájára utal, hogy képes különleges entitásként létezni, gondolkodni a jó életről, tervezni és dönteni a saját életében. Ha az egyént zavarja valami abban, hogy autentikusan tudjon funkcionálni, akkor az autonómiája csorbul (Ben-Ishai 2012, Christman 1998). Élhet talán olyan életet, amelyben gazdaságilag – vagy más szempontok szerint – jobb helyzetbe kerül, de a képessé válása nem lesz teljes, hiszen nem olyan életet él, amely számára a jó életet jelenti, és amelyet értékesnek tart. Az interjúk során az autentikus, autonóm élet jelentőségét és ennek a szegénység-enyhítési folyamatok során való figyelembevételét nagyon kevesen fogalmazták meg. Megfoghatatlanságából fakadóan az elméletben is ritkábban jelenik meg, és – bár ezt nem vizsgáltam – megítélésem szerint társadalmi szinten sincs előtérben. A szegénységből kiutat jelentő lehetőségeket és ezek sérülését – beleértve az egyéni autonómiát is – a hatalom fogalmának segítségével értelmeztem.

A szegénységben élők hatalmának tudatosítása és megerősödése a szegénységből való kilépés fontos alapja, amely a képessé tétel és az autonómia jelentőségének alátámasztását és a fogalmak bővítését is jelenti egyben. Az interjúk során csakúgy, mint az autonómia esetén, a hatalom fontos szerepét csak egy-egy résztvevő emelte ki. Csaszar (2005) alapján, a hatalom fokozása magában foglalja, hogy az egyének képessé válnak az önértékelésre, maguk és mások tiszteletére, saját érdekeik, igényeik felismerésére, artikulálására és az e szerinti cselekvésre. Mindez kiegészül a másokkal való együttműködés, a társadalmi ügyek közös alakításának képességével. Az interjúk és az elmélet szerint úgy vélem, ezek az erősítendő, pozitív hatalmi típusok (valamire való hatalom, belülről fakadó hatalom és együttműködői hatalom). A szegénység csökkentésének szakirodalmában – akár a hatalom fogalmának használata nélkül is –, de a hangsúly e hatalmi típusok megvalósulási lehetőségén van. Ugyanakkor a gyakorlati szegénység-enyhítési folyamatokban a szereplők között sokszor manifesztálódik a negatív hatalmi típus is, amely olykor destruktív, kontrolláló jellegű dinamizmusok során árnyalja az interakciókat, csorbítja a szereplők autonómiáját, gyengíti a pozitív hatalmi típusok megszilárdulását. A kontrolláló jelleggel

bíró gazdasági és politikai hatalom a teljes gazdasági-társadalmi struktúra logikájában is visszaköszön (Mosse 2010), amely az érintettek és az őket segítők kiszolgáltatottságát is erősíti.

Amikor az egyén érdekében korlátozzuk vagy befolyásoljuk szabad választását, paternalista módon járunk el (Claassen 2014). Önmagában a paternalista szemlélet alkalmazását az interjúrésztvevők nem tartják járható útnak, és alapvetően törekednek az érintettek részvételére, szempontjaik figyelembevételére. Az elméleti és gyakorlati meglátások alapján is léteznek azonban azok az esetek, amelyekben nem lehetséges, hogy az érintettek szabadon válasszanak (például kognitív sérültek esetében, szélsőséges szegénységben, szerfüggőségben) (Nussbaum 2011, 2002, Crocker 2008, Sen 1993), vagy ez az út nem tűnik helyesnek (például bűncselekmények felmerülése esetén). A gyakorlati tapasztalatok alapján előfordul, hogy az érintettek körében olyan viselkedési vagy magatartási forma tapasztalható, amely az egyénen túl akár másokat is érint, legtöbbször hátrányosan. Ebben az esetben pedig a segítők szerint beavatkozásra, felülbírálatra lenne szükség (például kriminalizáció, szenvedélybetegség, drogterjesztés, higiénia hiánya stb. esetén). Az értékek, normák és a tényleges cselekvések alakítása az egyik legmélyebb, legtürelmesebb együttműködést kívánja meg a felek részéről, amelyet kevés segítő vállal fel – és nagyon hasonló szituációt eredményez, mint amely a pszichológiai problémák kezelésekor rajzolódott ki. Ebben a helyzetben az érintettek teljesen és végérvényesen magukra maradhatnak az egymásra tornyosuló problémákkal, frusztrációkkal számos olyan helyzetet (és elveszett embert) eredményezve, amelyben jelenleg a társadalom képtelen segítséget nyújtani.

A paternalizmus problematikus a szegénység-enyhítés szempontjából, hiszen sérti annak alapköveit: az egyéni autonómia és szabadság biztosítását (Hausman–Welch 2010), a döntések feletti kontrollt, valamint az emberek közötti partnerséget és egyenlőséget (a pozitív hatalmi típusokat). A segítségnyújtás céljának és a szabad választás fenntartásának egyidejű szándéka az interjúkban is megjelenik, így annak vizsgálata mindenképpen érdekes. A libertariánus paternalizmus és az ösztönzés ötlete az egyéneket jobb döntések meghozatalára ösztönzi anélkül, hogy a szabad választás lehetőségét korlátozná (Thaler–Sunstein 2003). Az ötlet abból indul ki, hogy külső szemmel az egyének nem mindig hoznak olyan döntéseket

(többek között pl. intuíciók és önkontrollproblémák miatt), amelyek a legkedvezőbbek számukra (Kahneman–Tversky 1984, Simon 1955), még ha azok átgondoltnak, racionálisnak is tűnnek az adott pillanatban. Döntéseik érzelmeiken és döntéshozatali mechanizmusokon keresztül azonban befolyásolhatók, amelyek által a racionális választás, vagy másképpen az általuk legjobbnak vélt döntés az adott időpillanatban átértékelődhet, és az egyén szempontjából kedvezőbb helyzethez vezethet (Thaler–Sunstein 2008, 2003). Az ösztönzés formáinak számos formája van, amelyek elsősorban abban különböznek, hogy mennyire nyílt a döntések befolyásolása, valamint, hogy az egyének autonómiáját mennyire érinti a befolyásolás (lásd: Szántó–Dudás 2017). A felemelés ötlete edukációs jellegével a tudatos szint célzásával és az autonómia megtartása mellett kívánja a szereplőket befolyásolni és tartósan jobb helyzetbe hozni. Ebből fakadóan a szegénység-enyhítés alappontjait jobban figyelembe veszi. Abból indul ki, hogy az egyének eltérő kognitív és motivációs folyamatokkal bírnak, de azok alakíthatók és fejlesztésre érdemesek (Hertwig–Grüne-Yanoff 2017). A képességszemléletben az emberi fejlődés, mint olyan, önértékkel bír (UNDP 2017, Anand–Sen 2000), ezáltal kibékíthető a felemelés ötletével. A szegénységben a terhelt mentális helyzet, az oktatás, életkörülmények nem kielégítő volta, vagy a társas elszigeteltség hozzájárulnak a szegénység újratermeléséhez. Az ösztönzés és felemelés eszközei – más eszközök mellett – segíthetik a lefelé irányuló spirált emelkedővé alakítani.

6. Következtetések: A méltó emberi élet esélye

A képességszemléletben és az emberi fejlődés elméletében szinte minden a lehetőségekről szól. A szegénység az értékes lehetőségek hiánya, a fejlődés az értékes lehetőségek bővülése annak érdekében, hogy az emberek olyan életet élhessenek, amelyet okkal értékesnek tartanak. Amilyen szép és karizmatikus gondolat a társadalmi és gazdasági berendezkedésünk alakításakor a képességek/lehetőségek eszményét felemelni, olyan megfoghatatlan is. Hogyan tegyük mindezt? Kutatásom fókuszát az a kérdés inspirálta, hogy ki és hogyan dönt arról, hogy az egyén milyen lehetőségei bővíthetnek és hogyan; milyen a jó élet az egyén számára, amelyet élhet és értékesnek tarthat?

A nemzetközi jelentések és globális törekvések javasolják az elméleti útmutatások gyakorlati alkalmazásait, újragondolását, az adatok mögött meghúzódó jelenségek vizsgálatát (UNDP 2019a, UNDP 2017). Ezt a következőképpen tettem meg. A szegénység megszüntetéséhez hozzájáruló, a szegényeket segíteni szándékozó gyakorlati kezdeményezések, programok során az érintettek és a segítők legtöbbször találkoznak vagy valamilyen módon interakcióba lépnek egymással. Az interakciók a lehetőségek bővülési módjainak vizsgálati lehetőségét, egyik manifesztációját jelentik. A szereplők között a jó életről való gondolkodás hasonlóságai, különbségei, a döntéshozatal folyamata a szegénység-enyhítési programok során meghatározó kérdések, hiszen a szereplők befolyásolhatják azt a folyamatot és irányt, amelyen keresztül az érintettek élete változik, lehetőségeik alakulnak, bővülnek.

Dolgozatomban elsőként elméleti vizsgálatot végeztem a szegénység, az emberi fejlődés témakörében, beleértve a képességszemléletet. Majd kvalitatív, feltáró kutatás során 40 félig strukturált mélyinterjút folytattam le egy hazai nagyvárosban helyi segítő csoportok vezetőivel, alkalmazottaival, önkénteseivel, beleértve civil szervezeteket, informális civil szerveződések, önkormányzati, állami szerveket, egyházközségeket és segítő tevékenységet is folytató vállalkozásokat. Az elemzés során az empirikus eredmények értelmezését és következtetéseim kialakulását újabb elméleti vizsgálat segítette. Kutatásom eredményeit a következőkben tézisszerűen összegzem.

1. tézis: A gyakorlati szegénység-enyhítő tevékenységet végző csoportok szegénység-enyhítéssel kapcsolatos elvei és szemléletei a gyakorlati tevékenységek során gyakran átalakulnak vagy háttérbe szorulnak, amikor a legmélyebb szegénységgel, szükséggel találkoznak. (Az 1. kutatási alkérdéshez kapcsolódik.)

A városban sok szereplő, jelentős energia befektetéssel törekszik a szegénység enyhítésére, megszüntetésére, az emberek segítésére. A programok módja is sokféle. A legtöbb segítői tevékenység az adományozás valamely formája köré csoportosul, illetve stabil, hálózatszerű együttműködések is elsősorban az adományozás tekintetében alakultak ki. Az adományozás olyan programok részét is képezi, ahol a hangsúly más módszeren van. A segítő tevékenységek között számottevően vannak jelen a tanulásban való felzárkóztatást célzó oktatási tevékenységek is, elsősorban a gyermekeket érintő egyéni korrepetálások vagy tanodák formájában. Kisebb mértékben, de a tevékenységek között jelen vannak azok a kezdeményezések is, amelyek az érintettek és a segítők közötti beszélgetésre, tanácsadásra alapoznak. A közösségi programokra, alkotói programokra, közösség szervezésre, részvételi akciókutatásra is épülnek gyakorlati programok. Néhány aktív szereplő képviseli ezeket. Míg a gyakorlati tevékenységek szintén egy-egy esetben kiegészülnek politikai érdekérvényesítéssel, társadalmi tudatosság növeléssel, elméleti kutatómunkával.

Az emberi fejlődés alapján a gyakorlati szegénység-enyhítés fontos szempontjai az érintettek képessé tételére való törekvés, és ezen belül az érintettek részvétele, valamint az érintettek szabad választása. Az interjúrésztvevők egy része ismeri ezeket az elveket a szakirodalomból is, mások saját tapasztalatuk, saját véleményük, „a józanész” alapján gondolkoznak a szegénység-enyhítésről. Bárhogyan is, az interjúrésztvevők nagy része is képviseli mindezt. Fontos számukra, hogy az érintettek hosszú távon boldoguljanak, önállóan tudják tervezni és élni az életüket, választani a lehetőségek közül. A gyakorlatban azonban e szemléletek szerinti cselekvés összetett és nehéz. Az elvek és szemléletek a gyakorlati tevékenységek során gyakran átalakulnak, vagy háttérbe szorulnak, amikor a legmélyebb szegénységgel, szükséggel találkoznak. Ezt az interjúk alapvetően két síkon támasztják alá. Ha az összes vizsgált tevékenységet figyelembe vesszük, elmondható, hogy a gyakorlatban ténylegesen csak néhány kezdeményezésben fellelhető az érintettek hosszú távú boldogulására, a képessé tételre való aktív törekvés. A képessé tételi tevékenységek előtérbe helyezését gátolja, hogy

sokszor akut segítségre van szüksége az érintetteknek, a legalapvetőbb szükségleteik pótlására (élelemre, tűzifára stb.). A hosszú távú célok és a képessé tételi elvek így háttérbe szorulhatnak, és a gyakorlati segítség – érthető módon – a szükség enyhítésére, az adományozásban testesül meg. Mivel sok ilyen program van, ezek között jött létre aktívabb együttműködés, hálózat a városban.

A helyi segítői társadalom számára az érintettek részvétele és céljainak, értékeinek – különböző mértékű, de számottevő – figyelembevétele természetes bármely típusú tevékenység esetén. Az adományozás esetén is, hiszen akkor is fontos felmérni a szükség jellegét, mértékét. A segítők általában vagy teljes mértékben elfogadják a másik fél normáit és céljait, vagy úgy vélik, hogy az együttműködésben mindkét fél normáinak fontos szerepe van, az érintettek igényeinek és az iránymutatásnak is. Az interakció gyakorisága természetesen fokozódik, amikor az érintettek értékrendjének változása is cél, de ekkor, a közvetlenebb, baráti jellegű együttműködésekkel is előfordul, hogy elsősorban a meghallgatáson van a lényeg, a változás inkább távlati célként jelenik meg ekkor, a segítők általános értékeiben. Az interjúrésztvevők elmondásai alapján vannak azonban olyan szituációk, esetek, amikor az általánosan képviselt elvek nem érvényesülnek, felülíródnak. Az érintettek körében vannak olyan felmerülő szokások, normák, amelyek kapcsán megfogalmazódott, hogy ezeket nehéz, vagy nem lehet elfogadni. Ilyen a családon belüli erőszak, bűncselekmények, droghasználat stb., amely hozzájárul a paternalista szemlélet felmerüléséhez. Összességében elmondható, hogy az elméletben fontosnak tartott elvek követését az élet, a gyakorlat átalakíthatja, felülírhatja.

2. *tézis: A szegénység-enyhítő tevékenységekből számos érintett kimarad. A helyi segítő közösségben nincs elég erőforrás arra, hogy az összes érintettel foglalkozzon, vagy nincs meg a segítő kapacitása, hogy a legmélyebb helyzetekben komplex kezelést nyújtsanak. (Az 1. kutatási alkérdéshez kapcsolódik.)*

A segítő és érintettek több módon is megtalálhatják egymást a városban és környékén. A segítői társadalom bár számos érintettel együttműködik, nem találkozik, vagy nem tud együttműködni minden (perspektívától függően) szükségben élővel. Nagyon sok érintetthez nem jut el a segítség, vagy nem kapja meg a számára megfelelő segítséget. Ennek számos oka lehet. Könnyebb a szegénység-enyhítés általános elveinek, saját elveinknek megfelelni, és együttműködést kialakítani azokkal, akik nem a legeslegmélyebb helyzetben vannak. Nincs mindenki vel együttműködési szándék a segítő részéről, mert a segítő és érintettek értékei, normái és viselkedésmintái közötti távolság a segítői megítélés szerint néhány esetben oly nagy, hogy valószínűleg már nem, vagy csak nagyon nagy küzdelem árán lehetne áthidalni.

Egyes esetekben az együttműködési szándék hiányzik az érintettek részéről, akik visszaszorulnak a saját környezetükbe, bizalmatlanok az emberekkel szemben, nehezen fogadják el a segítséget, vagy egyáltalán nem igénylik azt. Így nagyon sok probléma nem kerül felszínre, a legelszigeteltebbben élők felkeresése pedig nagy kihívás és ellentmondásokkal terhelt. A legeslegnehezebb helyzetben lévők a hivatalos információkat, felhívásokat nem vagy korlátozottan érik el; közintézményekben, új környezetben, társaságban nem mozognak magabiztosan, mobilitásuk nem magától értetődő. Előfordul, hogy a szükséges segítői mód (pl. lakhatási megoldások) teljes egészében hiányzik, vagy a korlátozott kapacitás miatt abból nem részesül mindenki. Olykor a kölcsönös szándék ellenére sem működik mindig az együttműködés a segítő és az érintettek között. A mélyszegénység kezelése során számtalan probléma megoldásával szembesülhetnek a segítő, amelyek megoldására nem áll rendelkezésre a szükséges erőforrás, vagy a probléma kezeléséhez szükséges kompetencia. Például terápiás eszközökre, megfelelő lakhatásra vagy egyénre szabott oktatásra lenne szükség.

3. *tézis: A képességszemlélet tartalommal való feltöltése – az interjúk során megismert gyakorlati tapasztalatokkal és a szegénységhez kapcsolódó más elméleti koncepciók meglátásaival – gazdagítja a képességszemléletet, az emberi fejlődés elméletét és a szegénység-enyhítéssel kapcsolatos tudást. (A 2. kutatási alkérdéshez kapcsolódik.)*

A képességszemlélet egy gazdag koncepció, amely a szegénység témakörét koherensen foglalja össze. Mégis gyakran éri az a kritika, amely szerint túl általános, bizonytalanságokat hordoz magában, nehezen megfogható. Ezzel a nemzetközi törekvések, elsősorban az emberi fejlődésről szóló ENSZ–Jelentések is egyetértenek, amelyek kiemelik az elméletek gyakorlati specifikációjának, tesztelésének, pontosításának fontosságát. Kutatásomban ezt az empirikus felméréssel kívántam megtenni, valamint annak elemzése során további elméleti témakörök behozásával. A kutatásom megmutatta, hogy a képességszemlélet megértését, továbbfejlesztését nagymértékben segíti, ha annak általános fogalmait tartalommal töltjük fel a szegénység-enyhítéshez kapcsolódó gyakorlati tapasztalatokból vagy más elméleti koncepciókból. Mindez pedig gazdagítja a szegénység-enyhítéssel kapcsolatos tudást.

Például a szakirodalom egyetért abban, hogy a szegénység-enyhítés egyik alapja az érintettek képessé tételének folyamata, ám a képességszemléletből önmagában nem tudjuk meg, hogy ezt hogyan kellene megvalósítani, milyen feltételei vagy akadályai vannak. A gyakorlati tapasztalatok, és más, a szegénységenyhítéssel kapcsolatos elméleti meglátásokat hozzájárulnak, hogy mindezt mélyebben megértsük. A gyakorlat során a nélkülözés jelenléte felülírhatja a képessé tétel célját a segítők körében, hiszen a legfontosabb, legegésőbb szükségletek biztosítására kell fordítani az erőforrásokat. (Pl. ha elsősorban ételre, tűzifára van szükség, akkor a segítő ebben próbál enyhülést nyújtani, és nem a szülőknek finanszírozza az oktatását, vagy különböző tanfolyamokon való részvételét, amely talán a hosszabb távú boldogulásukat célozná.)

A képessé tételt a pszichológiai aspektus is befolyásolja. Az elmúlt évek kutatásai alapján a szegénységben élő érintettek érzelmi és kognitív állapota sok tekintetben meghatározó tényező a terhelt helyzet fennmaradásában: az anyagi gondokon való rágódás korlátozza szabad kognitív erőforrásokat, a depresszió és szomorúság jelenléte, fogyasztási preferenciák negatív befolyásolása, túlélési stratégiák kialakulása, a gyermekszegénység káros hatásai stb.

mind nehezítik a szegénységből való kilábalást. A gyakorlati kezdeményezésekben a mentális nehézségek enyhítésére való törekvés nagyon-nagyon kevés esetben jelenik meg. A probléma súlya kevésbé tudatosul, a kezelés pedig kiemelt szakértelmet kíván meg.

Az oktatás szintén olyan szempont, amelynek figyelembe vétele elengedhetetlen a képessé tétel és a lehetőségek bővülésének vizsgálatában. Az oktatáshoz való hozzáférés biztosítása az egyik legfontosabb tényező a szegénység megszüntetésében, és az érintettek képessé válásában. A szegénység azonban maga is megnehezíti a megfelelő minőségű oktatáshoz való hozzájutást. Az oktatás fontosságára építő gyakorlati kezdeményezések meghatározók a helyi segítői társadalom tevékenységei során is, de azok nem tudják pótolni a társadalmi-gazdasági hátrányból fakadó lemaradást.

Az egyéni autonómia a képessé tétel fogalmát mélyíti. Ha az egyén olyan függőségi helyzetbe kerül, amely során sérül az egyén autentikus léte, kompetenciája saját életének tervezése során, a képessé válása nem lesz teljes. Az interjúk során az egyéni autonómia őrzését és tiszteletben tartását nagyon kevesen fogalmazták meg. Megfoghatatlanságából fakadóan a szakirodalomban is ritkábban jelenik meg. Az autonómia fogalmának fokozottabb használatára és a jelenség hangsúlyozására, elismerésére lenne szükség az elméleti és gyakorlati szegénység-enyhítő megközelítésekben is.

A hatalom koncepciója is bővíti a szegénységről való gondolkodást, a szegénység-enyhítési megoldások fejlesztését. A szegénységből való előrelépés, a képessé tétel fontos eleme, hogy az érintettek felismerjék, hatalmukban áll értéket teremteni, képesek másokkal együttműködni és belülről fakadó erővel, önértékeléssel és hittel bírnak. Azaz hatalmukban áll létezni, jelen lenni a társadalomban, az igényeiket megfogalmazni, kinyilatkoztatni és változásokat elérni. A pozitív hatalmi dinamizmus mellett azonban a visszahúzó, kontrolláló hatalom is kulcsfontosságú a szegénység tekintetében. A gyakorlati interakciók során (is) gyakran fellépő és a társadalom működésében általánosan is tapasztalható olykor destruktív, kontrolláló jellegű hatalmi dinamizmusok gyengítik, nehezítik a boldogulásra való képessé válást és a lehetőségek bővülését, a lehetőségek megszilárdulását. Mindez az érintettek és a segítők kiszolgáltatottságát is erősíti.

A szegénységben élő érintettek tekintetében az elméleti és gyakorlati meglátások alapján is léteznek azok az esetek, amelyekben nem lehetséges, hogy az érintettek szabadon válasszanak, vagy ez az út nem tűnik helyesnek. Ebben a helyzetben felmerül a paternalizmus alkalmazása, amely több szempontból problematikus. A probléma komplexitásából fakadóan az érintettek teljesen és végérvényesen magukra maradhatnak az egymásra tornyosuló problémákkal, frusztrációkkal számos olyan helyzetet és magára maradt embert eredményezve, amelyben jelenleg a társadalom képtelen segítséget nyújtani. A paternalizmus sérti az autonómiát, a döntések feletti kontrollt, valamint az emberek közötti partnerséget és egyenlőséget, amelyek mind a szegénység-enyhítés alapkövei. Ez a kettősség, amely a szegénység-enyhítés alapjainak biztosítása és paternalizmus felmerülése között meghúzódik, az interjúkban és a szakirodalomban is megjelenik. Annak elkerülése, hogy az érintettek ártsanak maguknak, azaz a segítségnyújtás célja, és ugyanakkor a szabad választás fenntartásának egyidejű szándéka a szegénység témakörétől elvonatkoztatva is megjelenik a szakirodalomban. Az ösztönzés és a felemelés ötletei opciót kínálnak arra, hogy az érintettek jobb döntéseit rövid vagy hosszú távon elősegítsük, anélkül, hogy szabadságukat korlátoznánk. A felemelés ötlete edukációs jellegével a tudatos szint célzásával és az autonómia megtartása mellett kívánja a szereplőket befolyásolni, tartósan jobb helyzetbe hozni, kognitív folyamataikat fejleszteni. Ebből fakadóan a szegénység-enyhítés témaköre kapcsán is szolgálhat tanulsággal, hiszen a szegénység-enyhítés alappontjait jobban figyelembe veszi.

Azaz a kutatás alapján elmondható, hogy megéri a képességszemlélet keretében gondolkozni, ugyanakkor nagyban gazdagítja a képességszemléletet és a szegénység-enyhítéssel kapcsolatos tudást, ha a szemléletet feltöltjük a gyakorlati tapasztalatokban összegyűlt tudással, valamint más elméleti koncepciók meglátásaival.

4. *tézis: Amartya Sen és Martha Nussbaum megközelítéseinek összeillesztését a gyakorlati tapasztalatok és az elméleti koncepciók is indokolják. A gyakorlatban a képességszemlélet seni megközelítésének megvalósulása támogatásra szorul, amelyet a nussbaumi megközelítés biztosíthat. (A 2. kutatási alkérdéshez kapcsolódik.)*

A képességszemlélet és az emberi fejlődés elmélet, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján a szegénységgel való küzdelem során Amartya Sen és Martha Nussbaum megközelítése is alátámasztott. Az eredmények alapján fennáll a lehetősége annak, hogy azok ne versenyző elméletként és alkalmazandó gyakorlatként, hanem egymást kiegészítve funkcionáljanak.

A képességszemlélet és az emberi fejlődés elmélet, a szegénység szakirodalmának, valamint a gyakorlati tevékenységet végzők tapasztalatainak összevetése alapján a szegénységgel való küzdelem során Amartya Sen és Martha Nussbaum megközelítése is alátámasztott. Az eredmények alapján fennáll a lehetősége annak, hogy azok ne versenyző elméletként és alkalmazandó gyakorlatként, hanem egymást kiegészítve funkcionáljanak. Az emberi fejlődés elméletében és a képességszemlélet tárgyalásakor Amartya Sen és Martha Nussbaum megközelítését a képességek/lehetőségek rögzítésének kérdése alapján, annak két végpontjaként szokás értelmezni. Ez a kettősség és kizárólagosság elterelheti a figyelmet arról, hogy az egyes álláspontok kialakulását és relevanciáját milyen érvek támasztják alá, azok mögött milyen szándék és motiváció húzódik meg. Az elméleti áttekintés alapján kirajzolódik, hogy ugyan a képességszemlélet két képviselője sokszor másképpen fogalmaz meg hasonló jelenségeket, Sen és Nussbaum álláspontja egy irányba mutat, elméleti szempontból sok tekintetben összeilleszthető. A megközelítések ellentétként, végpontként való értelmezése nem indokolt. A tevékenységek/létállapotok helyett mindketten a képességek/lehetőségek fontosságára, azok megteremtésének lehetőségére fókuszálnak. Azaz az a fontos számukra, amelyet az egyén vagy adott közösség számára milyen választható opciók, lehetőségek állnak rendelkezésre. Senkire sem kényszerítenek rá konkrét választásokat.

Fontos számukra, hogy az egyének irányítani és tervezni tudják az életüket, kialakítsák önmaguk számára a jó élet összetevőit, saját sorsukat aktívan befolyásolhassák, és ezeket

megtanulják, képessé váljanak minderre. Mindketten kiemelik a deliberáció szerepét, az érintettek részvételének elengedhetetlenségét az őket érintő folyamatokban. Igaz, amikor erről vélekednek, máshová helyezik a hangsúlyt. Sen a képességek/lehetőségek meghatározását teljes mértékben az érintettekre bízta, és nem épít fel egy univerzálisan érvényes, meghatározott listát, míg Nussbaum ezt megteszi. Ugyanakkor Sen is elfogadja, hogy bizonyos képességek/lehetőségek kiemelten fontosak lehetnek, és találhatunk érveket arra, hogy azok biztosítására törekedjünk (például lakhatás, jóltápláltság, egészség, agency vagy maga az emberi fejlődés). Nussbaum megadja a rögzített képességek/lehetőségek listáját, de továbbra sem kötelező jelleggel megvalósítandó lehetőségeknek tekinti azokat. A lista elemei az érintettekkel és más filozófusokkal folytatott deliberáció eredményei, amelyet az évek során többször is felülvizsgált. Ezen felül a tételeket általánosan fogalmazta meg, így azok mindenképpen helyi specifikációt igényelnek, amikor azok biztosítására törekednénk (akárki is törekedjen erre). Összességében a két megközelítés látszólag és a kapcsolódó irodalomban alapvetően mást üzen, azonban mélyebb átgondolást követően, az elméleti áttekintés alapján azok nem zárják ki egymást.

A képessé tételi programok megvalósítása nagyon nehéz a gyakorlatban, hiszen olyan alapvető anyagi és nem anyagi szükségletek, lehetőségek hiányoznak, amelyek pótlása, biztosításának segítése az akut hiányból fakadóan elsődleges vagy elsődlegessé válik sok kezdeményezés során. A képességek/lehetőségek közötti szabad választás, döntés, az érintettek értékeinek maximális figyelembe vétele éppen a legnehezebb helyzetben élők esetében szorulhat háttérbe. A számukra rendelkezésre álló képességek/lehetőségek halmaza nagyon kevés elemet tartalmaz, sokszor megegyezik a tevékenységek/létállapotok halmazával, amely sürgős bővítést igényel. Ám ekkor előfordulhat, hogy csak a tünetek enyhítéséről beszélhetünk (azaz a segítség megszűnésekor a korábbi állapot visszaáll). Nem csak a számukra rendelkezésre álló halmaz elemeinek mennyisége, de tartalma is gondot okozhat a segítők számára. A mentális és kognitív nehézségek vagy az általánosan nem elfogadott viselkedési formák a paternalizmus felmerülését eredményezhetik, amely azonban szintén a szegénység-enyhítés alapkövét sérti. A szabadság korlátozása miatt nem jelenthet hosszú távú, képessé tételi/válási megoldást. Másrészt hosszú távon a segítő társadalom erőforrás és kompetencia hiányában nem tud – vagy csak nagyon-nagyon lassan tud – ezeken

a helyzeteken változtatni. A változtatás szükségessége, szándéka azonban éppen ilyenkor a legfontosabb. Nagyon sok olyan szituációval állunk szemben, amelyet a jelenben nem tudunk érdemben kezelni, így az érintettek ebben az állapotban végképp magukra maradhatnak. A képessé tételi elvek követése gördülékenyebb, amikor az érintettek már alapjában is relatíve kedvezőbb helyzetben vannak. Sokszor a helyzet súlyosságából vagy az elszigeteltségből fakadóan egyáltalán az együttműködés sem jön létre. Ezek alapján kizárólag a seni szemlélet követése nem tud megvalósulni minden esetben.

Nem szeretném azt sugallni, hogy a szegénység olyan helyzet, amelyben szinte bármilyen módú segítség elfogadható és érthető, és a képessé tétel szemlélete háttérbe szorítható, csak azért, mert annak követése nehéz. Azt viszont igen, hogy a szegénység önmagában egy csorbult-deprivált helyzet, amelyben a méltó emberi lét valamely fontos része sérül. Ez lehet az egyéni autonómia, a belső önértékelés és hit, a képesség az egymással való együttműködésre, a produktív hatalom, ezek kombinációjának vagy mindegyikének sérülése. Változó, hogy ezek miben és hogyan nyilvánulnak meg az érintettek életében. Sen megközelítésében a képessé tétel úgy valósítható meg, ha az egyén dönt a számára értékes lehetőségekről. Azonban a szegénységben – és a mélyszegénységben pedig különösen – ez számos okból nem lehetséges, és ezek az okok nem csak a segítők paternalista szemléletében keresendők. Például a családon belüli viszonyokból fakadó döntési pozíció vagy annak hiánya; az önérték érzetének hiánya; az információhoz való hozzájutás hiánya; a mobilitás hiánya, a lehetőségeket megsegítő eszköz jellegű dolgok hiánya ugyanúgy: pénz, étel, ház, tüzelő, ruházat. Ha a segítő vagy az adott kezdeményezés törekszik is (és minden esetben törekednie kell) az érintettek autonómiájának, szabad döntésének, hatalmának erősítésére és fenntartására, számos tényező dolgozik ellene. Ha a segítő biztosítja is a szabad döntést, tudatában kell lennie, hogy ezen a ponton (a mély helyzetben) egyelőre nincs olyan, hogy egy döntés szabad, mert azt számos strukturális tényező és azok lokális megnyilvánulásai befolyásolják, lefojtják.

Az elméleti vizsgálódás és az empirikus eredmények is arra utalnak, hogy a nussbaumi és seni szemlélet közötti választás helyett azok összeillesztése, együttes adaptációja vihet közelebb a szélsőséges helyzetek érdemi alakításához. Ez azt jelentené, hogy az állam és a

teljes társadalom célul tűzné ki, hogy minden egyes polgára, a legeslegehezebb helyzetben lévők számára is biztosítva legyenek az emberhez méltó élethez szükséges univerzális képességek/lehetőségek. A két megközelítés az elméleti meglátások alapján összeegyeztethető, amelyet az empirikus és az újabb elméleti kutatás megerősít. A vita két végpontja a gyakorlatot tekintve valójában mintha két különböző problémáról szólna, persze nem teljesen. A két szemlélet részben a társadalmi gyakorlat különböző szintjeire vonatkozna, részben pedig összefüggne, találkozna egymással. A nussbaumi – vagy egy ahhoz hasonló – szemlélet alapján szükség lehet egy központi lista összeállítására (makroszinten) a képességekről/lehetőségekről. Ezek gyakorlatba ültetéséhez természetesen elengedhetetlen lenne a helyi szintű tevékenység, amelynek során már a seni és nussbaumi szemlélettel is összhangban (mikroszinten) a képességek/lehetőségek specifikációjára, helyi értelmezésére, a lehetőségekből történő szabad választásra kerülhet sor az érintettek céljainak, igényeinek megfelelően. A nussbaumi szemlélet nem egyenlő a szükséges eszközök biztosításával, hiszen a lista olyan tételeket is tartalmaz, mint élet, testi egészség, testi integritás, képzelet és gondolatok, érzelmek biztosítása. Sokkal inkább azt jelenti, hogy olyan közeget biztosítunk, amelyben könnyebb meghozni a magunk és mások jóllétéhez hozzájáruló, szabad és autonóm döntéseket, és olyan életet élnünk, amelyet okkal értékesnek tartunk.

Ha az emberi léthez szükséges központi képességek/lehetőségek biztosítására valódi szándék mutatkozna, a helyi segítők gyakorlati tevékenysége során nagyobb tér nyílna a képessé tétel, a részvételiség elveinek, a képességek/lehetőségek szabad választásának figyelembevételére. A „tűzoltáshoz” (az alapvető feltételek biztosításához) szükséges kapacitás- és erőforrásigény terhe nem a helyi segítő egyénenként és csoportoknál összpontosulna elsősorban – legyen szó a mentális problémákkal való alapszintű törődésről, az oktatáshoz való hozzáférésről vagy családon belül a partnerek egyenlőségének természetességéről. Az érintettek ebben az esetben kevésbé függnének a segítőiktől, a segítők kiszolgáltatottsága is csökkenne, a felek már az együttműködés létrejöttéről is nagyobb mozgástérrel dönthetnének, ami partneri, horizontálisabb viszonyrendszerben valósulhatna meg, ott, ahol arra valóban igény van.

A megfelelő közeg és strukturális háttér biztosításának módja újabb kutatási célokat indukál. Például felveti az ösztönzés, felemelés ötleteinek kifejtését és a képességszemlélet megközelítésének összehangolásának kérdését is a jövőben. Felveti, hogy milyen lista alapján törekszünk a nussbaumi szemlélet követésére, milyen folyamat során alakítjuk ki a méltó emberi élethez szükséges strukturális közeg alaplehetőségeinek halmazát. Számos opciónk van az iránymutatások, képesség/lehetőség listák közötti – akár ideiglenes – választásra. Az első számú pozitív lépés azonban annak a szándéknak a felvállalása és kimondása lenne, hogy a társadalmunkban minden egyes ember számára biztosítani kívánjuk a méltó emberi léthez szükséges feltételeket. Mindez alapul szolgálhat arra, hogy legitim társadalmi vita kezdődjön a képességek/lehetőségek halmazáról, azok alakításának és megvalósításának módjairól. A szándék hiánya megnehezíti a körülményeket, ami bizonyosan visszahat minden egyes szereplő magatartására, a segítő tevékenységekre és azok fogadására is. A szegénység problémájának elodázása, láthatatlanná tétele, kriminalizálása az érintettek elszigetelődéséhez és az előítéletek fokozódásához vezethetnek; az érintettek kiszolgáltatottabbakká válhatnak, a segítői tevékenységekben a hosszú távú partneri együttműködések helyett szükségszerűen a sürgető problémák elhárításai kerülhetnek előtérbe.

A helyi segítő társadalom jelentős erőforrásokat és energiákat mozgat meg egy meglehetősen empatikus, toleráns és elfogadó közegben. Ahhoz azonban, hogy ez az attitűd és a konkrét gyakorlati tevékenységek hosszú távon is eredményesek legyenek, elengedhetetlen egy, az előrelépéseknek teret adó társadalmi-strukturális környezet is, amelyben elhatározás mutatkozik a mélyszegénység felszámolására, az egyének bevonására az őket érintő társadalmi ügyekbe, a szociális tevékenységek elismerésére, értékelésére, az oktatás, kiegyensúlyozott információáramlás (például az ösztönzés és felemelés) közegének megteremtésére. A változások érdekében a szegénységnyhítési folyamatok összes szereplője közötti párbeszéd fokozására és a szegénységhez kapcsolódó kérdések a jelenleginél sokkal több fronton történő, nyílt megvitatására lenne szükség, amelyhez kutatásommal is igyekeztem hozzájárulni.

Záró gondolatok

A kutatás sok tekintetben megváltoztatta a tudásom és véleményem a szegénység megszüntetésének módjáról, illetve magáról a szegénységről is. Már kicsit sem gondolom, hogy a társadalomtól elszigetelt megoldások, problémakezelések működhetnek. Azaz nyilvánvalóvá vált számomra, hogy természetesen vannak olyan kezdeményezések, projektek, amelyek a lehető legkörültekintőbben, szakmai szempontok szerint, az érintettek céljainak figyelembevételével az adott közösségben próbálnak változásokat elérni, és ezek szükségességét semmilyen szinten nem kérdőjelezem meg, sőt. Ám, ha a társadalmi környezetben nincsenek beágyazva, illetve nem társulnak a lokális megoldáshoz strukturális változások, amelyek a tágabb környezetet is érintik, akkor valószínűleg a szegénység definíciószerű csökkenése vagy megszűnése az adott közösségben nem történik meg, vagy nem lesz fenntartható a változás. Kutatásom kezdetén továbbá számomra nagyon fontos fogalom volt az érintettek függetlensége, és ehhez kapcsolódóan a határok steril fenntartása, figyelembevétele. Most is fontosnak tartom a szereplők határainak tiszteletben tartását, de a függetlenség fogalmát a gondolkodásomban teljesen felváltotta az autonómia fogalma és a határok értelmezésében kiegészült a hatalom jelenségrendszerével, amelyek megítélésem szerint valamelyest feloldják a függetlenség, integráció, paternalizmus és más jelenségek halmazából származó feszültségeket a dolgozatban kifejtett módon. Bár tudom, hogy az autonómia és a hatalom fogalma nem újkeletű a szegénységekutatásokban, a kutatás alapján szükség van az összefüggések tisztázására, kihangsúlyozására és azok gyakorlati alkalmazásainak támogatására.

A kutatásomnak a következő gyengeségeit szeretném összefoglalni. Bár az elméleti és empirikus vizsgálódás ugyanannak a kutatási kérdésnek a megválaszolásáért történik, továbbá a kvalitatív interjúelemzési folyamatba beépült több elemzési útvonal is, de elmondható, hogy az empirikus kutatás során alapvetően egy típusú kvalitatív módszerre, mélyinterjúzásra támaszkodom. További korlát, hogy az érintettekkel nem készítettem empirikus vizsgálatot, végül, hogy egy egyszemélyes kutatásról van szó, így a folyamatok, részeredmények igazolását is én végeztem olyan módszerekkel, amelyek egyedül is kivitelezhetők. Az elméleti részeket figyelembe véve elmondható, hogy egy összefüggő, komplex kép feltárására törekedtem a szegénység témakörét illetően, amelynek

eredményeképpen az egyes témakörök elméleti kifejtései tetszés szerint tovább bővíthetők. További gyengesége a kutatásomnak, hogy az egyes szegénység-enyhítő kezdeményezéseket nem tudtam részletekbe menően bemutatni. Ennek egyik oka a dolgozat struktúrája és elméleti jellege, a másik oka a résztvevők anonimitásának fenntartása. A konkrét kezdeményezések részletes bemutatása megghiúsította volna a névtelenség ígértét, bár némelyik kezdeményezés önmagában is megérdemelte volna a részletes bemutatást és elemzést, illetve a konkrét esetek említése az egyes jelenségek illusztrálásának pontosításához is hozzájárult volna.

A kutatási folyamat a jövőre vonatkozóan alapvetően öt módon kelti fel az érdeklődésemet. (1) Az egyik mód az elméleti bővítés lehetősége az emberi fejlődés és a fenntarthatóság összefüggéseiről, valamint a szegénység-enyhítés, autonómia, hatalom, ösztönzés és felemelés témaköreiben. (2) Az elméleti témakörökhöz kapcsolódóan érdekelne olyan gyakorlati szegénység-enyhítő programok felépítése, amelyek az elméleti szempontokat a lehető legjobban figyelembe veszik. (3) Az elméleti tudás gyakorlati realizálásához szükség volna számos gyakorlati szegénység-enyhítő program és kezdeményezés vizsgálatára is a helyi szint figyelembevételén túl. (4) Ilyen típusú programok felépítésében a részvételi, kvalitatív, művészetalapú terepkutatásokban rejlő lehetőségek további elméleti vizsgálata és gyakorlati megtagasztalása is segíthet. (5) A dolgozat végső következtetéséhez kapcsolódóan, annak megvalósulási lehetőségeiről pedig a hazai és az egyes országok nemzeti szakpolitikáinak részletes megismerése, összehasonlítása jelentheti a további kutatások alapját.

Inkább az opciók összegzése ez, mintsem terv. Bízom abban, hogy a témakörök motiváltan tartanak, és – ha olvassák még e sorokat – esetleg másokat is motiválnak.

Hivatkozások

- Albert F. I. – Hajdu G. (2016): Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle*, 26, 3, 28-55. o.
- Aldridge, J. (2014): Working with Vulnerable Groups in Social Research: Dilemmas by Default and Design. *Qualitative Research*, 14, 1, 112–130. o. <https://doi.org/10.1177/1468794112455041>
- Alkire, S. – Santos, M. E. (2014): Measuring Acute Poverty in the Developing World: Robustness and Scope of the Multidimensional Poverty Index. *World Development*, 59, 251-274. o. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2296819>
- Alkire, S. (2002): *Valuing Freedoms. Sen's Capability Approach and Poverty Reduction*. Oxford University Press, New York. <https://doi.org/10.1017/s0266267103231229>
- Alkire, S. – Black, R. (1997): A Practical Reasoning Theory of Development Ethics. Furthering the Capabilities Approach. *Journal of International Development*, 9, 2, 263-279. o. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1099-1328\(199703\)9:2<263::aid-jid439>3.3.co;2-4](https://doi.org/10.1002/(sici)1099-1328(199703)9:2<263::aid-jid439>3.3.co;2-4)
- Alsop, R. – Norton, A. (2005): Power, Rights, and Poverty Reduction. Megjelent: Alsop, R. (szerk.): *Power, Rights, and Poverty: Concepts and Connections*. The World Bank. Washington, DC. 3-14. o. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6310-2>
- Anand, S. – Sen, A. (2000): Human Development and Economic Sustainability. *World Development*, 28, 12, 2029-2049. o. [https://doi.org/10.1016/s0305-750x\(00\)00071-1](https://doi.org/10.1016/s0305-750x(00)00071-1)
- Anand, S. – Sen, A. (1997): Concepts of Human Development and Poverty. A Multidimensional Perspective. *Human Development Papers*, United Nations Development Programme, Poverty and Human Development. 1–20. o.
- Andor L. (2017): Szociálpolitikánk negyedszázada európai tükröben. *Esély*, 4, 3-16. o.
- Ámon K. – Balogi A. – Czirfusz M. – Jelinek Cs. – Kőszeghy Lea – Tagai G. – Pósfai I. (2019): Éves jelentés a lakhatási szegénységről. Habitat for Humanity Magyarország, Budapest.
- Arnold, J. (2011): The Self as Data: A Qualitative Methodology. *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 1, 1, 65-73. o. <https://doi.org/10.5539/jedp.v1n1p65>

- Aschauer, W. – Málovics É. (2012): Az érdemtelen szegénység mint társadalmi viszony. *Competito*, 11, 2, 43-60. o. <https://doi.org/10.21845/comp/2012/2/3>
- Ashraf, Q. H. – Lester, A. – Weil, D. N. (2008): When Does Improving Health Raise GDP? *NBER Macroeconomics Annual*, 23, 1, 157-204. o. <https://doi.org/10.1086/593084>
- Awan, M. S. – Malik, N. – Sarwar, H. – Waqas, M. (2011): Impact of Education on Poverty Reduction. *MPRA Paper*, No. 31826. <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/31826/>
- Bajmócy Z. – Gébert J. (2014): Arguments for Deliberative Participation in Local Economic Development. *Acta Oeconomica*, 64, 3, 313–334. o. <https://doi.org/10.1556/aoecon.64.2014.3.3>
- Banerjee, A. V. – Duflo, E. (2011): *Poor Economics: A radical Rethinking of The Way to Fight Global Poverty*. Public Affairs, New York.
- Bánfalvi Gy. (2014): Szegénységi mutatószámok-magyar és nemzetközi példák. *Metszetek*, 2, 119-141. o.
- Bass L. (2010): Az „Út a munkához” program hatása–egy kérdőíves felmérés tapasztalatai. *Esély*, 1, 46-64. o.
- Beckerman, W. (1992): Economic Growth and the Environment: Whose Growth? Whose Environment? *World Development*, 20, 4, 481-496. o. [https://doi.org/10.1016/0305-750x\(92\)90038-w](https://doi.org/10.1016/0305-750x(92)90038-w)
- Ben-Ishai, E. (2012): The New Paternalism: An Analysis of Power, State Intervention, and Autonomy. *Political Research Quarterly*, 65, 1, 151-165. o. <https://doi.org/10.1177/1065912910388183>
- Berényi E. (2018): Szabad iskolaválasztás és szegregáció. Megjelent: Fejes J. B. – Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási integrációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 11-30. o.
- Berger, B. K. (2005): Power Over, Power With, and Power to Relations: Critical Reflections on Public Relations, the Dominant Coalition, and Activism. *Journal of Public Relations Research*, 17, 1, 5-28. DOI: 10.1207/s1532754xjpr1701_3
- Bergh, J. C. (2009): The GDP paradox. *Journal of Economic Psychology*, 30, 2, 117-135. o. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2008.12.001>
- Bernát A. (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. *Társadalmi riport*, 12, 1, 246-264. o.

- Biggs, B. – King, L. – Basu, S. – Stuckler, D. (2010): Is Wealthier Always Healthier? The Impact of National Income Level, Inequality, and Poverty on Public Health in Latin America. *Social Science and Medicine*, 71, 2, 266-273. o. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.04.002>
- Bölcsei V. (2009): Az intertemporális döntések viselkedési közgazdaságtani modelljeinek áttekintése. *Közgazdasági Szemle*, 56, 11, 1025–1040. o.
- Bridges, B. – Gesumaria, R. V. (2013): The Supplemental Poverty Measure (SPM) and the Aged: How and Why the SPM and Official Poverty Estimates Differ. *Social Security Bulletin*, 73, 4, 49-69. o.
- Brinkmann, S. – Kvale, S. (2015): *InterViews. Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. SAGE Publications, Washington, DC.
- Brinkmann, S. – Kvale, S. (2008): Ethics in Qualitative Psychological Research. Megjelent: Carla Willig – Wendy Stainton-Rogers (szerk.): *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. SAGE Publications, London, 263-279. o. <https://doi.org/10.4135/9781526405555.n15>
- Bruder E. (2014): Kik a szegények Európában? A szegénység mérésének alternatívája. *Területi Statisztika*, 54, 2, 152-171. o.
- Bruder E. (2013): A jövedelmi szegénység és a nélkülözés kapcsolata. Income Poverty and Deprivation. *Gazdaság és Társadalom*, 4, 97-108. o. <https://doi.org/10.21637/gt.2013.4.06>
- Brüggemann, C. (2012): Roma Education in Comparative Perspective. Analysis of the UNDP/World Bank/EC Regional Roma Survey, Bratislava: UNDP, 2012. <https://www.undp.org/content/dam/rbec/docs/Policy-brief-Roma-education.pdf>
- Carbonell, A. F. (2013): Happiness Economics. *SERIEs*, 4, 1, 35-60. o. <https://doi.org/10.1007/s13209-012-0086-7>
- Csaszar, F. (2005): Understanding the Concept of Power. Megjelent: Alsop, R. (szerk.): *Power, Rights, and Poverty: Concepts and Connections*. The World Bank. Washington, DC. 137-146. o. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6310-2>
- Cseres-Gergely Zs. – Molnár Gy. (2014): Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac. *TÁRKI*, 204–225. o. <http://real.mtak.hu/20253/1/b331.pdf>

- Charmaz, K. (2006): *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi.
- Chevalier, J. M. – Buckles, D. J. (2019): *Participatory Action Research. Theory and Methods for Engaged Inquiry*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781351033268>
- Christman, J. (1998): Autonomy, Independence, and Poverty-Related Welfare Policies. *Public Affairs Quarterly*, 12, 4, 383-405. o.
- Claassen, R. (2014): Capability Paternalism. *Economics and Philosophy*, 30, 1, 57–73. o. <https://doi.org/10.1017/S0266267114000042>
- Clark, D. A. (2012a): Adaptation and Development. Issues, Evidence and Policy Relevance. Megjelent: Clark, D. A. (szerk.): *Adaptation, Poverty and Development. The Dynamics of Subjective Well-Being*. University of Manchester, Palgrave Macmillan, Houndmills, 1–34. o. <https://doi.org/10.1057/9781137002778.0006>
- Clark, D. A. (2012b): Adaptation: Implications for Development in Theory and Practice. Megjelent: Clark, D. A. (szerk.): *Adaptation, Poverty and Development. The Dynamics of Subjective Well-Being*. University of Manchester, Palgrave Macmillan, Houndmills, 61–90. o. https://doi.org/10.1057/9781137002778_3
- Clark, D. A. (2005): The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances. *Global Poverty Research Group Working Paper*, Department of Economics University of Oxford.
- Crocker, D. A. – Robeyns, I. (2010): Capability and Agency. Megjelent: C. W. Morris (szerk.): *Amartya Sen*. Cambridge University Press, Cambridge, 60-90. o. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511800511.005>
- Crocker, D. A. (2008): Ethics of Global Development. Agency, Capability, and Deliberative Democracy. Cambridge University Press, New York. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511492594.005>
- Csótó M. (2017): Aki (információ) szegény, az a legszegényebb? Az információs szegénység megjelenési formái. *Információs társadalom*, 17, 2, 8-29. o. <https://doi.org/10.22503/inftars.xvii.2017.2.1>
- Csurgó B. – Kovách I. (2018): A szegénység elleni projektek haszna. A kisvárosi szociális földprogram példája. *Magyar Tudomány*, 179, 6, 902-911. o. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.17>

- Daly, H. E. (1993): Sustainable Growth: An Impossibility Theorem. Megjelent: H. E. Daly – K. N. Townsend (szerk.): *Valuing the Earth: Economics, Ecology, Ethics*. Cambridge, MIT Press, 267–273. o.
- Dalton, C. (2005): Poverty and Life Chances: The Conceptualization and Study of the Poor. Megjelent: Calhoun, C. – Rojek, C. – Turner, B. (szerk.): *The Sage Handbook of Sociology*. SAGE Publications Ltd, London, 327-344. o.
<https://doi.org/10.4135/9781848608115.n20>
- Darók I. (2004): Szegények, munkanélküliek, hajléktalanok. Megjelent: Gelsei G. – Gergely V. – Horváth V. – Rác M. (szerk.): *A láthatatlanság vége. Társadalomismereti szöveggyűjtemény*. Alapítvány a Társadalomelméleti Kollégiumért, Budapest, 33-56. o.
- Darvas Á. (2015): Gyerekszegénység. *Vigilia*, 80, 11, 813–821. o.
- Day, S. (2012): A Reflexive Lens: Exploring Dilemmas of Qualitative Methodology Through the Concept of Reflexivity. *Qualitative Sociology Review*, 8, 1, 60-84. o.
- Deaton, A. (2006): Measuring Poverty. *Understanding Poverty*, 3-15. o.
<https://doi.org/10.1093/0195305191.003.0001>
- Deaton, A. (2003): How to Monitor Poverty for the Millennium Development Goals. *Journal of Human Development*, 4, 3, 353-378. o. <https://doi.org/10.2139/ssrn.393240>
- Devereux, P. (2008): International Volunteering for Development and Sustainability: Outdated Paternalism or a Radical Response to Globalisation? *Development in Practice*, 18, 3, 357-370. o. <https://doi.org/10.1080/09614520802030409>
- Diener, E. – Oishi, S. (2000): Money and Happiness: Income and Subjective Well-being Across Nations. *Culture and Subjective Well-being*, 185-218. o.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/2242.003.0013>
- Duflo, E. – Glennerster, R. – Kremer, M. (2007): Using Randomization in Development Economics Research: A Toolkit. *Handbook of development economics*, 4, 3895-3962. o. <https://doi.org/10.2139/ssrn.951841>
- Easterlin, R. A., – Angelescu, L. (2009): Happiness and Growth the World Over: Time Series Evidence on the Happiness-Income Paradox. *Institute of Labor Economics, Working paper, IZA Discussion Paper*, No. 4060.

- Easterlin, R. A. (1974): Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. Megjelent: P. A. David – M. W. Reder (szerk.): *Nations and Households in Economic Growth*. Academic Press, New York, 89–124. o. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-205050-3.50008-7>
- Eurostat (2019a): Database on Income and Living Conditions. European Commission, Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Eurostat (2019b): Downward Trend in the Share of Persons at Risk of Poverty or Social Exclusion in the EU. 16 October 2019, Eurostat Press Office, Luxembourg. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10163468/3-16102019-CP-EN.pdf/edc3178f-ae3e-9973-f147-b839ee522578>
- Eurostat (2018a): EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) Methodology. European Commission Eurostat Statistics Explained. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_introduction#The_EU.27s_2020_targets_and_EU-SILC](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_introduction#The_EU.27s_2020_targets_and_EU-SILC)
- Eurostat (2018b): People at Risk of Poverty or Social Exclusion. European Commission, Eurostat Statistics. <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/web/table/description.jsp>
- Eurostat (2018c): Glossary: At-Risk-of-Poverty Rate. European Commission Eurostat Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At-risk-of-poverty_rate
- Eurostat (2018d): Glossary: Equivalised Disposable Income. European Commission Eurostat Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Equivalised_disposable_income
- Eurostat (2018e): Glossary: Material Deprivation. European Commission Eurostat Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Equivalised_disposable_income
- Eurostat (2018f): Glossary: Persons Living in Households with Low Work Intensity. European Commission Eurostat Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Persons_living_in_households_with_low_work_intensity

- Eurostat (2018g): Glossary: Income Quintile Share Ratio. European Commission Eurostat Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Income_quintile_share_ratio
- Eurostat (2018h): EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) methodology. European Commission Eurostat Statistics Explained. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology)
- Eyben, R. (2005): Linking Power and Poverty Reduction. Megjelent: Alsop, R. (szerk.): *Power, Rights, and Poverty: Concepts and Connections*. The World Bank. Washington, DC. 15-28. o. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6310-2>
- Fejes J. B. – Tóth E. – Szabó D. F. (2020): Az oktatási méltányosság és aktuális kérdései Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 181, 1, 68-78. o. <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.1.7>
- Fejes J. B. – Szűcs, N. (2018): Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén. Megjelent: Fejes J. B. – Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási integrációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 11-30. o.
- Fejes J. B. (2018): A deszegregációval kapcsolatos vélemények befolyásolási lehetőségei pedagógusok körében. Megjelent: Fejes J. B. – Szűcs N. (szerk.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási integrációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged, 11-30. o.
- Feenstra, C. R. – Inklaar, R. – Timmer, M. P. (2015): The Next Generation of the Penn World Table, *American Economic Review*, 105, 10, 3150-3182, o. www.ggdc.net/pwt, <https://doi.org/10.3386/w19255>
- Ferge Zs. (2008): Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? *Esély*, 2, 3–14. o.
- Ferge Zs. (2006): Struktúra és szegénység. Megjelent: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció*. Napvilág Kiadó, 479-500. o.
- Ferge Zs. (2000): A társadalom pereme és az emberi méltóság. *Esély*, 1, 42-48. o.

- Földi Zs. (2009): A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában. Európai és hazai tapasztalatok. *Tér és Társadalom*, 23, 3, 27-43. o.
<https://doi.org/10.17649/tet.23.3.1255>
- Frosh, S. – Young, L. S. (2008): Psychoanalytic Approaches to Qualitative Psychology. Megjelent: Carla Willig – Wendy Stainton-Rogers (szerk.): *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. SAGE Publications, London, 109-126. o.
<https://doi.org/10.4135/9781848607927.n7>
- Funk, M. – Drew, N. – Knapp, M. (2012): Mental Health, Poverty and Development. *Journal of Public Mental Health*, 11, 4, 166-185. o.
<https://doi.org/10.1108/17465721211289356>
- Gábos A. – Szivós P. – Tátrai A. (2013): Szegénység és társadalmi kirekesztés Magyarországon, 2000–2012. Megjelent: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban*. TÁRKI Monitor Jelentések 2012, Budapest.
- Gábos, A. (2009): A gyermekszegénység csökkentését célzó kormányzati beavatkozások–a szakirodalom áttekintése. *Esély*, 5, 48-67. o.
- Gans, H. J. (2013): Koncentrált szegénység: kritikai elemzés. *Esély*, 24, 5, 3-14. o.
- Gans, H. J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények. *Esély*, 3, 3-14. o.
- Gébert J. (2017): A képességszemlélet alapjai. Megjelent: Bajmócy Z. – Gébert J. – Málóvics Gy. (szerk.): *Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján*. JATE Press, Szeged, 21–46. o.
- Gébert J. (2015): Mit is kell fenntartani? Fenntarthatóság a képességszemlélet perspektívájából. *Közgazdasági Szemle*, 62, 9, 972–989. o.
<https://doi.org/10.18414/kszo.2015.9.972>
- Gerő M. – Vigvári A. (2019): Közfoglalkoztatás, redisztribúció és helyi hatalom. *Esély*, 2, 3-30. o.
- G. Fekete É. (2005): Cigányok a Cserehát-Hernád-Bódva vidéken: Tájegységi elemzés. Megjelent: Baranyi B. (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és a dél-baranyai kistérségekben*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 53-83. o.

- Giorgi, A. – Giorgi, B. (2008): Phenomenological Psychology. Megjelent: Carla Willig – Wendy Stainton-Rogers (szerk.): *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. SAGE Publications, London, 165-178. o. <https://doi.org/10.4135/9781848607927.n10>
- Greene, R. (1991): Poverty Concentration Measures and the Urban Underclass. *Economic Geography*, 67, 3, 240-252. o. <https://doi.org/10.2307/143935>
- Griffin, C. – Bengry-Howell, A. (2008): Ethnography. Megjelent: Carla Willig – Wendy Stainton-Rogers (szerk.): *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. SAGE Publications, London, 15-31. o. <https://doi.org/10.4135/9781526405555.n3>
- Győri P. (2017): Hajléktalanság – Romák – Gyermekszegénység. *Esély*, 4, 17-44. o.
- Hajduska M. (2010): *Krízislélektan*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Hámori B. (2003): Kísérletek és kilátások. Daniel Kahneman. *Közgazdasági Szemle*, 50, 9, 779–799. o.
- Haushofer, J. – Fehr, E. (2014): On the Psychology of Poverty. *Science*, 344, 6186, 862-867. o. <https://doi.org/10.1126/science.1232491>
- Hausman, D. M. – Welch, B. (2010): Debate: To Nudge or not to Nudge. *Journal of Political Philosophy*, 18, 1, 123-136. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2009.00351.x>
- Hellmann, T. – Schmidt, P. – Heller, S. M. (2019): Social Justice in the EU and OECD Index Report 2019. Bertelsmann Stiftung, Gütersloh Germany.
- Hertwig, R. – Grüne-Yanoff, T. (2017): Nudging and Boosting: Steering or Empowering Good Decisions. *Perspectives on Psychological Science*, 12, 6, 973-986. o. <https://doi.org/10.1177/1745691617702496>
- Hiles, D. – Čermák, I. (2008): Narrative Psychology. Megjelent: Carla Willig – Wendy Stainton-Rogers (szerk.): *The Sage Handbook of Qualitative Research in Psychology*. SAGE Publications, London, 147-165. o. <https://doi.org/10.4135/9781848607927.n9>
- Hipp, J. R. – Yates, D. K. (2011): Ghettos, Thresholds, and Crime: Does Concentrated Poverty Really Have an Accelerating Increasing Effect on Crime? *Criminology*, 49, 4, 955-990. o. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2011.00249.x>
- Holstein, J. A. – Gubrium, J. F. (1995): *The Active Interview*. Qualitative Research Methods, SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781412986120>
- Horváth, D. – Mitev, A. (2015): *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Alinea, Budapest.

- Husz, I. (2018): Szegénységcsökkentést célzó programok és a projektfoglalkoztatás. *Magyar Tudomány*, 179, 6, 871-884. o.
- Janky B. (2016): A szegénység újratermelődése. A struktúrától a kultúráig, és vissza. Gondolatok Orlando Patterson és Ethan Fosse „The Cultural Matrix: Understanding Black Youth” című kötete kapcsán. *Társadalomtudományi Szemle*, 2, 89–102. o. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.2.89>.
- Johnston, R. J. – Gregory, D. – Pratt, G. – Watts, M. (szerk.) (2000): *The Dictionary of Human Geography*. Blackwell Publishing, Malden, MA.
- Juhász J. (2018): A méltó emberi élet lehetősége. *Közgazdasági Szemle*, 65, 12, 1299-1319. o. <https://doi.org/10.18414/kszo.2018.12.1299>
- Juhász J. – Gébert J. – Bajmócy Z. – Málovics Gy. (2015): Szegénység, képességek, lehetőségek: Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 62, 5, 544-564. o.
- Kahneman, D. – Tversky, A. (1984): Choices, Values, and Frames. *American Psychologist*, 39, 4, 341-50. o. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511803475.002>
- Kálmán J. (2015): A közfoglalkoztatási programok háttere és nemzetközi tapasztalatai. Megjelent: Fazekas Károly – Varga Júlia (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök 2014*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 42–58. http://econ.core.hu/file/download/mt_2014_hun/egyben.pdf
- Kapitány B. – Spéder Zs. (2004): Szegénység és depriváció. KSH Népeségtudományi Intézet, Műhelytanulmányok, 4.
- Kemény I. – Janky B. (2003): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. A 2003. évi országos cigánykutatás alapján. *Esély*, 6, 58-72. o.
- Kertesi, G. – Varga, J. (2005): Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 52, 7, 633-662. o.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (2005): Általános iskolai szegregáció, II. rész. Okok és következmények. Az általános iskolai szegregálódás folyamata Magyarországon és az iskolai teljesítménykülönbségek. *Közgazdasági Szemle*, 52, 5, 462-479. o.
- Kharas, H. – Hamel, K. – Hofer, M. (2018): Rethinking Global Poverty Reduction in 2019. December 13, 2018, *Future Development*, The Brookings Institution, Washington, DC.

- <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2018/12/13/rethinking-global-poverty-reduction-in-2019/>
- Khumalo, P. (2013): The Dynamics of Poverty and Poverty Alleviation in South Africa. *Gender & Behaviour*, 11, 2, 5643-5652. o.
- Köllő J. (2014): Integrációs minták: iskolázatlan emberek és munkahelyeik Norvégiában, Olaszországban és Magyarországon. Megjelent: Kolosi T. –Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest. 226–245. o.
- Koltay G. – Vincze J. (2009): Fogyasztói döntések a viselkedési közgazdaságtan szemszögéből. *Közgazdasági Szemle*, 56, 6, 495–525. o.
- Kovács I. (2007): A fejlesztéspolitika projektessítése és a projekt osztály. Hozzászólás a projektessítés következményei vitához. *Szociológiai Szemle*, 3–4, 214–222. o.
- Kozma J. (2003): A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *Esély*, 14, 2, 15–30. o.
- Kremer, M. (2005): “Measuring Poverty”: Discussion. *Review of Economics and Statistics*, 87, 1, 23-25. o.
- KSH (2019): Jövedelmi viszonyok, életkörülmények. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. <https://www.ksh.hu/docs/hun/modsz/modsz22.html>
- Kuhar, M. (2013): Exploring Psychological Factors Influencing Deliberation. *Interdisciplinary Description of Complex Systems*, 11, 4, 415-426. o. <https://doi.org/10.7906/indecs.11.4.6>
- Kuruvilla, A. – Jacob, K. S. (2007): Poverty, Social Stress & Mental Health. *Indian Journal of Medical Research*, 126, 4, 273. o.
- Kvale, S. (1996): *InterViews. An introduction to Qualitative Research Interviewing*. SAGE Publications, Thousand Oaks, Kalifornia.
- Ladányi J. – Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Lelkes O. (2003): A pénz boldogít? A jövedelem és a hasznosság kapcsolatának empirikus elemzése. *Közgazdasági Szemle*, 50, 5, 383-405. o.
- Lukács Gy. (2017): *Mélyszegény közösségeket támogató szektor Magyarországon*. Badur Foundation, London.
- Lund, C. – Breen, A. – Flisher, A. J. – Kakuma, R. – Corrigall, J. – Joska, J. A. – Swartz, L. – Patel, V. (2010): Poverty and Common Mental Disorders in Low and Middle

- Income Countries: A Systematic Review. *Social Science & Medicine*, 71, 3, 517-528. o. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.04.027>
- Mahembe, E. – Odhiambo, N. M. (2019): Foreign aid, poverty and economic growth in developing countries: A dynamic panel data causality analysis. *Cogent Economics & Finance*, 7, 1, 1626321. <https://doi.org/10.1080/23322039.2019.1626321>
- Makó Á. – Hajdu M. – Tóth I. J. (2016): Szakiskolák, oktatás, szegénység. *Esély*, 27, 6, 39-69. o.
- Málovics, Gy. – Juhász, J. – Méreiné Berki, B. – Mihók, B. – Szentistványi, I. – Pataki, Gy. – Tóth, J. – Nagy, M. (2018a): Confronting Espoused Theories with Theories-In-Use: Challenges of Participatory Action Research with Marginalized Communities in Contributing to Social Change and Theory Building. *Action Research*, 1-22. o. <https://doi.org/10.1177/1476750318774389>
- Málovics Gy. – Juhász J. – Mihók B. – Szentistványi I. – Nagy M. (2018b): Részvételi akciókutatással a képessé tételért és átalakulásért. *Kövász*, 22, 3-29. o.
- Málovics Gy. – Mihók B. – Szentistványi I. – Juhász J. – Méreiné Berki B. – Tóth J. – Nagy M. (2017): A szélsőséges egyenlődsdi és önjelölt ajtónállók lehetséges hatása az egyetemközösség együttműködésre – egy hazai részvételi akciókutatás (RAK) tapasztalatai. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 14, 1, 67-76. o.
- Málovics Gy. – Juhász J. – Mihók B. – Szentistványi I. – Nagy M. (2016): Részvételi akciókutatás (RAK) – egy alternatív társadalom-kutatási megközelítés a működőképes tudásért és társadalmi változásokért. Megjelent: Sütő E. – Szirmai É. – Újvári E. (szerk.): *Sodrásban: képzések, kutatások (1975-2015)*, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Felnőttképzési Intézet, Szeged, 185-197. o.
- Mani, A. – Mullainathan, S. – Shafir, E. – Zhao, J. (2013): Poverty Impedes Cognitive Function. *Science*, 341, 6149, 976–980. o. <https://doi.org/10.1126/science.1238041>
- Massey, D. S. (2012): Reflections on the Dimensions of Segregation. *Social Forces*, 91, 1, 39-43. o. <https://doi.org/10.1093/sf/sos118>
- Massey, D. S. – Denton, N. (1993): *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge, MA. <https://doi.org/10.4324/9780429499821-27>

- Massey, D. S. – Fischer, M. J. (1999): Does Rising Income Bring Integration? New Results for Blacks, Hispanics and Asians in 1990. *Social Science Research*, 28, 3, 316-326. o. <https://doi.org/10.1006/ssre.1999.0660>
- Meyer, B. D. – Sullivan J. X. (2012): Identifying the Disadvantaged: Official Poverty, Consumption Poverty, and the New Supplemental Poverty Measure. *Journal of Economic Perspectives*, 26, 3, 111-136. o. <https://doi.org/10.1257/jep.26.3.111>
- Meyer, B. – Tasci, M. (2012): An Unstable Okun's Law, Not the Best Rule of Thumb. *Economic Commentary*, 7-8, 1-5. o. <https://doi.org/10.26509/frbc-ec-201208>
- McLeod, J. D. – Shanahan, M. J. (1993): Poverty, Parenting, and Children's Mental Health. *American Sociological Review*, 58, 351-366. o. <https://doi.org/10.2307/2095905>
- Mosse, D. (2010): A Relational Approach to Durable Poverty, Inequality and Power. *The Journal of Development Studies*, 46, 7, 1156-1178. o. <https://doi.org/10.1080/00220388.2010.487095>
- Mosse, D. (2005): Power Relations and Poverty Reduction. Megjelent: Alsop, R. (szerk.): *Power, Rights, and Poverty: Concepts and Connections*. The World Bank. Washington, DC. 51-67. o. <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6310-2>
- Mózer P. – Tausz K. – Varga A. (2015): A segélyezési rendszer változásai. *Esély*, 3, 43-66. o.
- Nándori E. (2014): Gazdasági növekedés hatása a jövedelmi szegénység alakulására Dél-Alföldön. *Területi Statisztika*, 54, 1, 53–70. o.
- Narayan, D. (2002): *Empowerment and Poverty Reduction: A sourcebook*. The World Bank. Washington, DC. <https://doi.org/10.1596/0-8213-5166-4>
- NFTS (2014): Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia II. Tartósan Rászorulóok – Szegény Családban Élő Gyermekek – Romák (2011–2020). Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság.
- Nussbaum, M. C. (2011): *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674061200>
- Nussbaum, M. C. (2003): Capabilities as Fundamental Entitlement. Sen and Social Justice. *Feminist Economics*, 9, 2–3, 33–59. o. <https://doi.org/10.1080/1354570022000077926>

- Nussbaum, M. (2002): Capabilities and Social Justice. *International Studies Review*, 4, 2, 123–135. o. <https://doi.org/10.1111/1521-9488.00258>
- Nussbaum, M. (1993): Non-relative Virtues. An Aristotelian Approach. Megjelent: Nussbaum, M. – Sen, A. (szerk): *The quality of life*. Oxford University Press, New York, 242–270. o. <https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0019>
- Nussbaum, M. C. (1992): Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism. *Political Theory*, 20, 2, 202-246. o. <https://doi.org/10.1177/0090591792020002002>
- OECD (2020): Aid (ODA) by sector and donor. OECD, DAC statistics. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TABLE5#>
- OECD (2016): *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education*. OECD Publishing, Párizs. <https://www.oecd.org/education/pisa-2015-results-volume-i-9789264266490-en.htm>
- Patsch, F. (2010): A helyzetfüggő segítség etikája: paternalizmus és autonómia összefüggései a segítői helyzetben. *Sapientiana*, I. rész, 3, 1, 63-75. o. II. rész, 3, 2, 84-97. o.
- Peterson, R. D. – Krivo, L. J. (2005): Macrostructural Analyses of Race, Ethnicity, and Violent Crime: Recent Lessons and New Directions for Research. *Annual Review of Sociology*, 31, 331–356. o. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.31.041304.122308>
- Petróczi A. – Varga L. (2018): A speciális közfoglalkoztatási pilotprogram megvalósítása és hatásmechanizmusa a magyar szociálpolitika eszköztárában. *Esély*, 3, 86-107. o.
- Pitlik, H. (2008): The Impact of Growth Performance and Political Regime Type on Economic Policy Liberalization. *Kyklos*, 61, 2, 258-278. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.2008.00401.x>
- Press, E. (2011): Beyond GDP. *The Nation*, 292, 18, 24-26. o.
- Qizilbash, M. (2012): Utilitarianism, ‘Adaptation’ and Paternalism. Megjelent: Clark, D. A. (szerk.): *Adaptation, Poverty and Development. The Dynamics of Subjective Well-Being*. University of Manchester, Palgrave Macmillan, Houndmills, 35–60. o. https://doi.org/10.1057/9781137002778_2

- Quillian, L. (2013): Segregation and Poverty Concentration: The Role of Three Segregations. *American Sociological Review*, 77, 3, 354-379. o. <https://doi.org/10.1177/0003122412447793>
- Potter, J. (1997): Discourse Analysis as a Way of Analysing Naturally Occurring Talk. Megjelent: Silverman, D. (szerk.): *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, 2, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 200-222. o.
- Ranschburg J. (2012): *Pszichológiai rendellenességek gyermekkorban*. Saxum, Budapest.
- Rauschmayer, F. – Omann, I. – Frühhmann, J. (2011): Needs, Capabilities and Quality of Life: Refocusing Sustainable Development. Megjelent: Rauschmayer, F. – Omann, I. – Frühhmann, J. (szerk.): *Sustainable Development. Capabilities, Needs, and Well Being*. Routledge, New York, 1–24. o.
- Robeyns, I. (2006): The Capability Approach in Practice. *Journal of Political Philosophy*, 14, 3, 351–376. o. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2006.00263.x>.
- Robeyns, I. (2005): The Capability Approach: a theoretical survey. *Journal of Human Development and Capabilities*, 6, 1, 93–117. o. <https://doi.org/10.1080/146498805200034266>
- Roser, M. – Ortiz-Ospina, E. (2019): Global Extreme Poverty. Our World In Data, Global Change Data Lab. <https://ourworldindata.org/extreme-poverty>
- Rowlands, J. (1997): *Questioning Empowerment: Working with Women in Honduras*. Oxfam, Oxford.
- Renton, A. – Wall, M. – Lintott, J. (2012): Economic Growth and Decline in Mortality in Developing Countries: An Analysis of the World Bank Development Datasets. *Public Health*, 126, 7, 551-560. o. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2012.03.011>
- Sampson, R. – Wilson, W. J. (1995): Toward a Theory of Race, Crime, and Urban Inequality. Megjelent: Hagan J. – Peterson R. D. (szerk.): *Crime and Inequality*. Stanford University Press, Stanford, CA, 37–54. o.
- Samuels, J. (2005): *Removing Unfreedoms. Citizens as Agents of Change in Urban Development*. ITDG Publishing, Warwickshire.
- Sántha K. (2011): *Abdukció a kvalitatív kutatásban. Bizonytalanság vagy stabilitás?* Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.

- Sántha K. (2007): A kvalitatív metodológiai követelmények problémái. *Iskolakultúra*, 6, 7. o.
- Schneider, F. – Kallis, G. – Martinez-Alier, J. (2010): Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability. Introduction to this Special Issue. *Journal of Cleaner Production*, 18, 6, 511-518. o. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.01.014>
- Schutz, A. – Sandy, M. (2011): *Collective Action for Social Change: An Introduction to Community Organizing*. Palgrave MacMillan, Basingstoke, United Kingdom.
- Schwartz, B. – Ward, A. (2004): Doing Better but Feeling Worse: The Paradox of Choice. *Positive Psychology in Practice*, 86-104. o. <https://doi.org/10.1002/9780470939338.ch6>
- Schwartz, S. H. (1994): Are There Universal Aspects in the Structure and Contents of Human Values? *Journal of Social Issues*, 50, 4, 19-45. o. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x>
- Seale, C. (1999): Quality in Qualitative Research. *Qualitative Inquiry*, 5, 4, 465-478. o. <https://doi.org/10.4135/9781848608191.d32>
- Sen, A. K. (2008): Capabilities, Lists, and Public Reason: Continuing the Conversation. *Feminist Economics*, 10, 3, 77–80. o. <https://doi.org/10.1080/1354570042000315163>
- Sen, A. K. (2006): Reason, Freedom and Well-being. *Utilitas*, 18, 1, 80-96. o. <https://doi.org/10.1017/s0953820805001846>
- Sen, A. K. (2003/1999): *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003. Angolul: *Development as Freedom*. Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Sen, A. K. (2000): Consequential Evaluation and Practical Reason. *The Journal of Philosophy*, 97, 9, 477–502. o. <https://doi.org/10.2307/2678488>
- Sen, A. K. (1995a): *Inequality Reexamined*. Cambridge University Press, Cambridge, <https://doi.org/10.1093/0198289286.001.0001>.
- Sen, A. K. (1995b): Gender Inequality and Theories of Justice. Megjelent: Nussbaum M. – Glover, J. (szerk.): *Women, Culture, and Development: A Study of Human Capabilities*. Clarendon Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/0198289642.003.0011>

- Sen, A. K. (1993): Capability and Well-Being. Megjelent: Sen, A. (szerk.): *The Quality of Life*. Oxford University Press, New York, 30–53. o.
<https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0003>
- Sessoms, N. J. – Wolch, J. R. (2008): Measuring Concentrated Poverty in a Global Metropolis: Lessons from Los Angeles. *Professional Geographer*, 8, 60, 1, 70-86. o.
<https://doi.org/10.1080/00330120701724129>
- Shekhawat, P. S. (2011): Positive Psychology and Amartya Sen: From Capabilities to Well-being. *Amity Journal of Applied Psychology*, 2, 1, 69-72. o.
- Shenton, A. K. (2004): Strategies for Ensuring Trustworthiness in Qualitative Research Projects. *Education for Information*, 22, 2, 63-75. o. <https://doi.org/10.3233/efi-2004-22201>
- Shiva, V. (2005): Recovering the Real Meaning of Sustainability. Megjelent: Cooper, D. E. – Palmer, J. A. (szerk.). *Environment In Question*. 195-201, Routledge.
- Simon, H. A. (1990): Bounded Rationality. Megjelent: Eatwell, J. – Eatwell, B. (szerk.): *Utility and Probability*. Palgrave Macmillan, London. 15-18. o.
- Simon, H. A. (1972): Theories of Bounded Rationality. *Decision and Organization*, 1, 1, 161-176. o.
- Simon, H. A. (1955): A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*, 69, 1, 99-118. o.
- Stake, R. E. (1994): Case Studies. Megjelent: Denzin, N. K. – Lincoln, Y. S. (1994): *Handbook of Qualitative Research*. SAGE Publications, Thousand Oaks, California.
- Stevenson, B. – Wolfers, J. (2008): Economic Growth and Subjective Well-Being: Reassessing the Easterlin Paradox. *Brookings Papers on Economic Activity*, National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w14282>
- Stewart, F. – Deneulin, S. (2002): Amartya Sen's Contribution to Development Thinking. *Studies in Comparative International Development*, 37, 2, 61–70. o.
<https://doi.org/10.1007/bf02686262>
- Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J. P. (2009): Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>

- Szántó R. – Dudás L. (2017): A döntési helyzetek tudatos tervezésének hátttere. A nudge fogalma, módszerei és kritikái. *Vezetéstudomány*, 48, 10, 48-57. o. <https://doi.org/10.14267/veztud.2017.10.06>
- Szelényi I. (2001): Poverty, Ethnicity and Gender in Transitional Societies – Introduction. *Review of Sociology*, 7, 2, 5-10. o. <https://doi.org/10.1556/revsoc.7.2001.2.1>
- Szoboszlai Zs. (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 18, 3, 25-42. o. <https://doi.org/10.17649/tet.18.3.956>
- Thaler, R. H. – Sunstein, C. R. (2008): *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven, CT: Yale University Press. <https://doi.org/10.4324/9781912282555>
- Thaler, R. H. – Sunstein, C. R. (2003): Libertarian Paternalism. *American Economic Review*, 93, 2, 175-179. o. <https://www.jstor.org/stable/3132220>, <https://doi.org/10.1257/000282803321947001>
- Tilak, J. B. (2002): Education and Poverty. *Journal of Human Development*, 3, 2, 191-207. o. <https://doi.org/10.1080/14649880220147301>
- Todaro, M. P. – Smith, S. C. (2015): *Economic Development*. Addison-Wesley, Boston.
- Tóth J. – Méreiné Berki B. – Málovics Gy. – Juhász J. – Boros L. (2017): „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 31, 3, 62-84. o.
- Tuli, F. (2010): The Basis of Distinction Between Qualitative and Quantitative Research in Social Science: Reflection on Ontological, Epistemological and Methodological Perspectives. *Ethiopian Journal of Education and Sciences*, 6, 1, 97-108. o. <https://doi.org/10.4314/ejesc.v6i1.65384>
- UN (2019a): Ending Poverty. United Nations. <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/poverty/>
- UN (2019b): Sustainable Development Goals, Goal 1: End poverty in all its forms everywhere. United Nations. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/>

- UN (2015): The Millennium Development Goals Report, 2015. United Nations, New York.
[http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf)
- UNDP (2019a): Human Development Report, 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. United Nations Development Programme, New York.
<http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>
- UNDP (2019b): Global Multidimensional Poverty Index 2019. United Nations Development Programme and Oxford Poverty and Human Development Initiative, Oxford.
<http://hdr.undp.org/en/2019-MPI>
- UNDP (2017): Human Development Report, 2016. Human Development for Everyone. United Nations Development Programme, New York.
<https://doi.org/10.18356/b6186701-en>
- UNDP (2010): Human Development Report, 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. United Nations Development Programme, New York,
<https://doi.org/10.18356/e5a0500a-en>
- Unwin, T. (2004): Beyond Budgetary Support: Pro-Poor Development Agendas for Africa. *Third World Quarterly*, 25, 8, 1501-1523. o.
<https://doi.org/10.1080/0143659042000308492>
- Utcajogász (2018): Megkaptuk a rendőrség fagyhalál-statisztikáit. 2018. 07. 30., Utcajogász Egyesület, Budapest. <http://utcajogasz.hu/szakmai-anyagok/informacios-anyagok/megkaptuk-a-rendorseg-fagyhalal-statisztikait/>
- Váradi M. M. (2016): Értékteremtő közfoglalkoztatás periferikus vidéki terekben. *Esély*, 1, 30-56. o.
- Váradi M. M. (2015): Szegénység, projektek, közpolitikák. *Tér és Társadalom*, 29, 1, 69–96. o. <https://doi.org/10.17649/tet.29.1.2678>
- Veenhoven, R. (1991): Is Happiness Relative? *Social Indicators Research*, 24, 1, 1-34. o.
- Veenhoven, R. – Hagerty, M. (2006): Rising Happiness in Nations 1946-2004: A Reply to Easterlin. *Social Indicators Research*, 79, 421–436. o.
<https://doi.org/10.1007/s11205-005-5074-x>

- Vida, A. – Vidra, Z. (2015): "Ez is segély, csak máshogy hívják"-Helyi szegénypolitikák: segélyezési gyakorlatok és a közmunka. Megjelent: Virág Tünde (szerk.): *Törésvonalak: Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Argumentum Kiadó, 68-88. o.
- Virág T. (2010): *Kirekesztve: falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vohs, K. D. (2013): The Poor's Poor Mental Power. *Science*, 341, 6149, 969-970. o.
<https://doi.org/10.1126/science.1244172>
- WFP (2020): Zero Hunger. World Food Programme, Rome. <https://www.wfp.org/zero-hunger>
- Williams, S. – Seed, J. – Mwau, A. (1994): *The Oxfam Gender Training Manual*. Oxfam, Oxford.
- World Bank (2019a): Poverty and Inequality. The World Bank Group.
http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/themes/poverty-and-inequality.html#featured-indicators_1
- World Bank (2019b): International Comparison Program (ICP). The World Bank Group.
<https://www.worldbank.org/en/programs/icp>
- World Bank (2019c): Poverty. Overview. The World Bank Group.
<https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>
- World Bank (2019d): Poverty & Equity Data Portal. The World Bank Group.
<http://povertydata.worldbank.org/poverty/home/>
- World Bank (2018): Atlas of Sustainable Development Goals 2018: From World Development Indicators. World Bank Atlas, World Bank, Washington, DC, © World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29788> License: CC BY 3.0 IGO.
- World Data Lab (2020): World Poverty Clock. Federal Ministry for Economic Cooperation and Development, Bonn, World Data Lab, Wien. <https://worldpoverty.io/index.html>
- Yalom, I. D. (2017): *Egzisztenciális pszichoterápia*. Park Könyvkiadó, Budapest.

Mellékletek

1. melléklet A kvalitatív interjúfonál

Meséljen a szervezet/csoport alakulásáról és történetéről! Hogyan és mikor csatlakozott a szervezet munkájához?

Mi a szervezet célja, küldetése?

Milyen tevékenységen keresztül törekednek ennek elérésére?

Hogyan nyilvánul meg mindez az érintettek szintjén?

Milyen módszerrel/módszertannal/módon járul hozzá a szervezet az érintettek szegénységének enyhítéséhez?

A szervezet működése mögötti tényezők feltérképezése

Hogyan alakult ki ez a módszer/módszertan/mód? Annak kialakulását milyen motivációk, értékek vagy más dolgok motiválták befolyásolták?

Ki/mi alakíthatja ezt a módszert/módszertant/módot?

Milyen elvek mentén dolgoznak a szervezetben?

A szervezet és a szervezetben dolgozó egyén kapcsolata

Ezek a szervezeti elemek mennyiben vannak összhangban az ön személyes hozzáállásával, véleményével, értékeivel? Mennyiben tud azonosulni a közösségi értékekkel, és ez mennyiben befolyásolja a munkáját?

Hogyan nyilvánul meg mindez a szervezeten belül? Tudnak-e ezekről a hasonlóságokról, különbségekről? A hasonlóságok fontos részei-e a szervezeti közösség létrejöttének? A különbségek felszínre kerülnek-e, és hogyan?

A szervezet és az érintettek kapcsolata

Ezek a szervezeti elemek mennyiben vannak összhangban az érintettek hozzáállásával, véleményével, értékeivel?

Mennyire ismertek az érintettek véleménye? Hogyan ismerik azt meg? Hogyan közelednek az érintettekhez, illetve volt-e olyan, hogy az érintettek közeledtek, léptek fel igénnyel?

Hogyan közelíthetőek az eltérő hozzáállások/vélemények, értékek segítő és érintett között?

Példa

Mennyiben tekinthető sikeresnek a tevékenységük?

Kiegészítendő gondolatok

Forrás: saját szerkesztés

2. melléklet Az interjúrésztvevők felkérése

Kedves!

A doktori képzési folyamatomban elérkezett az idő, hogy primer kutatásomat megkezdjem, és ennek keretében szeretnék felkérni, szeretném felkérni egy kevésbé strukturált, az asszociációknak teret engedő beszélgetésre, interjúra.

Kutatási területem a szegénység enyhítésének kérdésköre, azon belül pedig arra fókuszálok, hogy a városban a szegénység-enyhítés területén az ebben érintett cselekvők (segítő szervezetek tagjai, intézményvezetők, vállalkozók, maguk az érintett társadalmi csoportok tagjai, akikkel a szervezetek kapcsolatban állnak vagy más érintettek) hogyan gondolkoznak, milyen értékek mentén végzik tevékenységeiket, milyen célokkal rendelkeznek, és ezek az értékek, célok mely pontokon találkoznak, mely pontokon különböznek egymástól az egyes cselekvő csoportok esetében. Azaz, hol történnek azok az elcsúszások, amelyek nehezítik azt, hogy jól tudjunk segíteni (persze az is kérdés, hogy a jó mit jelent).

Mostanában talán más programokkal is jelentkeztem már, így külön szeretném hangsúlyozni, hogy tudom, mennyire rövidek a napok és értékes az idő, ezért sokat jelentene, ha mindebből kaphatnék még egy órát, és tudnánk találni egy megfelelő időpontot a következő 2-3 hétben. Bízom benne, hogy nem csupán a fokozat megszerzéséhez visz közelebb ez a kutatás, hanem valóban kicsit többet tudunk meg a jelenlegi helyzetről, és az eredményekből készülhet előreláthatólag egy vagy több policy report is, így vagy más módokon is lehet társadalmi hatása az eredményeknek. Mindenképpen ezen leszek.

Mellékelem az etikai nyilatkozatot.

Üdvözlettel,
Juhász Judit
judit.juhasz@eco.u-szeged.hu
+36
SZTE GTK Közgazdaságtani Doktori Iskola
SZTE GTK Kutatóközpont

3. melléklet Etikai és adatkezelési nyilatkozat

Az SZTE GTK Közgazdaságtani Doktori Iskola hallgatójaként a szegénység enyhítésének témakörében végzett kutatásom eredményeit elsősorban a disszertációmban kívánom felhasználni és az ehhez kapcsolódó publikációkban. A kutatási folyamat során kiemelt jelentőséget tulajdonítok a szakmai és etikai szempontok betartásának.

Az interjúk során a válaszadás önkéntes. Az interjúkról a válaszadó engedélye esetén hangfelvételt készítek, melyet az interjú elhangzottak pontos rögzítésére használok fel, majd annak tartalmát törlöm. A válaszadó az interjú bármely pontján kérheti a hangfelvétel készítésének felfüggesztését.

Az interjúk során birtokomba kerülő információt a válaszadó nevével semmilyen módon nem hozom összefüggésbe. Dolgozatomat, amennyiben az alany kéri, megküldöm számára annak elkészültével. Amennyiben bármilyen további kérdése merülne fel, az alábbi elérhetőségeken állok rendelkezésre:

Juhász Judit

+36

judit.juhasz@eco.u-szeged.hu

[Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont](#)

[Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola](#)

2017. 01. 30.

